

Den besværlige fritaksretten

Om klagesaker og henvendelser gjort til fylkesmannsembetene knyttet til Opplæringsloven §2-3a.

Masteroppgave i religionsvitenskap

RELV350, Høsten 2019

Lomsdalen, Christian

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Den besværlige fritaksretten

© Christian Lomsdalen

2019

Norsk tittel: Den besværlige fritaksretten. Om klagesaker og henvendelser gjort til fylkesmannsembetene knyttet til Opplæringsloven §2-3a.

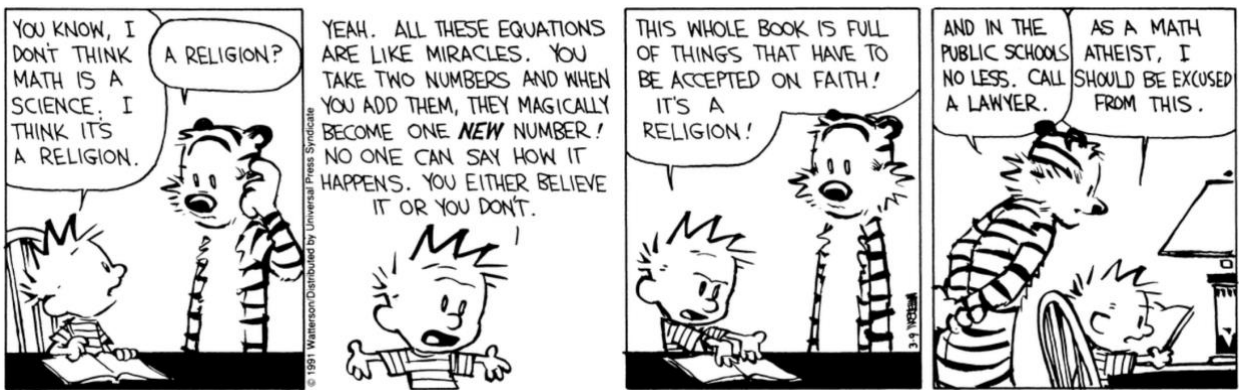
English title: The arduous right to exemption. About complaints and inquiries made to the county governors related to the Education Act §2-3a.

Christian Lomsdalen

<http://bora.uib.no>

Abstract

In the Norwegian school system, there is a universal right to be exempted from activities in school based on religion, philosophical conviction or life stance if the pupils still complete the same competence aims in the curriculum. There has been very little research into how this right to be exempted is practiced, what kind of requests are made, and what kind of topics or activities are considered problematic for some or more parents or pupils. In my thesis I investigate what kind of cases or inquiries regarding the right to be exempted the county governors are involved in as part of being the appeals body for Norwegian schools and municipalities. They represent the Norwegian government in the municipality and counties where they are the appeals body for and decide in complaint cases. Part of this task is to advise schools, municipalities, and parents when they inquire about school practice. I have collected all inquiries and complaint cases regarding the right to be exempted between 2005 and 2018, and I analyze them through quantitative and qualitative content analysis. I analyze these documents through the lenses of theory of secularization and majority- and minority perspectives. Through this analysis I try to show what kind of cases of exemption is too problematic to handle for the local schools and what trends we can see from this material. Part of this analysis involve establishing if there if there are any patterns to be discovered in what kind of cases are filed, from whom, and from where in Norway. In my thesis I find that there are different areas of school life that is problematic in the light of religion, philosophical conviction or life stance based on group the parents or pupils belongs to. I also find that the right to be exempted creates difficult issues that are challenging to find solutions for and that require a lot of reflection to solve in good ways. I also find that it is the subject of religion and activities that are recognized as religious that create the most challenges, but at the same time I find that the right of exemption is also used in areas that one does not usually perceive as having anything to do with religion.

Figur 1: Calvin and Hobbes 06.03.1991 (Watterson, 1991)

Forord

Masteroppgaven du nå har foran deg er resultatet av et årelangt engasjement knyttet til fritaksretten. Den kan samtidig sees på som en videreutvikling av dette engasjementet, hvor jeg har utfordret meg selv til å se på fritaksretten i et akademisk og forskende perspektiv, heller enn som aktivist. Arbeidet med datamaterialet har vært både opplysende og underholdende, og det er ingen tvil om at for en religionsdidaktiker er dette et viktig område å studere nærmere. Det er også forsøksvis et verdifullt bidrag inn i en samlet kunnskapsbase om religion i skolen generelt, men fritaksretten spesielt.

På tross av at masteroppgaven bare er skrevet av en person, er den ikke blitt til i et vakuum. Særlig viktig er det å takke min samboer Monica, og alle de barna vi har til sammen, May-Elise, Liv-Marion, Brage, og Villemo. For å være tålmodige når jeg har mentalt låst meg inne i masteroppgaven, men også for å orke å lytte til meg når jeg med stort engasjement har lagt ut om forskjellige saker i datamaterialet, og hva de betyr. Monica må også få en særlig takk for mental ballspilling, og hjelp til gode mentale ryddejobber, når jeg har hatt behov for det.

Jeg er også veldig takknemlig for den tette oppfølgingen jeg har fått fra min veileder, Marie von der Lippe, førsteamanuensis ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap ved Universitetet i Bergen. For god rådgiving i forkant av arbeidet, men også for gode dytt i riktig retning, mange veiledningsøkter, og tålmodig lesning av en tekstene til en skribent med alt for mange baller i luften samtidig.

Jeg vil også takke de involverte i forskningsprosjektet **Skolen som mulighetsarenaprojektet**¹ som har kommet med gode innspill og fine oppmuntringer i en tidlig fase i prosjektet. Ved siden av Marie von der Lippe vil jeg særlig trekke frem med professor Sissel Undheim, professor Svein Ivar Angell, førsteamanuensis Christian Sæle, stipendiat Solveig Moldrheim, og stipendiat Kristoffer Løkken Økland.

¹ Prosjektet «Skolen som mulighetsarena. Demokratiforståelse og forebygging av gruppebaserte fordommer» kan det leses mer om her: <https://fordommeriskolen.w.uib.no/>

Gode og motiverende tilbakemeldinger er viktige, og for nettopp det vil jeg takke professor Håkan Rydving og fagrådet han leder. Det samme kan sies om tilbakemeldingene fra deltagerne i mastersymposiene som masterprogrammet arrangerer. Takk for gode tilbakemeldinger fra masterstudentene Sebastian T. Jarmer, Anne Hognaland, Tomas Martinussen Mittet, Barbro Franciska Sveta, Victoria Brekke Dahl, og Theresa T. Damsgaard Hansen, stipendiat Moa Christina Airijoki, og professorene István Keul og Ingvild Gilhus.

Denne oppgaven ville heller aldri vært mulig uten de som fikk meg inn i dette i første omgang, og som har lært meg mye om både feltet og tematikken. Det er særlig Magnhild Marie Bøe-Hansen og Stine Willemo Strøm-Andresen som er organisasjonsrådgivere ved Human-Etisk Forbund sitt kontor i Hordaland jeg vil takke for dette. De har vært en inspirasjon inn i arbeidet, som nå har munnet i dette akademiske verket.

Ellers kommer vi sjelden langt uten et godt språk. Ved siden av veileder Marie er det særlig språkvasker Charlotte Bache-Mathiesen jeg vil takke for dette. Ellers vil jeg rette stor takk til spesialrådgiver Bente Sandvig i Human-Etisk Forbund, statsviter Anders Garbom Backe, generalsekretær Ingrid Rosendorf Joys i Samarbeidsrådet for Tros- og livssynssamfunn, og opplæringsrådgiver Torfinn Wang ved Bjørgvin bispedømme for deres gjennomlesning og de oppmuntringer, korrigeringer, og tips som de har kommet med.

Alle feil du måtte finne er selvfølgelig mine, men uten alle overnevnte ville oppgaven aldri holdt den standarden den nå gjør.

Christian Lomsdalen

Bergen, 19.11.2019

Innholdsfortegnelse

Abstract	iii
Forord	vi
Innholdsfortegnelse	ix
Detaljert innholdsfortegnelse	x
Figuroversikt	xii
Fotnoter	xiii
Tabelloversikt	xiii
1 Innledning	1
2 Bakgrunn og utgangspunkt	5
3 Tidligere forskning	13
4 Teoretiske perspektiver	20
5 Metode og datamateriale	40
6 Gjennomgang av datamaterialet	57
7 Den mangslungne fritaksretten	75
8 Fritaksretten i møte med mangfold og sekularisering	97
9 Oppsummering	107
Referanser	I
Vedlegg A Søknad til Norsk Senter for forskningsdata (NSD)	XIV
Vedlegg B Godkjennelse fra Norsk Senter for forskningsdata (NSD)	XIX
Vedlegg C E-post til fylkesmannsembetene	XXII
Vedlegg D Fullstendig oversikt over sakene i datamaterialet	XXIII

Detaljert innholdsfortegnelse

Abstract	iii
Forord	vi
Innholdsfortegnelse	ix
Detaljert innholdsfortegnelse	x
Figuroversikt	xii
Fotnoter	xiii
Tabelloversikt	xiii
1 Innledning	1
1.1 Problemstilling	1
1.2 Fritaksretten	2
2 Bakgrunn og utgangspunkt	5
3 Tidligere forskning	13
3.1 Forskning på skolegudstjenester	13
3.2 Forskning på fritaksordningen	16
3.3 Kommunal Rapports undersøkelse fra 2016	18
3.4 Human-Etisk Forbund Hordaland om skolegudstjenester.....	19
4 Teoretiske perspektiver	20
4.1 Majoritets-minoritetsteori.....	20
4.2 Sekulariseringsteori.....	29
5 Metode og datamateriale	40
5.1 Metodevalg.....	40
5.2 Kvantitative undersøkelser	41
5.3 Kvalitative undersøkelser	43
5.4 Refleksivitet.....	44
5.5 Saker hos fylkesmennene	45

5.6	Et utvalg av saker	46
5.7	Datainnsamlingen	47
5.8	Sakstilfanget	49
5.9	Problemstillinger knyttet til datainnsamlingen	51
5.9.1	Aktivist og forsker	52
5.9.2	Arkivsystemer og oversendt materiale	52
5.9.3	Ulik praksis på anonymisering av dokumenter	53
5.9.4	Mediesaker og anonymisering	54
5.10	Etiske vurderinger	55
6	<i>Gjennomgang av datamaterialet</i>	57
6.1	En overvekt av klager	62
6.2	Fylker uten henvendelser og saker	63
6.3	Ekstra service	63
6.4	Ingen klagerett	64
6.5	Mange avslag, få medhold	65
6.6	Fritaksønsker i KRLE-faget	66
6.7	Gudstjenester til besvær	68
6.8	Evolusjon, teknologi, og homofili	70
6.9	Fritaksretten i kroppsøving	72
6.10	De andre sakene	73
6.11	Et bredt sakfelt	74
7	<i>Den mangslungne fritaksretten</i>	75
7.1	Det problematiske faget	76
7.1.1	Saken	77
7.1.2	Fritaksretten og det problematiske faget	78
7.2	De vanskelige gudstjenestene	83
7.2.1	Saken	84
7.2.2	Fritaksretten og de vanskelige gudstjenestene	84
7.3	Den overraskende fritaksretten	86

Den besværlige fritaksretten

7.3.1	Den problematiske svømmingen.....	87
7.3.2	Homofili som konflikttema	88
7.3.3	Fritaksrett i alle fag	91
7.3.4	Fritaksrett i møte med andre rettigheter	94
7.4	Den begrensede fritaksretten	95
8	<i>Fritaksretten i møte med mangfold og sekularisering.....</i>	97
8.1	Endrede sosiale sammensetninger	98
8.2	Ulike perspektiver basert på livssyn	99
8.3	Den ukjente fritaksretten	103
8.4	Å være blant de normale	105
9	<i>Oppsummering.....</i>	107
9.1	Videre forskning.....	109
9.2	Epilog.....	110
	<i>Referanser</i>	<i>I</i>
Vedlegg A	<i>Søknad til Norsk Senter for Forskningsdata (NSD).....</i>	<i>XIV</i>
Vedlegg B	<i>Godkjenning fra Norsk Senter for Forskningsdata (NSD)</i>	<i>XIX</i>
Vedlegg C	<i>E-post til fylkesmannsembetene.....</i>	<i>XXII</i>
Vedlegg D	<i>Fullstendig oversikt over sakene i datamaterialet.....</i>	<i>XXIII</i>

Figuroversikt

Figur 1: Calvin and Hobbes 06.03.1991 (Watterson, 1991)	v
Figur 2: Oversikt over fritaksønsker	57
Figur 3: Oversikt over skolegudstjenestehenvendelser	60
Figur 4: Saker fordelt på klager og andre henvendelser	62
Figur 5: Klagesaker og henvendelser per fylke	62
Figur 6: Oversikt over resultater i klagesaker	65
Figur 7: Oversikt over fritaksønsker i (K)RL(E)-faget	67
Figur 8: Skolegudstjenesters totale andel av datamaterialet	68
Figur 9: Albert den vise. (Gauld, 2019).....	LXI

Fotnoter

1	Skolen som mulighetsarena	vi
2	Opplæringsloven og fritaksretten	2
3	Foreldre eller foresatte	2
4	Konfesjonelt kristendomsfag	8
5	Den delvise fritaksretten	9
6	Seksualitetsundervisning	11
7	Tros- og livssynssamfunn uten statsstøtte	23
8	Muntlige saker fra Troms	61
9	Sterke religiøse bevegelser i Troms	63
10	Et dypdykk i Fagfritak 10	67
11	Referanse til kapittel om KRLE-saker	76
12	Referanse til kapittel om gudstjenestesaker	83
13	Fritaksrettstemaer fra kapittel 2	86
14	Uke 6	89
15	Ekspertgruppa om lærerrollen	93
16	Religiøs sekt	103

Tabelloversikt

Tabell 1: Saker fordelt på fylkesmannsembete.....	50
Tabell 2: Oversikt over innsenders livssynstilhørighet.....	57
Tabell 3: Oversikt over fritaksønsker totalt.....	58
Tabell 4: Saker fordelt per år.....	58
Tabell 5: Resultat av henvendelsene.....	59
Tabell 6: Saksvariasjon og oversikt, per fylke.....	61
Tabell 7: Fritaksønsker i (K)RL(E)-faget	66
Tabell 8: Resultatet i skolegudstjenestesakene	69
Tabell 9: Livssynstilhørighet i skolegudstjenestesaker	69

1 Innledning

Bakgrunnen for oppgaven er at vi som fagmiljø mangler en god oversikt over hvilke problemstillinger knyttet til fritaksretten som blir tatt opp i norsk skole. Det har vært begrenset med forskning på praktiseringen av fritaksretten og hvordan den fungerer ute i de forskjellige skolene. I denne oppgaven ønsker jeg å undersøke denne praktiseringen ved å analysere hvilke saker det er som kommer videre fra skolene til fylkesmennene. På den måten vil en kunne se hva slags saker som skaper problemer skolene ikke klarer å håndtere uten at det går videre til neste trinn i hierarkiet. Vi får også belyst noe av det skoler, foreldre, media, og andre lurer på knyttet til fritaksretten.

1.1 Problemstilling

I denne oppgaven undersøker jeg hvilke saker knyttet til fritaksretten som kommer til fylkesmennene. Formålet med prosjektet er å kartlegge omfanget av slike klager og analysere hva slags saker det er og å undersøke innholdet i de enkelte sakene.

Problemstillingen i oppgaven er som følger:

Hvilke og hva slags saker og henvendelser knyttet til fritaksretten (§2-3a i Opplæringsloven) kommer til fylkesmennene? Hva kan disse sakene fortelle oss om sekularisering og majoritets- og minoritetsperspektiver i norsk skole i dag?

Dette gir følgende underspørsmål:

- Hva slags saker kommer til fylkesmannsembetene angående fritaksretten?
- Hvem sender disse henvendelsene og kan vi se noen fellestrekk hos avsenderne?
- Hvilket omfang er det på slike henvendelser generelt? Kan vi se noen omfangsforskjeller i underkategorier av henvendelser?
- Hva kan sakene i materialet fortelle oss om skolens plass i et samfunn i endring hvor majoritets- og minoritetsroller er i spill?
- Hva kan sakene i materialet fortelle oss om foreldrenes uro for barnas oppdragelse i skolen?

Den besværlige fritaksretten

1.2 Fritaksretten

Utgangspunktet for denne oppgaven er fritaksretten i norsk offentlig grunnskole. Denne rettigheten er lovfestet i lov av 17. juli 1998 nr. 61 om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringsloven) § 2-3 a²: *Fritak frå aktivitetar m.m. i opplæringa*:

Skolen skal vise respekt for elevane og foreldra sine religiøse og filosofiske overtydingar og sikre retten til likeverdig opplæring.

Elevar skal etter skriftleg melding frå foreldra få fritak frå dei delar av undervisninga ved den enkelte skolen som dei ut frå eigen religion eller eige livssyn opplever som utøving av ein annan religion eller tilslutning til eit anna livssyn, eller som dei på same grunnlag opplever som støytande eller krenkjande. Det er ikkje nødvendig å grunngi melding om fritak etter første punktum.

Det kan ikkje krevjast fritak frå opplæring om kunnskapsinnhaldet i dei ulike emna i læreplanen.

Dersom skolen på eit slikt grunnlag ikkje godtek ei melding om fritak, må skolen behandle saka etter reglane om enkeltvedtak i forvaltningslova.

Skolen skal ved melding om fritak sjå til at fritaket blir gjennomført, og leggje til rette for tilpassa opplæring innanfor læreplanen.

Skoleeigaren skal årleg informere elevane og foreldra til elevar under 15 år om reglane for fritak og om innhaldet i opplæringa.

Elevar som har fylt 15 år, gir sjølv skriftleg melding som nemnt i andre ledd.

Samtlige fritakshenvendelser fra elever og foreldre rettes til skolen via kontaktlærer, faglærer eller direkte til rektor, som skal håndtere fritaksmeldingen. Et interessant element her er at §2-3a spesifiserer foreldre i motsetning til foresatte³. Fritaksmeldingene som sendes inn krever etter loven ingen begrunnelse eller forklaring, men det er heller ingen begrensning i loven som tilsier at dette ikke kan sendes med. Ved melding om fritak må rektor, ofte ved hjelp av kontaktlærer og faglærer, gjøre en vurdering av om fritaksmeldingen kan aksepteres eller om det skal fattes et enkeltvedtak som avviser fritaket. Skolen kan innvilge fritaksmeldingen hvis dette ikke fører til at eleven går glipp av fagkunnskaper som er nødvendige for å oppfylle læreplanmål. I Figur 1 på side v ser vi at

² Opplæringsloven er tilgjengelig på Lovdata: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61/>.

³ I oppgaven varierer jeg i bruken av foresatte og foreldre ut fra hva som passer i sammenhengen. Det er ingenting i datamaterialet eller i teorien som tilsier at skolen kan, skal eller bør behandle fritaksmeldinger fra foresatte som ikke er foreldre på noen annen måte enn fritaksmeldinger fra biologiske foreldre. Det er likevel verdt å merke seg med tanke på situasjoner hvor foresatte er noen andre enn biologiske foreldre og det oppstår en konfliktsituasjon hvor denne formuleringen blir viktig.

Tommy (Calvin) ønsker fritak fra matematikk fordi han regner seg som matematisk ateist, dette vil typisk sett være noe som går på tvers av fritaksrettens begrensning knyttet til læreplanmål. Dersom skolen har mulighet til det, skal skolen tilby et alternativt opplegg som ivaretar kunnskapslæringen på en måte som ikke oppleves problematisk for eleven. Hvis fritaksmeldingen aksepteres må skolen utarbeide det alternative opplegget på en slik måte at det ivaretar elevenes rettigheter (von der Lippe, 2017, s. 96–98).

Skolen har også mulighet til å gå i dialog med foreldrene om det aktuelle undervisningsopplegget, og å høre med dem hva som eventuelt må endres i undervisningen for at eleven skal kunne delta. Dersom foreldrene fremdeles ikke ønsker at eleven skal delta, kan skolen gå i dialog med foreldrene om et alternativt undervisningsopplegg. Kravet til det alternative opplegget er todelt, der dialogen med foreldrene i særlig grad kan ivareta kravet om at opplegget skal fungere godt for eleven det gjelder. Den andre delen av kravet er at det skal kunne ansees som likeverdig med den opprinnelige undervisningen og innenfor rammene av læreplanmålene.

Hvis skolen ønsker å avvise fritaksmeldingen må det fattes et enkeltvedtak som forklarer bakgrunnen for avgjørelsen (von der Lippe, 2018, s. 146). Vedtaket kan i tråd med forvaltningsloven påklages, først til skolen og skoleeier, og så til fylkesmannen i det aktuelle fylket. Fylkesmannen kan fatte et vedtak i den aktuelle saken: om kommunen har gjort en riktig vurdering ut fra opplæringsloven, eller lovens forskrifter, eller eventuelt tilleggsregelverk. Et slikt tilleggsregelverk kan være den nye veilederen for skolegudstjenester (Utdanningsdirektoratet, 2018).

I denne oppgaven er fokus rettet mot klagesakene som kommer videre til fylkesmannen. Disse sakene, der man ikke har kommet til enighet på skolenivå, er interessante for å belyse mer prinsipielle spørsmål knyttet til fritaksretten. Samtidig gir denne avgrensningen en ramme for studien og et håndterbart utvalg. Det er på samme tid viktig å påpeke at sakskomplekset ute i skolene og den praksisen som foregår med tanke på fritak på dette grunnlaget nok er rikere og mer variert enn det som ender opp som klagesaker til fylkesmennene. Dette peker på et behov for mer og bredere forskning enn det som til nå er blitt gjennomført på området.

Fylkesmennenes historie er gammel og har sitt opphav i behovet for mer sentral kontroll over riket i perioden rundt og etter innføringen av eneveldet i Danmark(-Norge) (Fylkesmennenes fellesadministrasjon, 2018b). Da denne oppgaven ble påbegynt var det i alt 16 fylkesmannsembeter i Norge. Som en følge av regionreformen og endringene den har ført med seg i statens administrative struktur og fylkesstruktur, er antallet nå redusert til 10 fylkesmannsembeter (Fylkesmennenes fellesadministrasjon, 2016). Innsamlingen av dataene skjedde etter sammenslåingen av fylkesmannsembetene i Nord- og Sør-Trøndelag, men før fylkesmannsembetesammenslåingen 1. januar 2019. I denne oppgaven vil derfor navnene på embetene på det tidspunktet hvor de ble kontaktet bli brukt.

«Fylkesmann» er både en tittel en person innehar og navnet på en organisasjonell enhet (Fylkesmennenes fellesadministrasjon, 2016). Fylkesmann som begrep kan med andre ord peke i retning av den konkrete personen som er fylkesmann, men også til den organisasjonelle enheten. I denne oppgaven vil begrepene «fylkesmann(en)» og «fylkesmannsembetet, og «fylkesmennene» og «fylkesmannsembetene» bli brukt om hverandre ut fra hva som fungerer best i den aktuelle teksten. Det vises ikke til den aktuelle personen som innehar fylkesmannsembetet med mindre det er spesifisert i teksten.

Som statens representant ute i fylkene er det fylkesmannsembetenes oppgave å følge opp vedtak, mål, og retningslinjer som kommer fra Stortinget og regjeringen, og å følge opp dette på en måte som ivaretar rettsikkerheten for organisasjoner, bedrifter, og for enkeltinnbyggere. Dette skal foregå gjennom å utføre ulike forvaltningsoppgaver for statlige departementer, gjennom å kjenne de lokale forholdene, og gjennom å være en klageinstans. Det er særlig det siste som er relevant for dette oppgaven. I tillegg til dette skal fylkesmannen være en viktig sektormyndighet for de forskjellige departementene og bidra til at deres arbeid kan gjennomføres. Samtidig med dette er fylkesmannsembetene lokalt forankret, og skal arbeide for det beste for sin region eller sitt fylke. Dette innebærer at de har rett til å ta initiativer som de anser å følge dette (Fylkesmennenes fellesadministrasjon, 2018a).

2 Bakgrunn og utgangspunkt

For norsk skole utgjør året 1739 et vannskille. Skolepolitikken som ble vedtatt og lagt til grunn for norsk skole dette året danner på mange måter det tidligste bakteppet for denne oppgavens tema. Norsk skole slik den var før 1739 var i utgangspunktet lokal og konsentrert i byene hvor det fantes søndagsskoler og latinskoler (Thuen, 2017, s. 20) Latinskolene var i utgangspunktet rene presteskoler som utdannet geistlige til de oppgavene som var nødvendige, både innenfor kirken og innenfor embetsverket ellers (Thuen, 2017, s 36). Det fantes også noen skoler knyttet til industrien (Thuen, 2017, s. 19).

Den store endringen i 1739 representeres ved Loven om allmueskolen. Sammen med undervisningsplikten som ble innført samme år var det loven om allmueskolen som bandt norsk skole sammen med kirken og kristendommen. Sammen med andre lover som på forskjellig vis ga forrang til kristendommen ble norsk skole etablert ut over 1730-tallet. Dette henger videre sammen med lovfestet obligatorisk konfirmasjon i 1736 og forbudet mot lediggang dannes grunnlaget både for den norske statskirken og for det norske skolesystemet (Thuen, 2017, s. 18; Kvam, 2016, s. 17). Loven representerer en etablering av skolegang for barna som vokste opp på bygdene og dette skillet mellom by og land eksisterer formelt sett helt frem til folkeskoleloven kom i 1959. Selv om allmueskoleloven av 1739 bare gjaldt for bygdene ble det likevel etablert allmueskoler også i byene, men da av soknene i byene selv (Thuen, 2017, s. 30) hvor disse skolene i praksis var skoler for de fattige, for allmuen. Borgerskapets barn ble i stor grad sendt til borgerskoler eller til yrkesopplæring, og embetsstanden benyttet seg av latinskolene (Thuen, 2017, s. 20).

Fokuset i undervisningen i de ulike skoleslagene var først og fremst på kristendom (Thuen, 2017, s. 21) og dette tydeliggjøres av at allmueskolens formål var konfirmasjonsundervisning (NOU 2013: 1, s. 125). Utdanningshistoriker Vegard Kvam trekker frem skolen på denne tiden som «kirkens datter» for å vise hvor tett forholdet mellom skolen og kirken var (2016, s. 18) Eksamen var konfirmasjonen og uten konfirmasjonen kunne en ikke overta eiendom, gifte seg, eller utføre militærtjeneste. Som pedagogisk historiker Harald Thuen skriver var «[d]en ukonfirmerte [...] ikke bare et religiøst og moralsk uanstendig menneske, han var i tillegg ukvalifisert for et borgerlig voksenliv». Etterhvert, nærmere 1800-tallet, kom det et

Den besværlige fritaksretten

økt fokus på flere undervisningsfag i skolen og at lærerne skulle være utdannet for å være lærere (Thuen, 2017, s. 22; Kvam, 2016, s. 47). Tidligere hadde det vært så som så med fagkompetansen og statusen til lærerne (Kvam, 2016, s. 29).

Innføringen av flere undervisningsfag og et utvidet fokus i skolen representerer samtidig begynnelsen på nasjonsbyggingens æra i skolen (Thuen, 2017, s. 53).

Nasjonsbyggingstanken etter 1814 og utover 1800-tallet skaper samtidig en situasjon hvor skolen får en kulturelt samlende og ensrettende funksjon hvor det ikke bare er den kristne troen som skal være felles, men også nasjonsfølelsen. Den offentlige skolen blir et av de viktigste verktøyene for å oppnå dette, og blir et utgangspunkt for fornorskingsprosessene og assimileringspolitikken mot forskjellige utgrupper i samfunnet (Skrefsrud, 2018, s. 28).

Ved siden av den fremvoksende tanken om utdanning av medborgere ble nasjonsbyggingstanken en av de viktigste prosessene i utforming av norsk skolevesen (Andersland, 2019, s. 5). Innføringen av geografi og historie på 1800-tallet (Thuen, 2017, s. 28) og kravet om at skolen skulle bidra til en «kjærlighet til constitutionen» (Thuen, 2017, s. 66) kan sies å være uttrykk for skolen som et nasjonalt verktøy. De nasjonale motivene vokser tydeligere frem i undervisningen etter innføringen av parlamentarismen (Thuen, 2017, s. 98).

Religionsviter Kåre Fuglseth fremlegger norsk skolehistorie som historien om hvordan religionskunnskap har fått en stadig mindre plass i skolen i forhold til andre fag. Fra en skole hvor kristendomskunnskap var det eneste faget i 1739 til dagens situasjon, der kristendommen må dele plass med andre religioner og livssyn innenfor mer begrensede årssrammer (Fuglseth, 2018, s. 178). Denne verdsliggjøringen kan eksemplifiseres med innføringen av allmueskoleloven i 1860 som, blant annet, medførte innføringen av et overordnet skoledirektørembete som skulle tilsvare biskopenes rolle i kirken. Dette reduserte samtidig kirkens ansvar for å styre og kontrollere skolene ut over religionsfaget (Thuen, 2017, s. 63). Den samme sekulariseringen finner vi spor av i lesebokstriden ut over 1860-tallet hvor P.A. Jensens *Lesebog* skapte rabalder. Det var den første felles leseboken ut over læreverkene i kristendom, og for mange ble dette et eksempel på en skole som ga mindre tid til religiøse skrifter, noe som representerte en sekularisering av utdanningen. Det religiøse måtte vike plass for det (mer) sekulære (Thuen, 2017, s. 70–71). Samtidig var ikke

denne verdsliggjøringen ukontroversiell all den tid det var uenighet mellom de som ønsket dette og de som anså en kristen oppdragelse som en nødvendighet for å skape gode borgere (Andersland, 2019, s. 5).

Etter andre verdenskrig har det utviklet seg en tradisjon hvor norsk lov stadig utvider den religiøse friheten og støtten til andre trossamfunn, som en kompensasjon for en fortsatt favorisering av, og utstrakt støtte til, Den norske kirke (Schmidt, 2010, s. 37). Det begynte rundt hundre år tidligere, med Disenterloven i 1845 og opphevelse av jødeparagrafen i Grunnloven i 1851. Etter krigen fortsetter utviklingen med fjerningen av jesuitforbudet i 1956, samt innføringen av trosfrihet i Grunnloven i 1964 for å tilfredsstille krav i internasjonale konvensjoner og lovverk. Parallelt ble det arbeidet med å revidere Disenterloven. Dette resulterte i "Lov om trudomssamfunn og ymist anna" i 1969 (Årsheim, 2014, s. 130). På tross av at skolen hadde vært løsrevet fra Den norske kirke siden skolelovene av 1889 (Hovdelien, 2003, s. 275) var skolen fremdeles en viktig trosopplæringsarena for Den norske kirke.

Fra og med endringen i 1969 da skolen ikke lenger skulle stå for kirkens trosopplæring (Schmidt, 2015, s. 108; Andersland, 2019, s. 6), også kalt dåpsopplæring, har det vært strid rundt religions- og livssynspraksisen i norsk skole (NOU 1995: 9, s. 13–16; Andreassen, 2008; Hovdelien, 2003, s. 278). Selv om skolen ikke lenger sto for kirkens dåpsopplæring skulle skolens kristendomsundervisning være en støtte for foreldrenes kristne oppdragelse (NOU 2013: 1, s. 125). Uenighetene har dreid seg både om omfanget til (Botvar og Holberg, 2015, s. 39) og utformingen av religionsfaget (Plesner, 2016, s. 29, 161–163). Dette inkluderer debatter knyttet til antall timer, faginnhold og kristendomsandelen i faget. Uenighetene har også gått på religiøse eller kulturelle praksiser i skolen, slik som bordbønn, utvalg av og framføring av salmer og bønner, skolegudstjenester, og andre former for samspill med tros- og livssynssamfunn (von der Lippe, 2017, s. 89, 95). Samtidig har vi sett at den norske befolkningen vurderer seg selv som stadig mindre religiøs (Urstad, 2017, s. 62; Statistisk Sentralbyrå, 2018) eller mer uinteressert i religion som fenomen. Parallelt har etablerte praksiser med religiøs aktivitet i skolen blitt satt under lupen og problematisert (Plesner, 2016, s. 169).

Den besværlige fritaksretten

Religionsfaget i dagens grunnskole har vært et obligatorisk fellesfag siden innføringen av KRL i 1997. Det nye obligatoriske fellesfaget for både kristendom, religions- og livssynsundervisning var en struktur som ble innført med L97, og som gikk på tvers av det som til da hadde vært det rådende paradigmet for religionsfag i norsk grunnskole. I utgangspunktet fantes det bare et konfesjonelt kristendomsfag⁴. Etterhvert kom et konfesjonsfritt livssynskunnskapsfag inn i norsk skole, for de elevene som hadde minst en forelder som ikke var medlemmer av Den norske kirke og som ønsket et alternativ til den konfesjonelle undervisningen (Andersland, 2019, s. 7). Overgangen til et ordinært fellesfag skapte utfordringer for flere livssynsminoriteter, men også for lærerne som skulle endre praksis (Bråten, 2017, s. 168). Dette skapte debatt om fagets videre utvikling. Hvilke elementer skulle undervisningen romme, og hvordan skulle innhold og aktiviteter være faglig forankret? En særlig problemstilling her er skolegudstjenestene som fikk sitt eget regelverk i 2009 (Utdanningsdirektoratet). Videre kan det diskuteres hvorvidt faget i sine ulike varianter etter 1997 har vært konfesjonelt eller ikke. Fordi det ikke har vært et trosopplæringsfag og siden RLE-faget har hatt som utgangspunkt at det skal være objektivt, kritisk og pluralistisk kan det hevdes at det nå er et ikke-konfesjonelt fag. På den andre siden har faget i sin helhet, og kristendomsdelen av faget i særdeleshet, vært tett knyttet til evangelisk-luthersk kristendom (Bråten, 2017, s. 173–175). Her vil det også gå et skille mellom faget tolket i lys av henholdsvis den gamle og den nye formålsbestemmelsen for skolen. Den konfesjonelle koblingen var særlig tydelig med den tidligere formålsparagrafen som ble opprettholdt gjennom endringen fra kristendoms-kunnskapsfaget til det første KRL-faget. Denne formålsparagrafen understreket skolens plikt til å hjelpe familiene med å ”gi elevene en kristen og moralsk oppdragelse” (NOU 2013: 1, 125), og ble videre støttet av §2-4

⁴ I enkelte land har man fremdeles konfesjonelle religionsfag slik som vi tidligere hadde i Norge, mens det i andre land finnes et utvalg av forskjellige konfesjonelle religionsfag med forskjellige utgangspunkt. Det finnes også flere andre modeller for religionsfag i Europa (Schreiner, 2018, s. 49–51). Blant de konfesjonelle variantene av faget finner vi modeller hvor det finnes flere forskjellige konfesjonelle religionsfag for ulike tros-retninger og religioner og varianter hvor det bare finnes en religion eller trosretning som har et konfesjonelt fag i skolen (Kimanen, 2015, s. 130) I en norsk kontekst er det den sistnevnte varianten som har vært gjeldende. Hvor informasjon og svar på spørsmål er hentet fra den rådende formen for kristendom. I norsk sammenheng har det vært Den norske kirkes lutherske lære som har vært grunnlaget for konfesjonelle kristendomsfag (Redse, 2015, s. 57).

i Opplæringsloven om religions- og livssynsfaget som spesifiserte at lærere i religionsfaget må undervise dette lojalt i overenstemmelse med formålsparagrafen. Denne bestemmelsen ble ikke endret før vedtaket fra 2005 (Utdannings- og forskningsdepartementet, 2005). Lignende bestemmelser finnes ikke og fantes ikke i andre fag (Klausen, 2015b).

I 2007 ble Norge dømt i Den europeiske menneskerettighetsdomstolen fordi den begrensede fritaksretten i KRL-faget ikke ivaretok foreldreretten i tilstrekkelig grad (von der Lippe, 2018, s. 158; Hovdelien, 2011, s. 224). Det at fritaksretten måtte begrunnes og at hvert enkelt element som foreldrene ønsket fritak for måtte søkes spesifikt om, la en urimelig byrde på foreldrene. Dommen var basert på kombinasjonen av den kristne formålsparagrafen, kravet om 55% kristendomsandel i KRL-faget, og den delvise fritaksretten⁵ (Plesner, 2016, s. 29–30, 161; Lied, 2008, s. 62). På bakgrunn av kritikk fra FNs menneskerettighetskomite allerede i 2004, endret Stortinget regelverket for fritaksordningen i 2005 slik at den dekket alle fag og aktiviteter i skolens regi, nettopp for å kunne ivareta elevens religionsfrihet og foreldrenes rettigheter som oppdragere av sine barn. Dette ble gjort ved at fritaksretten ble skilt ut som en egen paragraf i opplæringsloven, §2-3a, og ved at den nå omfatter hele grunnskolens virksomhet (von der Lippe, 2018, s. 158; 161; Hovdelien, 2011, s. 226). Dette viser samtidig det mangfoldsperspektivet som norsk skolepolitikk ønsker skal ligge til grunn for skolens virksomhet (Skeie, 2018b, s. 41; 48). Det ble kun gjort mindre endringer i kompetansemålene i faget, men kravet om at en fastlagt andel av faget skulle gå til kristendommen ble tatt ut. Den viktigste endringen etter dommen i den europeiske menneskerettighetsdomstolen var navneendringen fra 2008 som skulle synliggjøre en mer reell likebehandling av religioner og livssyn. Videre ble det sendt ut et rundskriv som minnet skolene om lovendringene fra 2005 (Kunnskapsdepartementet, 2007).

⁵ Den delvise fritaksretten viser til den fritaksretten som eksisterte mellom innføringen av KRL i 1997 og frem til endringen av Opplæringsloven i 2005. Med denne ordningen var det ikke lenger mulig å be om fritak for hele religionsfaget. Fremover var det kun mulig for foreldrene å be om et avgrenset fritak for temaer og aktiviteter som foreldrene fant problematisk. Søknaden måtte begrunnes utover der det gjaldt en aktivitet med et kjent religiøst preg (Lied, 2008, s. 62–63). For å ha en reell mulighet til å benytte seg av fritaksretten måtte de foresatte sette seg inn i hele faget for å finne alle deler av faget som de måtte finne det nødvendig å be seg fritatt fra (Høstmælingen, 2005, s. 235).

Den besværlige fritaksretten

Faget ble på nytt endret i 2015, fra Religion, Livssyn og Etikk (RLE) til Kristendom, Religion, Livssyn, og Etikk (KRLE) (Andersland, 2019, s. 18). Dette innebar ingen oppdatering av læreplanen i faget, men innebar en gjeninnføring av fordelingsbestemmelsen for faginnholdet i læreplanen (Utdanningsdirektoratet, 2015a). Der hvor KRL-faget hadde en bestemmelse om at faget skulle inneholde 55% kristendoms kunnskap har det nye KRLE-faget den følgende bestemmelsen: «[o]m lag halvparten av undervisningstiden i faget skal av den grunn brukes på kristendoms kunnskap». Både navneendringen, med tilbakeføringen av kristendom inn i fagnavnet, og gjeninnføringen av fagandelsbestemmelsen medførte stor motstand både i offentligheten og fra fagmiljøene (Aas, 2015; Lindvåg, 2015; Klausen, 2015a). Selv om enkelte elementer er hentet tilbake fra KRL-faget som ble kritisert, er fritaksretten og formålsparagrafen endret fra den gang, og skaper dermed en annen ramme rundt KRLE enn KRL.

I denne oppgaven vil religions- og livssynsfaget i norsk grunnskole omtales på flere forskjellige måter. Det er det flere grunner til. For det første har faget skiftet navn flere ganger i løpet av den tidsperioden som dekkes av datamaterialet i denne oppgaven. Det vil i enkelte underkapitler være relevant å trekke inn det gamle kristendoms kunnskapsfaget og faget Livssynskunnskap. Det er også deler av det teoretiske grunnlaget i oppgaven som omhandler det første KRL-faget, Kristendoms kunnskap med religions- og livssynsorientering. Det meste av datamaterialet knytter seg imidlertid til fagene som har hatt navnene Kristendoms-, religions- og livssynskunnskap (KRL), Religion, livssyn og etikk (RLE) og det nåværende faget som har fått navnet Kristendom, religion, livssyn og etikk (KRLE). På grunn av de skiftende navnene og forkortelsene på fagene vil fagnavnene bli brukt når det er særlig relevant å knytte funn opp mot en av variantene av faget. Begrepene «religionsfaget» eller «religions- og livssynsfaget» vil bli brukt når det er snakk om mer generell omtale uten behov for å skille mellom de ulike variantene av faget. Religionsfaget i den videregående skolen, Religion og etikk (RE), vil i liten grad bli omtalt i denne oppgaven fordi fritaksretten kun omhandler grunnskolen (trinn 1–10).

Ved siden av at skolen, religionsfagene og opplæringsloven har endret seg, ser vi en økning i antallet norske borgere og innbyggere som er medlemmer av ikke-kristne tros- og livssynssamfunn (Statistisk Sentralbyrå, 2018), og en økning i antallet som ikke er medlem i

noe tros- og livssynssamfunn (Lundby og Repstad, 2018, s. 32). I tillegg har veganisme blitt anerkjent som et livssyn av norske myndigheter, noe som fører til at veganisme i seg selv kan gi rettigheter etter fritaksretten uten å knyttes opp til religiøst eller sekulært livssyn av mer tradisjonell art (Fjelltveit, 2016). Det økende tros- og livssynsmangfoldet kan hovedsakelig forklares med bakgrunn i tros- og livssynstilhørigheten hos norske innbyggere med lang tilhørighet i det norske samfunnet. Videre har det i løpet av de siste 50 årene skjedd en endring i befolkningssammensetningen i Norge på grunn av tilflytning fra Europa og fra andre verdensdeler (Lundby og Repstad, 2018, s. 33). Når vi ser at fritaksretten etter disse lovendringene ikke lenger er knyttet spesifikt til religionsfaget, får vi også annen potensiell fritaksproblematikk inn i skolen enn de utfordringene som eksisterte da fritaksmuligheten kun gjaldt for religionsfaget. Problemstillingene var tidligere bare knyttet til spørsmål om opplæring *i* og *om* religion i tråd med den gamle fritaksmuligheten knyttet direkte til religions- og livssynsfaget i opplæringsloven. Det er fremdeles en del av bildet, men i tillegg er det også andre muligheter innenfor fritaksretten:

- Hvilken mat kan man tilberede og spise i Mat og helse-faget?
- Hvordan skal man kle seg i fag som Kroppsøving (NOU 2013: 1, 243)?
- Hva slags bildebruk kan brukes i Kunst og Håndverk (Skeie, 2018b, s. 47)?
- Hvordan skal omgangen mellom kjønnene være i skolen?
- Hvordan håndteres spørsmål knyttet til syn på kjønn, kjønnsroller, og seksualmoral i for eksempel seksualitetsundervisningen⁶?

I datamaterialet mitt er også noen av sakene knyttet til bruk av digitale verktøy og krav om at kompetanse i bruk av slike verktøy er blitt etablert som en grunnleggende ferdighet. Når det å kunne bruke internett, datamaskiner og andre digitale verktøy er regnet som en av basisferdighetene elevene skal ha når de går ut av skolen, er det ikke lenger en mulighet for foreldrene å frita elevene for dette (Myklebust, 2015). Samlet sett danner dette bakgrunnen for et fag og en skole der flere grupper med elever og foreldre på ulike måter kan ha utfordringer med hvordan deres lokale offentlige skole gjennomfører undervisningen. Selv

⁶ Begrepet seksualitetsundervisning brukes fremfor seksualundervisning fordi førstnevnte begrep i større grad dekker den kompleksiteten som i temaområdene som Verdens Helseorganisasjon, Helse- og Omsorgsdepartementet og fagmiljøet mener at seksualitetsundervisningen skal bestå av (Hansen og Hebnes, 2017, s. 3).

Den besværlige fritaksretten

om det ikke er mulig å lage en uttømmende liste, ser en at feltet av problemområder kan være bredt, uansett om problemstillingen er at det er:

- for mye religion i skolen.
- for lite religion i skolen.
- feil religion i skolen.
- for lite moral i seksualitetsundervisningen.
- for mye teknologi i undervisningen.
- for mye sex i skolen.
- for mye omgang med det motsatte kjønn i undervisningen.
- feil kjøttvarianter i undervisningssituasjonen.
- for lite tilrettelegging for vegetarianere i Mat & helse-faget.

De demografiske og teknologiske endringene, i møte med endringer på livsynsfeltet og i samfunnets normer, skaper et behov for nye løsninger og nye praksiser. Det er dette som danner noe av bakteppet for denne oppgaven. Når skolen skal være for alle elevene skaper det utfordringer for skoleledere, lærere, samt tros- og livssynssamfunn.

3 Tidligere forskning

En grunnleggende utfordring i dette saksfeltet er at det i liten grad finnes tidligere forskning. Det er forsket noe på selve religionsfaget, men det er svært lite forskning på fritaksproblematikken og fritaksordningen i skolen. Det daværende KRL-faget ble evaluert i år 2000 (St.meld.nr. 32 (2000-2001)), men skolens religionsfag har ikke blitt evaluert siden. Evalueringen skjedde før den nye fritaksordningen ble innført og belyser dermed ikke problemstillingen ut fra dagens lovverk. Det har ikke skjedd noen ny evaluering av faget etter kritikken fra FNs menneskerettighetskomite og Den europeiske menneskerettighetsdomstolen i 2004 og 2007 på tross av gjentatte oppfordringer fra både nasjonale og internasjonale institusjoner og organisasjoner (von der Lippe, 2018, s. 160).

Det som er blitt gjort av forskning på fritaksretten er i stor grad undersøkelser av skolegudstjenester, med noen unntak. Litteraturen fra professor i samfunnsfag Olav Hovdelien består av flere arbeider og dekker flere områder, blant annet doktorgradsavhandlingen hans (2011), og ytterligere arbeider (2003; 2009; 2010; Hovdelien og Neegaard, 2014a; 2014b). Fra doktorgradsavhandlingen har jeg trukket ut noen relevante temaer. Temaene fra Hovdelien er delt opp i to forskjellige tematiske underkapitler, 3.1 og 3.2 ut fra tema.

Forskningen på skolegudstjenester er dekkende for deler av problemstillingene som dukker opp i datamaterialet mitt, men henvendelsene og klagesakene knyttet til fritaksretten dreier seg om langt flere temaer. Det er begrenset hva som kan avledes fra tidligere forskning og være relevant for min oppgave. Det er verdt å merke seg at deler av materialet i dette kapitlet ikke stammer fra forskning, men fra undersøkelser og rapporter gjennomført av ikke-akademiske organisasjoner. Funnene er likevel interessante og relevante. Det at det totalt sett er gjort såpass lite forskning på temaene i denne oppgaven tilsier at det er nødvendig å trekke dette inn for å få en bedre bakgrunnsforståelse.

3.1 Forskning på skolegudstjenester

Teolog Elisabet Haakedal undersøkte i forbindelse med sin doktorgrad i systematisk teologi ved Universitetet i Oslo blant annet praksis knyttet til skolegudstjenester ved enkelte skoler i

Den besværlige fritaksretten

en bykommune i Agder (Haakedal, 2000, s. 182). Haakedal sin forskning ble gjennomført både før og etter fagendringen på 90-tallet og dekker dermed både kristendomskunnskapsfaget og det første KRL-faget. Haakedal finner en forskjell i hvordan elevene bidrar i gudstjenestene og hvem fra Den norske kirke som leder arbeidet frem mot og i gudstjenestene (Haakedal, 2000, s. 184). Ut fra Haakedals forskning synes det som at endringen av faget og innføringen av de nye læreplanene endret lite i gjennomføringen av gudstjenester i skoletiden, men førte til mer eksperimentering i gjennomføringen og større grad av elevmedvirkning i gudstjenestene etter fagreformen (Haakedal, 2000, s. 184). Eksperimenteringen gikk på hvilke av de liturgiske elementene som ble brukt, samt hvem som holdt prekenen og hva slags innslag som ble tatt inn i gudstjenesten (Haakedal, 2000, s. 185). I datamaterialet til min oppgave er det primært gudstjenester ved juletider som dominerer stoffet i denne kategorien av saker og henvendelser (se Figur 3 på side 60). Dette finner vi igjen i Haakedals forskning, der det er en overvekt av julegudstjenester (Haakedal, 2000, s. 183; 190), sammenlignet med gudstjenester ved skoleavslutninger, til pinse og i påsken.

I forbindelse med sitt doktorgradsarbeid undersøkte Olav Hovdelien praksis knyttet til religionsfaget. Han så på skolegudstjenester og fritak i norsk skole med utgangspunkt i praksisen på skoler i Oslo og Vest-Agder. Det ble gjennomført intervjuer med 87 rektorer i Vest-Agder og 76 rektorer i Oslo (2011, s. 226–227). Han fant at det var flere skoler som praktiserte ordningen med skolegudstjeneste i løpet av skoleåret i Oslo. 96% av skolene i Oslo deltok, mot 86% av skolene i Vest-Agder (Hovdelien, 2011, s. 180). Hovdelien trakk frem nettopp Haakedals forskning på feltet på 1990-tallet, der Haakedal viste tilsvarende tall på antallet skoler med gudstjenester i skoletiden som det Hovdelien fant. (Hovdelien og Neegaard, 2014b, s. 264). Hovdelien fant videre at rektors alder hadde en viss effekt på praksisen knyttet til skolegudstjenester, hvor de yngre rektorene i større grad valgte bort denne religiøse praksisen i skoletiden enn de eldre (Hovdelien, 2011, s. 182).

Funnene til Hovdelien viser samtidig at det var noe forskjell på hvor stor andel av elevene som deltok på gudstjenestene. På de fleste skolene deltok alle eller de aller fleste elevene, mens det på enkelte skoler på Oslo øst var lavere deltakelse, rundt en tredjedel av elevene som deltok på slike gudstjenester (2011, s. 184).

Hovdelien og Neegaard gjennomførte senere observasjoner fra fem skolegudstjenester; fire i Oslo og en i Drammen. Tre av disse gudstjenestene kan karakteriseres som ordinære gudstjenester som ikke skilte seg nevneverdig fra hva man fant på søndager på samme tid i året. To av gudstjenestene kan derimot sies å ha vært mer alternative eller lokale i formen, den ene i så stor grad at Hovdelien og Neegaard oppfatter presten mer som en forestillingsleder eller konferansier i en elevforestilling enn som en prest. Gjennomgangen viser videre at med ett unntak deltok de fleste elevene på de fleste skolene (Hovdelien og Neegaard, 2014a, s. 60–61).

Lignende observasjoner av skolegudstjenester har blitt gjennomført senere av språkforsker Anne Løvland og religionssosiolog Pål Repstad (2019, s. 207), der de så på gjennomføring av forskjellige gudstjenester i samme kirke, men hvor det var deltagere fra fire forskjellige grunnskoler. Deres undersøkelse var en kvalitativ undersøkelse for i hovedsak å se hva det er som skjer under en skolegudstjeneste, hvordan de legges opp (Løvland og Repstad, 2019, s. 212) og hva kirkens intensjon med gudstjenestene er (Løvland og Repstad, 2019, s. 215). Det fremkommer av undersøkelsen at den aktuelle kirken så inkludering og profilering av kirken som det viktigste i dette arbeidet, i motsetning til det som er det bærende argumentet i den politiske diskusjonen rundt skolegudstjenester; nemlig kulturarven (Løvland og Repstad, 2019, s. 215; s. 221). Som Hovdelien og Neegaard finner Løvland og Repstad at liturgien var noe endret fra standard liturgi i en vanlig gudstjeneste, men uten at de beskriver noe såpass avvikende som noen av Hovdelien og Neegaards eksempler (Løvland og Repstad, 2019, s. 215–216). De finner også at det i gudstjenestene er det en bred formidling av meningsbærende elementer fra både kirkerommet og påkledningen, men også fra det som formidles direkte verbalt (Løvland og Repstad, 2019, s. 219). Dette bidrar til å vise hvor mange fasetter det er i begrepet forkynnelse og viser at det er et bredt spekter av elementer som vi kan tenke oss at foreldrene kan reagere på innenfor rammene av en skolesituasjon. Det blir tydelig at det er ikke bare det vi sier som er av betydning, men også rammene rundt. I sin konklusjon kommer Løvland og Repstad frem til at «[i] alle høve bidreg truleg gudstjenestene – i samspel med dei kyrkjelege rituala frå vogge til grav – til å halde ved like folkekyrkja» (2019, s. 222).

Den besværlige fritaksretten

Med tanke på den senere konflikten rundt gudstjenestene i skoletiden, er det interessant å se at Hovdelien og Neegaard trekker frem reaksjonene ved Kråkstad skole i Ski kommune, der rektor valgte bort skolegudstjenesten før jul. Det vakte skarpe reaksjoner i lokalbefolkningen/hos foresatte og ble omtalt som et foreldreopprør. Det resulterte i et privat organisert opplegg med avtale med kirken om en gudstjeneste, i skoletiden, men hvor det var de foresatte som tok initiativet. Her måtte de foresatte søke fri for sine barn for å delta på dette i skoletiden (Hovdelien og Neegaard, 2014b, s. 264–265). Situasjonen ligner den situasjonen som oppsto i Voss kommune i 2016, og som har dannet grunnlaget for mange av debattene om skolegudstjenester de siste årene (Chamdid og Johansen, 2016). Når vi setter dette sammen med konklusjonen til Løvland og Repstad kan dette bidra til en forståelse om hvorfor gudstjenestene oppfattes som så viktige.

3.2 Forskning på fritaksordningen

Det som finnes av forskning på fritaksretten handler i stor grad om skolegudstjenester. I forbindelse med doktorgradsarbeidet undersøkte Hovdelien fritaksproblematikken i to fylker. Undersøkelsene hans ble gjennomført i perioden 2007 og 2008, med intervjuer av 87 rektorer i Vest-Agder og 76 rektorer i Oslo. Majoriteten av rektorene (57%) i både Oslo og Vest-Agder, hadde aldri fått noen fritaksmeldinger fra foresatte. Rundt 30% av rektorene hadde fått 1-5 fritaksønsker. 8% av rektorene hadde fått 6-20 fritaksmeldinger og 5% hadde fått over 20 fritaksmeldinger. Det er verdt å nevne at det var en tydelig forskjell i den siste kategorien: kun 2% av rektorene i Vest-Agder hadde fått over 20 fritaksmeldinger mens tilsvarende tall for Oslo-rektorene var 8%. Samtidig er det verdt å påpeke at det var flere fritaksmeldinger på Oslo Øst enn i Oslo Vest, om enn ikke noen voldsom forskjell. Tilsvarende var det flere fritaksmeldinger i Kristiansand enn i resten av Vest-Agder. Forskjellene mellom fylkene er likevel ikke markante. (Hovdelien, 2011, s. 226-227; Hovdelien, 2009, s. 136). Fritaksmeldinger er uansett ikke noe som forekommer ofte når undersøkelsene viser at nær 90% av rektorene i de to fylkene ikke har fått noen fritaksmeldinger de siste årene før Hovdeliens undersøkelse. Eventuelt bare har behandlet svært få (2009, s. 139). Skolelederne Hovdelien har intervjuet mener de i liten grad legger seg opp i faginnholdet i religionsfaget i skolen utover å administrere det i tråd med føringene i læreplaner og lovverk. Det er likevel ikke manglende interesse for faget da 44% av rektorene legger seg aktivt bort i fagets organisering. Det kan i seg selv gi færre fritaksønsker

der hvor rektorene forsøker å påvirke organiseringen av faget, selv om dette ikke fremgår av materialet som foreligger (Hovdelien, 2010, s. 81).

Hovdelien framlegger selv flere mulige forståelsesrammer av hvorfor bildet var slik det var. Det er mulig at flere av disse forståelsesrammene kan være riktige samtidig fordi de ikke er gjensidig utelukkende. Det lave antallet fritaksmeldinger kan forstås i retning av at fritaksbehovet i stor grad ble borte etter omleggingen av faget fra et kristendomsfag og det første KRL-faget. Hovdelien fremhever også muligheten for at foreldrene ikke har fått nok informasjon om det nye religionsfaget til at de kan be om fritak. Vet de at og hva de kan be om fritak for, og hva elevene skal lære og hvilke aktiviteter som skal gjennomføres? Det trekkes også frem som en mulighet at det kan oppleves som for belastende å søke om fritak for foreldrene og/eller elevene til at det er noe de minoritetstilhørige er villige til å gjøre (Hovdelien, 2011, s. 228). Videre påpekes det at rektors holdning og utsagn til fritaksmuligheten og fritaksønsker kan være en mulig årsak til at man lar være å melde fritak (2011, s. 231).

Ved siden av det forskningsarbeidet han gjennomførte i forbindelse med sitt doktorgradsarbeid, gjennomgikk Hovdelien (2011, s. 223) blant annet delrapportene fra evalueringen av KRL-faget slik det ble gjennomført og presentert i St.meld. 32 (2000-2001). Rapportene er verdt å lese, men er mindre relevante for en oppgave som baserer seg på dagens fritaksordning med tanke på endringene i Opplæringsloven som ble iverksatt etter kritikken mot faget. Det er likevel verdt å merke seg at mange av utfordringene som lå der før evalueringene er de samme som ligger til grunn for problemstillingene i dag. Det som har endret seg er ikke bare den juridiske situasjonen, men også deler av diskursen rundt fritaksordningen, religionsfaget og generelt i samfunnet.

Hovdelien mener at vidtrekkende fritaksbestemmelser som vi finner i Opplæringsloven §2-3a åpner for utilsiktede konsekvenser gjennom at elevene mister faglig kompetanse gjennom fritak. Eksempelene han trekker frem er at grupper som Jehovas vitner kan melde fritak fra deler av naturfagsopplæringen og at muslimer kan melde fritak fra kjønnsblandet svømming (Hovdelien, 2011, s. 253–254). Her kan det se ut som han glemmer at Opplæringsloven setter et klart krav til at selv om fritaksordningen er basert på en subjektiv

Den besværlige fritaksretten

forståelse for at et opplegg, en aktivitet eller et fagområde er problematisk, kan ikke fritak innvilges om det går på bekostning av det faglige innholdet eller opplæringen i faget, og hvor det ikke er mulig å gjennomføre undervisningen av det samme faginnholdet gjennom alternative, mindre problematiske, undervisningsopplegg.

3.3 Kommunal Rapports undersøkelse fra 2016

Kommunal Rapport publiserte i desember 2016 resultatene av en undersøkelse de hadde gjennomført blant norske grunnskoleledere. De hadde fått respons fra 527 av landets grunnskoler (Venli, 2016), ut av et totalt antall offentlige grunnskoler på 2620 det skoleåret (Utdanningsdirektoratet, u.å). Det har dessverre ikke vært mulig å få tak i bakgrunns materialet for denne undersøkelsen. Spørsmålene i undersøkelsen var knyttet til skolens praksis rundt gudstjenester i skoletiden i forbindelse med julehøytiden eller som en form for juleavslutning. Undersøkelsen til Kommunal Rapport viste at det var rundt en av fem skoler som ikke skulle ha gudstjeneste i skoletiden i dette tidsrommet. Det var dette resultatet i undersøkelsen som ble mest omtalt i etterkant, for det ble generalisert frem til at 600 norske grunnskoler ikke hadde skolegudstjenester. Det er usikkert i hvor stor grad det er mulig å trekke en bestemt slutning av disse tallene, men det er dette inntrykket som ble skapt.

Undersøkelsen viste videre at rundt halvparten av skolene praktiserte aktiv påmelding fra elevene, hvor elevene eller deres foreldre gjør et aktivt valg om de ønsker å være med på gudstjenesten eller på et alternativt tilbud. De fant at 32% av skolene praktiserer avmelding for de som ikke vil være med, men hvor de som ikke gjør et aktivt valg automatisk er påmeldt gudstjenesten. 12% har andre måter å gjennomføre av/påmelding på.

Ut fra kravene i Opplæringsloven §2-3a og Utdanningsdirektoratets daværende veileder for gudstjenester i skoletiden (2009) var det krav om alternativt tilbud for elevene som ikke skulle være med på slik religionsutøvelse i skoletiden. Kommunal Rapport (Venli, 2016) fant derimot at bare en av fem skoler hadde et tilbud om alternativt opplegg slik det var (og fremdeles er (Utdanningsdirektoratet, 2018)) påkrevd.

3.4 Human-Etisk Forbund Hordaland om skolegudstjenester

Human-Etisk Forbund Hordaland gjorde i 2013 en undersøkelse blant skolene i Hordaland hvor de samlet inn informasjon om praksis i RLE-faget, skolegudstjenester og samarbeid med tros- og livssynssamfunn. Undersøkelsen har en relativt lav respons der det bare var bergensskoler som svarte og under 25% av skolene i Bergen kommune besvarte undersøkelsen. På grunn av den lave svarprosenten er det vanskelig å trekke de helt store slutningene fra datamaterialet. Funnene ble sammenfattet i en rapport høsten 2014 (Human-Etisk Forbund Hordaland, 2014). Målsetningen var å samle inn informasjon om praksis for lettere å kunne ta dette opp med kommunene i Bergen og Hordaland for eventuelt å kunne endre praksis ute på skolene. Samtidig med at det ble samlet inn informasjon fra skolene, ble det samlet inn informasjon fra medlemmer og foreldre som ble koblet sammen med svarene fra skolene.

Undersøkelsen fant at det var få skoler som hadde aktiv påmelding til gudstjenester i skoletiden, og det var mange skoler som hadde mangelfulle eller manglende alternative opplegg til elevene som av forskjellige årsaker ikke skulle være med på gudstjenestene i skoletiden. Undersøkelsen fant også at det var mangelfullt med alternativt opplegg knyttet til øvingsperioder i forkant av at skolene skulle ta med elevene med på gudstjenester i skoletiden. Samtidig fant undersøkelsen at informasjonen knyttet til oppleggene, både i Den norske kirke og i alternativet, i mange tilfeller kom sent eller ikke i det hele tatt. Dette ble regnet som problematisk ut fra foreldrenes rett til å bestemme over elevens utdanning og mulighetene til å ta informerte valg på vegne av sine barn.

I tillegg til problemstillingene knyttet til skolegudstjenester ble det sett på hvordan skolene behandlet fritaksønsker og klager på opplegg laget av en tredjepart, som «Vandring i Bibelen», bibelutdeling i skolen, og forskjellige slags skuespill, musikaler, revy og lignende med forkynnende innhold. I etterkant av rapporten ble det laget en guide til foreldre med bakgrunn i de problemstillingene som ble funnet i rapporten knyttet til KRLE-faget, skolegudstjenester, og hvordan gå frem i klagesaker (Brun, Svärd og Lomsdalen, 2015). Deler av datamaterialet fra denne undersøkelsen gjenfinnes i henvendelsene og klagesakene som ble oversendt fra fylkesmannsmbetet i Hordaland.

4 Teoretiske perspektiver

Utgangspunktet for oppgaven er hvilke fritaksmeldinger til skolene fra elever og foresatte som går videre til fylkesmennene. I tillegg hvilke henvendelser fylkesmennene om fritaksretten. Dette innebærer å se på hva slags saker som skaper utfordringer for skolene å løse lokalt.

Samtidig er det ikke til å komme bort fra at for å forstå hvordan disse sakene oppstår og hvorfor de ender opp som klagesaker, må vi se på saksaspektet med en videre linse enn bare gjennom sakene i seg selv. Fordi jeg i denne oppgaven ser på henvendelser og klagesaker som nettopp kommer inn og behandles etter et regelverk om fritak som er der for å beskytte mindretallet, kan teorier om relasjonen mellom majoritet og minoritet gi noen nyttige perspektiver. Det kan samtidig argumenteres for at fritaksretten er der for å beskytte majoritetens praksis.

Utviklingen i norsk skole og nasjonalt lovverk innebærer at både lovverk og skole i økende grad har blitt sekularisert, og at skillet til religiøse aktører har økt. Dette medfører at det ikke bare eksisterer et eller flere majoritetsperspektiver, men gjør det også hensiktsmessig å diskutere fritaksretten med utgangspunkt i sekulariseringsteori.

4.1 Majoritets-minoritetsteori

Problemstillingene som løftes i oppgaven er blant annet knyttet til religionspolitiske forhold i Norge. Sosiolog Ingvill Thorson Plesner trekker frem at det er et grunnleggende premiss for en religionspolitikk at majoritetsinteresser må veies opp mot et vern av minoritetenes synspunkter, holdninger, praksiser, og verdier (Plesner, 2016, s. 8). Generelt er det en tydelig støtte i den norske befolkningen til at ulike religiøse grupper har like rettigheter i det norske samfunnet (Lövheim, Jernsletten, Herbert, Lundby og Hjarvard, 2018, s. 48). Ettersom menneskerettighetene ligger til grunn oppstår det også andre problemstillinger når ulike menneskerettigheter konkurrerer eller settes opp mot hverandre. Dette kan for eksempel skje når kvinners rett til likestilling og ikke-diskriminering settes opp mot trossamfunns ønske om segregering av menn og kvinner med trosfriheten som grunnlag. I dette eksempelet kan kvinners rett til ikke-diskriminering og likestilling stå i motsetning til

trofriheten i menneskerettighetene. I slike tilfeller kan to rettigheter som er likeverdige gi flere forskjellige svar på samme spørsmål. Generelt kan vi si at forskjellige grupper som har hatt eller fremdeles har en svakere posisjon i samfunnet eller er i en minoritetssituasjon, blir satt opp mot hverandre når deres rettigheter kommer i konflikt med hverandre. Dette kan dreie seg om grupper med svært forskjellig status og utgangspunkt. Kvinners rettigheter settes tidvis opp mot religiøses rettigheter, og foreldres rettigheter settes opp mot elevenes rettigheter. Vern mot diskriminering på bakgrunn av tro utfordres av vern mot diskriminering på grunn av kjønn, seksuell orientering, identitet, eller annet (Plesner, 2016, s. 8). Dette kommer tydelig til uttrykk i noen av sakene som er samlet inn i denne masteroppgaven. Vi gjenkjenner motsetningen når informasjonsleder i Norsk Luthersk Misjonssamband, Espen Ottosen krever respekt for at «kristne avviser at homofilt samliv er nøyaktig like bra og naturlig som ekteskapet mellom mann og kvinne» (Ottosen, 2019).

Dilemma som er begrunnet i eller peker på konkurrerende rettigheter, kan oppstå når skolen eller andre offentlige institusjoner møter foreldre, elever og andre innbyggere med en annen tro, et annet livssyn, eller en annen filosofisk overbevisning enn majoriteten. Det kan være snakk om holdninger, meninger eller praksis som er i strid med lovverket eller normene. Dette skjer ettersom det er majoritetens holdninger, meninger og praksis som danner grunnlaget for lovverk og normer (Plesner, 2016, s. 13). Det kan ha sammenheng med hvilke aktiviteter som bedrives på forskjellige ukedager eller hvordan vi markerer viktige hendelser i løpet av året eller livet. Samtidig har vi eksempler på at lovverk har vært innført på tvers av den samme majoritetens holdninger, fordi det er politisk ønskelig å endre de tradisjonelle holdningene. Legaliseringen av homofil praksis og røykeloven er eksempler på dette (Askvik, 2014; Lomsdalen, 2019). Det finnes med andre ord både konflikter og forskjellige fokus både internt i, men også mellom, majoritets- og minoritetsgrupper, i skiftende konstellasjoner.

Rettighetskonflikter kan komme til uttrykk på flere måter. Det kan være en konflikt mellom enkeltmennesker opp mot egen gruppe eller gruppetilhørighet, eller som en minoritet mot en majoritet innenfor en gruppe. Disse problemstillingene kan vi også se der hvor gruppen det gjelder er en minoritet i det større samfunnet (Plesner, 2016, s. 113). Det kan være at minoriteten innenfor gruppen er en del av en større majoritet utenfor gruppen. Typisk kan

Den besværlige fritaksretten

man se dette i saker om kjønn og seksuell orientering hvor mer konservative religiøse grupper kan holde på et standpunkt som en minoritet innenfor gruppen er uenig i, men hvor denne minoriteten har samme synspunkt som majoriteten i samfunnet rundt gruppen. Igjen er det relevant å trekke inn Ottosen sitt sitat fra tidligere i dette kapittelet som et eksempel. Det kan argumenteres for at det å være kristen er å tilhøre en majoritetsgruppe ut fra medlemstallene i Den norske kirke og andre kristne trossamfunn (Statistisk Sentralbyrå, 2018), samtidig som kan det argumenteres for at det å ha negative holdninger til skeive er en minoritetsholdning i den norske befolkningen (Bufdir, 2017). Kristne med samme synspunkt som Ottosen kan dermed sies å tilhøre en minoritet innenfor en majoritet.

Spesialrådgiver Bente Sandvig i Human-Etisk Forbund, trekker frem at «[å] tilhøre majoriteten oppfattes som normalt, mens det å være minoritet fort blir 'særinteresse'» (2006, s. 166). Dette stemmer overens med hva Islamsk Råd Norge velger å vektlegge når de hevder at å «være minoritet er å skille seg ut, men at det ikke burde lede til spørsmål om minoritetens motiver og integritet» (Døving, 2012, s. 34). Om en er i minoritet eller majoritet bestemmer hvilke sosiale rom som skapes i den sammenhengen man befinner seg, som for eksempel i et klasserom. En kan også ofte være alene om å ha en bestemt minoritetstilhørighet (Lidh, 2018, s. 102). Særlig utpreget blir dette om en i tillegg er en minoritet innenfor en minoritet, såkalte dobbeltminoriteter. Det leder fort til spørsmål om hvem som er i majoritet til enhver tid og hvem som kan sies å inngå i de forskjellige fellesskapene som overlappende og variable majoritet- og minoritetsstrukturer utgjør. Religionssosiolog og professor Inger Furseth trekker frem at det er vanlig å måle religiøsitet ut fra tre forskjellige mål: tilhørighet, tro, og praksis (Furseth, 2015a, s. 35). Disse tre målestokkene kan gi svært forskjellige svar når de anvendes for å se på befolkningens, en klasses, eller et samfunns religiøsitet.

Religionssosiolog Linda Woodhead trekker frem at den største endringen i livssynstilhørighet i Storbritannia er økningen i den gruppen som rapporterer at de er uten religion eller ikke er organisert noe sted (Woodhead, 2016, s. 42). Hun rapporterer at dette særlig gjelder for unge mennesker. Det er her vi finner den største andelen av de som rapporterer om ingen tros- og livssynstilhørighet (Woodhead, 2016, s. 43; Woodhead, 2017, s. 251). Dette skjer samtidig med en klar nedgang i medlemstallet til den anglikanske kirken og hvor den

katolske kirkens medlemstall i Storbritannia primært sett holdes oppe av innvandring fra katolske land (Woodhead, 2016, s. 41). Sammen endrer det bildet av hvem som tilhører majoriteten og de ulike minoritetene med tanke på at gruppetilhørigheten endres med dette. I Storbritannia har man sett en økning på ni prosentpoeng, opp fra 41% fra 2013 til 50% i 2015, av de som rapporterer at de ikke tilhører eller har noen religion (Woodhead, 2017, s. 249). Det er likevel ikke slik at disse som ikke er medlem noe sted kan kategoriseres som ateister, sekulære humanister, eller mot religion på noen måte. De aller fleste av dem rapporterer om manglende interesse for spørsmålet om guders eksistens (Woodhead, 2016, s. 43; Woodhead, 2017, s. 254; Urstad, 2017, s. 62). Det er likevel slik at de fleste (67%) av de ikke-organiserte verken anser seg som spirituelle eller religiøse (Woodhead, 2016, s. 44). Det er likevel ikke en økende sekularisering som preger denne gruppen, men et økende mangfold. Kategoriene som forskere, politikere og religiøse ledere har brukt for å beskrive ulike fenomener, grupper, og medlemmer tidligere passer i stadig mindre grad (Woodhead, 2016, s. 46). Det er en lignende økning i ikke-religiøse eller ikke-medlemmer (de såkalte «nones» på engelsk) i hele den vestlige verden (Urstad, 2017, s. 61; Davie, 2013, s. 46-48). Woodhead trekker imidlertid frem de nordiske kirkenes resistens mot medlemstapet som andre (tidligere) nasjonale kirker har opplevd (Woodhead, 2017, s. 258). Til tross for dette ser vi en nedgang også i Norge i medlemstallet i Den norske kirke (Statistisk Sentralbyrå, 2018) og en økning i de som oppgir å være ikke-religiøse (Urstad, 2017, s. 62). Det er en tredobling i antallet som ikke er medlem av noe tros- og livssynssamfunn fra 1991 til 2012 ifølge religionssosiolog Sivert Skålvoll Urstad, med 14% av befolkningen som ikke-medlemmer i 2012 (Urstad, 2017, s. 64). Denne økningen har fortsatt frem til 2018 med 17% av befolkningen i 2018 som ikke er medlem noe sted (Flydal, 2018)⁷ og vi ser av Norsk Monitor-undersøkelsen at 46% av den norske befolkningen oppgir å ikke ha noen gudstro (Gran, 2018a). Tilsvarende rapporterer Den norske kirkes egne undersøkelser at kun rundt 30% av deres medlemmer tror på Gud (2019). Denne endringen av befolkningens religiøsitet skaper endrede sammensetninger av hvem som er majoritet og hvem som er minoritet. Samtidig henter dette frem en problemstilling: Hva skal man legges til grunn for om noen

⁷ Det er verdt å merke seg at det finnes tros- og livssynssamfunn som ikke ønsker å motta støtte og hvor deres medlemmer regnes med i denne kategorien. Dette gjelder for eksempel medlemmene i Jesu Kristi kirke av siste dagers hellige (Arnesen og Westergaard, 2017). Det er likevel et begrenset fenomen og forandrer ikke på tendensen i nevneverdig grad.

Den besværlige fritaksretten

skal regnes å tilhøre en religion, et ikke-religiøst livssyn, eller «ingenting»? Urstad trekker frem tre måter å vurdere dette på; medlemskap i tros- og livssynssamfunn, egenrapportert tilhørighet til religion og livssyn, eller om de identifiserer seg med et eller flere tros- og livssynssamfunn (Urstad, 2018, s. 23). Spørsmålet har ingen umiddelbart god løsning, men må nok vurderes og problematiseres ved hvert enkelt tilfelle. Her vil det være kulturforskjeller i hvordan en slik vurdering skal gjøres og hva som vil være kriteriene (Urstad, 2018, s. 34–35). Religionssosiolog Grace Davie trekker frem at denne problemstillingen er svært vanlig i Europa, særlig i de vesteuropeiske landene som har eller har hatt statskirker (Davie, 2013, s. 140).

Når stridsspørsmålene og gruppene varierer ut fra temaet som diskuteres, og det ikke er gitt at det finnes ett gitt svar som er riktig innenfor hvert tros- eller livssynssamfunn, innebærer det at vi i samfunnsdebatten og i skolen får variable og skiftende enighetsfellesskap, med skiftende majoritets- eller minoritetsstatus. Dette innebærer også skiftende maktforhold ut fra tema. Der tidligere tiårs kristne konservative var oppdratt til og vant med at de tilhørte majoriteten, gjør de ofte ikke det lenger i dagens samfunn. Ikke fordi de selv nødvendigvis har blitt strengere, men fordi samfunnet på mange områder har blitt mer liberalt (Stærk, 2012). Dette gir skiftende maktforhold i samfunnsdebatten, med forskjellige tilhørigheter og allianser. Statsviter Janne Haaland Matlary skriver at vi har en kristen majoritetskultur, som ikke krever at «folk er 'personlige kristne' eller går i kirken på søndag, men det betinger en viss kunnskap om kristendommens rolle og innhold [hos folk]» (Matlary, 2013, s. 83–84). Samtidig problematiserer hun hva som ligger til grunn for definisjonsmakten i samfunnet, hvor kristne argumenter basert på Guds vilje ikke regnes for å være relevante i den sekulære offentligheten. For henne betyr dette at kristne aldri kan «formidle vår tros essens eller diskutere kristendommen i offentligheten på en reell og sannferdig måte» (Matlary, 2013, s. 90). Vi kan se tegn til det samme når muslimske debattanter stort sett bruker sekulære og ikke-religiøse argumenter i debatter om for eksempel hijab slik jeg viser til i kapittel 4.2. Matlary omtaler dette som et resultat av samfunnets militante ateisme (Matlary, 2013, s. 91). Espen Ottosen formulerer det ved å vise til at menneskerettighetene «kanskje [er] det nærmeste vi kommer en uangripelig og hellig tekst i et stadig mer sekularisert samfunn» (Ottosen, 2013, s. 93). Sosiolog Jürgen Habermas trekker frem at den religiøse befolkningen må kunne bruke sitt religiøse språk inn mot allmenne demokratiske prosesser, men at om de

ønsker gjennomslag må de forvente at det må begrunnes mer allment, i et sekulært språk (Habermas, 2005, s. 9-11). Dette kan i seg selv, ifølge Habermas, tilsi at tros- og livssynsminoriteter har en mindre mulighet til å delta i og påvirke de politiske prosessene på lik linje med majoriteten eller ikke-religiøse borgere. Dette begrunnet i en mindre mulighet til å utelukkende henvise til felles tankegods (innad i gruppen) i argumentasjonen for sine politiske ønsker (NOU 2016: 13, s. 36). Habermas skiller likevel mellom hvordan man ordlegger seg i de offentlige institusjonene og hvordan man ordlegger seg i de uformelle sfærene oss mennesker i mellom i offentligheten (Iversen, 2014, s. 141–143).

Klasserom i Norge slik det er i dag kan være veldig mangfoldige, men de kan også oppleves som ganske homogene. Det som har endret seg mest er kanskje at majoriteten i denne opplevde homogeniteten har endret seg og kan være forskjellig i ulike klasserom og sammenhenger. Ut fra hvor i landet klasserommet er, hvordan elevmassen tilfeldigvis er satt sammen, bydelens befolkningssammensetning, fagene, eller temaet som er opp i timen den dagen, kan posisjonene variere. Det kan være at det er de sekulære, men med en kristen kulturbakgrunn som er i flertall, eller kanskje det er de med muslimsk bakgrunn (og kanskje også tro) som utgjør majoriteten. Noen ganger kan vi også se helt andre sammensetninger. Hvor uttalt dette vil være kan også avhenge av hvor mye åpenhet knyttet til den kristne bakgrunnen til elevene i det aktuelle klasserommet det er, slik religionssosiolog Lars Laird Iversen viser (2012b). Han påpeker at det kan virke som om en bakgrunn som minoritetsreligiøs i større grad er en identitetsmarkør. Her er minoritetsreligiøs forstått som en religiøs bakgrunn som ikke er å være ikke-troende og ikke er tilhørende til Den norske kirke eller nærliggende lutherske bevegelser. At det er en identitetsmarkør kan være med på å gi minoritets elever mindre kontroll over hvordan deres bakgrunn omtales og trekkes frem. Dette minoritetsreligiøse aspektet inkluderer også elever med en bakgrunn i andre kristne denominasjoner enn den lutherske kirken. De kan til dels havne i den samme situasjonen som elevene med muslimsk bakgrunn hvor deres religiøse tilhørighet i større grad også er en identitetsmarkør. Dette kan både ha en sammenheng med den norske kristendommens pietistiske historie og en større grad av «privatisering» av den kristne troen for de elevene med en slik bakgrunn slik Iversen trekker frem (2012b). En tilsvarende tendens fant religionsdidaktiker Kerstin von Brömssen i sin undersøkelse i den svenske skolen (von Brömssen, 2003, s. 314). Denne majoritets- og minoritetssammensetningen vil ikke være en

Den besværlige fritaksretten

faktor som ikke ligger fast i alle klasserom. Det vil variere mellom klasserom på ulike skoler, men også internt på hver skole. Denne sammensetningen kan også endre seg ut fra hvilket fag det er elevene har, om elevgruppen deles opp forskjellig i forskjellige fag (Nilsson, 2018, s. 111–112). Den svenske religionsdidaktikeren Jenny Berglund hevder at selv om skolefaget i Sverige er sekulært og lærerne og skolene i faget skal behandle elevene likt, er det likevel «*marinert*» i luthersk kristendom. Det meste av undervisningen, og skolehverdagen ellers, foregår på den lutherske kristendommens premisser. Dette kan skape situasjoner knyttet til minoritets- og majoritetsforståelser som er utilsiktet (Berglund, 2013, s. 165–166). På samme måte trekker religionsdidaktiker Geir Skeie frem den lutherske kristendommen som en sentral aktør eller påvirkningskilde i norsk kultur selv om mange av de som oppfatter seg som norske ikke anser seg selv som kristne (Skeie, 2018b, s. 44). Dette gir en situasjon hvor en i norsk kontekst kan se hvordan skoleruten og lover som definerer fridager i samfunnet generelt og skolen spesielt stort sett følger majoritetsreligionens helligdager. Plesner trekker frem noen spørsmål knyttet til dette: Er dette noe som kan og skal videreføres i et land som hensyntar minoritetenes perspektiver og interesser? Hun spør også om land kan og bør vedta unntakslovgivning for minoritetene og om det finnes områder hvor en ikke kan ha slik unntakslovgivning. Her kan Norge og Frankrike være gode eksempler på land som ønsker å følge menneskerettighetene og som har et fokus på at det finnes mange forskjellige minoriteter og et stort mangfold i befolkningen (Plesner, 2016, s. 126), men dette er spørsmål som går utover rammen for oppgaven. Mangfoldet i skolen skaper samtidig en situasjon i skolen hvor det er nødvendig at lærerne besitter mangfoldskompetanse for å kunne håndtere situasjonene som kan oppstå i et mangfoldig klasserom (Skrefsrud, 2018, s. 33). Skeie trekker frem at dette mangfoldet kan innebære at norsk skole ikke nødvendigvis skal legge opp til at alle skoler skal følge den samme malen knyttet til for eksempel skoleavslutninger, men at dette bestemmes lokalt ut fra hva som passer i den aktuelle konteksten (Skeie, 2018b, s. 46).

Det er derfor viktig å huske på at skolen, som en offentlig institusjon, må ivareta noen særskilte krav med tanke på minoritetenes rettigheter og perspektiver knyttet til menneskerettighetene. Dette er blant annet knyttet til diskrimineringsvern, foreldrenes rett til å oppdra sine barn, og til vern om trosfrihet. Plesner trekker frem at:

Både direkte og indirekte diskriminering er i konflikt med menneskerettighetene. Vernet mot indirekte diskriminering innebærer ikke bare at like tilfeller skal behandles likt, men gir også muligheter for visse former for positiv særbehandling som et virkemiddel for å sikre gjennomføring av like reelle rettigheter i praksis (2016, s. 91).

Det er viktig å huske at religionsfriheten skal være et vern mot statlig religionstvang og maktbruk på grunnlag av majoritetens religion eller livssyn (Plesner, 2016, s. 11). Dette var problematisk for den norske stat når det gjaldt KRL-faget og hvordan fritaksretten da var utformet. Den europeiske menneskerettighetsdomstolen problematiserte hva dette innebar for foreldrenes rett til å bestemme over sine barns oppdragelse og opplæring i tråd med Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen. Som Plesner trekker frem «[t]rosfrihet innebærer blant annet et forbud mot religiøs tvang, og en rett for foreldre til å sørge for religiøs og moralsk oppdragelse av barna» (2016, s. 94). Med tanke på at skolen og skolens regelverk er statlig, har den særlige krav om å ta vare på menneskerettighetene. Staten har plikt til å bekjempe både direkte og indirekte diskriminering der dette er i konflikt med menneskerettighetene. Det innebærer også at det offentlige i noen tilfeller er forpliktet til positiv diskriminering av minoritetsgrupper. Gjennom bruk av positiv særbehandling som virkemiddel, kan man sikre reell likhet i rettighetene for disse gruppene (Plesner, 2016, s. 91).

Det finnes også en problemstilling knyttet til individets plass i mangfoldet av majoriteter og minoriteter. Her er utfordringene knyttet til individets plass i samfunnet versus det kollektivet eller de mange kollektivene i samfunnet. Hvordan skal man vekte og anerkjenne frihet for grupper i forhold til frihet for individet? Hvordan det skal vektlegges gir forskjellige løsninger for hva staten kan gjøre og hvordan man kan håndtere de forskjellige aspektene som dukker opp når man vurderer hensynet til minoriteter og majoriteter (Plesner, 2016, s. 123). Det er heller ikke slik at reell og formell likhet nødvendigvis er det samme, eller at det kan være det samme. Konsekvensene for forskjellige grupper og situasjoner knyttet til hvordan deres mulighetslikhet er i praksis, kan være store. Det er heller ikke gitt at mulighetslikhet er målet (Plesner, 2016, s. 126).

Den besværlige fritaksretten

Som jeg har prøvd å vise gjennom dette kapittelet, er det ikke slik at det å være majoritet eller minoritet er noe som er fast eller konstant. Det å tilhøre en majoritet eller minoritet er kontekstavhengig og knyttet til tematikken det gjelder. Jeg har vist hvordan konservative og homoskeptiske kristne kan være en minoritet i samfunnet selv om en regner de kristne som majoriteten i samfunnet. Samtidig kan det drøftes om det faktisk er slik at kristne utgjør en majoritet og hva dette innebærer. Svaret på det kommer an på hvordan en definerer hvem som er kristne, og hvordan man beregner hvem som er i majoritet. Det kan også være en forskjell på hvordan samfunnet oppfatter disse gruppene og hvordan de oppfatter sin egen posisjon. Når majoriteten av befolkningen oppfatter seg selv som ikke-religiøse (Anker, von der Lippe og Undheim, 2018, s. 61; Gran, 2018d) samtidig som et klart flertall av befolkningen er medlemmer av kristne trossamfunn (Statistisk Sentralbyrå, 2018) vil dette kunne være et debatttema i seg selv. Likevel er det ikke spørsmålet om den norske befolkningen er kristen eller ateistisk som i seg selv skaper de største overskriftene eller problemstillingene. Som Shoaib Sultan, rådgiver ved Antirasistisk Senter, trekker frem; «[r]eligionenes inntreden, eller tilstedeværelse, i det offentlige rom er nemlig mest fremtredende, synlig og provoserende når det dreier seg om religionen til en minoritet i samfunnet» (2006, s. 145). Det er her den store polariseringen kommer til uttrykk, og hvor de store og ofte harde debattene ligger. For eksempel knyttet til kjønnsdelt svømming og burkinier, eller hijab og andre hodeplagg i skolen. På den annen side ser vi den samme polariseringen ved skolegudstjenestene, som i utgangspunktet oppfattes som et uttrykk for den tradisjonelle majoritetens religiøsitet, om enn med andre aktører.

Her kommer også problemstillingene knyttet til makt inn. Hvem som har definisjonsmakten i samfunnet eller i skolen, og hvordan den makten forvaltes og presenteres, har noe å si for hvordan den oppfattes og kan brukes. Religionsfriheten i seg selv skal være et vern mot statlig religionstvang og maktbruk på grunnlag av majoritetens religion (Plesner, 2016, s. 11). Spørsmålet blir da ofte hvem det er som har muligheten til å definere hvem som er majoritet og hvem som er minoritet, og når noe oppleves som problematisk. Ut fra Opplæringsloven §2-3a legges denne definisjonsmakten hos foreldrene for å oppfylle menneskerettighetenes krav om at «[t]rosfrihet innebærer blant annet et forbud mot religiøs tvang, og en rett for foreldre til å sørge for religiøs og moralsk oppdragelse av barna» (Plesner, 2016, s. 94).

Gjennom sin posisjon og makt kan staten skape en situasjon hvor opplevelsen av hvem som er majoritet og minoritet endres gjennom skolens praksis. Som norsk ikke-troende kan man etter enkelte målestokker sies å tilhøre majoriteten i samfunnet (Friestad, 2016; Ali, 2018). Opplevelsen av dette kan endres når staten fremmer en bestemt religion som «*samfunnets religion*» inn i skolen. Dette kan eksemplifiseres med den siste endringen av religionsfaget i grunnskolen. Gjennom innføringen av KRLE-faget på bekostning av RLE-faget ble fagets navn igjen endret og man gjeninnførte en norm for hvor mye kristendommen skulle få av fagtiden. Gjennom denne endringen vektlegges igjen kristendommen som religion i religionsfaget i skolen, og med en argumentasjon hvor det tydelig vektlegges at kristendommen er det norske folkets tro(-stilhørighet) og kulturelle arv (Leidland, 2016, s. 34–42). Dette fant vi også i stortingsdebattene forut for innføringen av KRL og RLE i henholdsvis 1995 og 2008 (Andersland, 2019, s. 218). Innføringen KRLE innebar en reversering av de endringene som ble gjennomført med innføringen av RLE-faget etter dommen i Den europeiske menneskerettighetsdomstolen og kritikken fra FNs menneskerettighetskomite. Det er verdt å merke seg at det ikke innebar noen endring i eller reversering av fritaksretten i Opplæringslova fra 2005. Statens påvirkning gjennom endringen til KRLE-faget, med den majoritetsposisjonen denne endringen skisserer og den forskjellsbehandlingen i faget som denne endringen forsterker, kan i seg selv skape en situasjon hvor noen elever regnes som majoriteten selv om dette kanskje ikke er intensjonen eller realiteten om en ser på elevenes eller foreldrenes tilhørighet. På mange måter kan en derfor si at innføringen av KRLE-faget i skoleåret 2015/2016 i seg selv kan skape en slik situasjon hvor kristendommen blir regnet som majoritetsreligion uavhengig av om dette stemmer i befolkningen (von der Lippe, 2018, s. 161). Her vil man se at det tilskrives en identitet til elevene på bakgrunn av deres etniske og kulturelle tilhørighet. Samtidig som det skapes et «dem», noen andre som tilhører en minoritet.

4.2 Sekulariseringsteori

Begrepene sekularisering, sekularisme, og sekularitet brukes ofte om hverandre og med noe ulik betydning. Begrepene har et felles opphav som på latin kan oversettes med «det som er i denne tidsalderen», satt i motsetning til en hellig virkelighet. Begrepene har en historisk utvikling og er således lagvis oppdelt i flere forskjellige sett med betydninger, med tilført betydning opp gjennom historien og frem til i dag (Leirvik, 2012, s. 8–9).

Den besværlige fritaksretten

Den betydningen av begrepene som vi ofte bruker i dag stammer fra 1800-tallets vestlige Europa. Begrepene ble da brukt om et (politisk) syn på styringen av det offentlige og samfunnet som innebar at de offentlige institusjonene og den offentlige forståelsen ble frigjort fra kirkens og de geistliges makt og innflytelse. I denne oppgaven brukes begrepet «sekularisering» om den prosessen som foregår når institusjonene blir mer felles for hele befolkningen uavhengig av religiøs tilhørighet, når samfunnets prosesser i større grad får et skille mellom kirke og politikk. Sekularisme på den andre siden er mer å se på som en ideologisk retning eller en ideologi der sekularisering sees på som ønskelig eller som et mål for samfunnet. Vi kan her skille mellom en streng og en åpen sekularisme, der en streng sekularisering i stor grad krever at religiøse aktiviteter og uttrykk begrenser seg til privatlivet. En mer åpen eller pragmatisk sekularisme anerkjenner derimot at mennesker har et livssyn som tidvis er religiøst og at dette kommer til uttrykk i menneskenes offentlige virke (NOU 2016: 13, s. 35).

Sekulariteten kan sees på som det rommet som oppstår i et samfunn som har akseptert at det finnes flere likeverdige religiøse og ikke-religiøse livssyn og som lever side om side, med stadige overganger av tradisjoner og fenomener, og med rom for dialog (Leirvik, 2012, s. 8–9). Dette er i tråd med religionsforsker Anne Sofie Roald som trekker frem følgende definisjon på sekularisering som kan være brukbar når man skal se på min bruk av begrepet i teksten, nemlig at det er å «skille mellom den sekulære sfære og religiøse institusjoner og normer» (Roald, 2012, s. 68).

Samtidig er det viktig å understreke at det er forskjell på en sekularisering av samfunnet og en sekularisering av staten. De henger heller ikke nødvendigvis sammen og er ikke nødvendigvis avhengig av hverandre (Bangstad, 2012, s. 52–53). I dag foreligger det en bred politisk enighet i Norge om at det er ønskelig med en sekularitet i det offentliges praktiske virke (Solhjell, 2013, s. 39). Religionsviteren Helge Årsheim trekker frem at som et juridisk begrep er sekularisering delvis frigjort fra trekk ved de samfunnsfaglige og religionsvitenskapelige forståelsene av begrepet som ofte leder en til å trekke slutninger om hvor denne sekulariseringen fører og hva den leder til. Han vil heller peke på at enhver juridisk bestemmelse som skiller det religiøse i et samfunn fra omgivelsene og som skiller ut

det religiøse som noe eget vil være en form for juridisk sekularisme (Årsheim, 2014, s. 126). Dette finner vi dels i norsk lovverk fra 1814 gjennom «særliggjøringen» av religion som den norske grunnloven rommer (Årsheim, 2014, s. 131). Dette i motsetning til mangelen på eksplisitt trosfrihet og andre mer håndfaste eksempler på sekularisering vi først finner i lovverket med utgangspunkt i Disenterloven fra og med 1845, og videre med endringene i 1964 og 1969 (Schmidt, 2015, s. 110).

Sosialantropologen Sindre Bangstad anvender John Rawls begrep om "overlappende konsensus" og Charles Taylors begrep "åpen sekularisme" for å diskutere hva sekularisme kan være i en større sammenheng. Bangstad viser til at Charles Taylor anser at vi forstår sekularismen feil når vi tenker at det har med stat og religion å gjøre, og at det i større grad burde handle om statens forhold til mangfold av ulik art. Han mener det må gå dypere og bredere enn bare å skille stat og kirke eller fjerne religion fra det offentlige rom. Derfor formulerer Taylor en åpen sekularisme i tråd med dette. Likeledes trekker Bangstad frem menneskerettighetene og det fokuset vi har på menneskerettighetene som nettopp en form for åpen konsensus, samtidig som Rawls legger til grunn et behov for en sekulær eller ikke-religiøs fornuft som nødvendig samhandlingsmåte i offentligheten. Slik Bangstad forstår Rawls er det bare på denne måten man kan «tilby allment gyldige og forståelige begrunnelser». Derfor blir det med denne forståelsen slik i de vestlige liberale demokratiene med deres fokus på menneskerettigheter og den allmenne aksepten for disse, at man kan forstå menneskerettighetene som det som kan skape verdier, normer, og retningslinjer som både de med religiøse og ikke-religiøse livssyn kan enes om (Bangstad, 2012, s. 55–56). På den måten kan det skapes en konsensus som en kan enes om at kan være de grunnleggende ideene i sekulært samfunn. Forfatter Bjørn Stærk trekker frem at Rawls ideer om overlappende konsensus kan åpne opp for å skape rom for at vi kan være enige om grunnleggende premisser eller praktisk politikk uten at vi nødvendigvis er enige om begrunnelsen for disse premissene eller den praktiske politikken (Stærk, 2012). Matlary på sin side mener at overlappende konsensus bare er et tegn på problematisk verdirelativisme og regner Rawls som kroneksempelen på dette. Dette umuliggjør menneskerettighetene som en basis for samfunnet, fordi de etter hennes mening er «noe konkret og objektivt og bestemmes ikke av hva folk eller politikere synes de bør bety» (Matlary, 2013, s. 90). Dette betinger i så fall en lesning av menneskerettighetene som er på linje med Matlarys, hvor

Den besværlige fritaksretten

altså menneskerettighetene er noe naturrettslig og objektivt bestandig (Matlary, 2013, s. 87-89).

Det går et hovedskille i sekulariseringsdebatten mellom to hovedtyper av teorier som gir forskjellige svar på hvordan vi skal oppfatte utviklingen i folks religiøsitet, religionens plass i samfunnet og som et samfunnsformende element. Et sett teorier skisserer at vi vil se eller har sett begynnelsen på slutten for religion som samfunnsformende element hvor religionen som fenomen vil svekkes helt til den forsvinner helt. Det andre hovedsettet med teorier har skissert at religion som fenomen går i bølger, hvor religionen per nå er inne i en bølgedal når det kommer til samfunnsmessig betydning og styrke i befolkningen. Det vil likevel kunne endres når religioner og ikke-religiøse livssyn inntar nye former og nye roller i samfunnet (Plesner, 2016, s. 139). Det at vi her regner med ikke-religiøse livssyn kan i seg selv være av betydning for hvordan vi skal forstå disse begrepene. Det kan indikere at sekulariseringsprosess har kommet langt, noe det argumenteres for som et vesentlig trekk ved det moderne norske samfunnet (Lövheim og Lied, 2018, s. 80; Fuglseth, 2018, s. 178). Samtidig kan vi også se en økende tendens i Europa der kristne verdier, ikke alltid fulgt av kristendom eller kristen tro, kobles opp mot nasjonalistiske og etnosentriske politiske bevegelser (Bratberg, 2019). Tidligere sjefsredaktør Helge Simonnes i Vårt Land advarer mot slike bevegelser og omtaler fenomenet som politikken som «kidnapper religionen» (Simonnes, 2019b; Simonnes, 2019a, 18; 50–56; 61–64). Vi ser dette også i sakskomplekset rundt moskeskytingen i Bærum, der gjerningspersonen ville bevare Norge som norsk i en betydning av kristent og hvitt (Haug, 2019).

Når en tenker at samfunnet istedenfor å sekulariseres heller har en økt oppslutning om religion i samfunnet og økt innflytelse for religion i politikken så snakker en om sakralisering eller desekularisering. Hypotesen om sakralisering har kommet som en uenighet med og reaksjon på at man i en del sammenhenger hevder at sekularitetens grunnleggende oppfatning om at sekulariseringen av religionen vil medføre at religionene til slutt vil bli modernisert eller privatisert ut av samfunnet og over i historien ikke stemmer (Botvar, 2010b, s. 95). Desekularisering som begrep har mye til felles med sakralisering (von Brömssen, 2003, s. 51–52). Religionssosiolog Pål Ketil Botvar trekker frem at mange nordmenn som tar avstand fra religion i organiserte former og fra tradisjonell praktisering av

religion omtaler seg selv som åndelige og oppgir å ha en tro på overnaturlige krefter i forskjellige former (Botvar, 2010a, s. 23–24). En kan da trekke frem religion som noe som er blitt mer individualisert og i mindre grad basert på et sosialt system eller sammenheng slik en oftere så tidligere (Botvar, 2010a, s. 21; Anker mfl., 2018, s. 61). Denne formen for åndelighet eller spiritualitet gjenfinner vi i mange andre vestlige land hvor den tradisjonelle religiøsiteten kan sies å ha vært på tilbakegang (Carrette og King, 2012, s. 59), og hvor nye former for religiøsitet som ofte omtales som åndelighet eller spiritualitet har vært i fremgang eller er utbredt i befolkningen (Lynch, 2012, s. 244; Anker mfl., 2018, s. 62).

Et annet argument som trekkes frem for å vise at det ikke foregår en sekularisering i dag er at det skrives mer om religion og om flere temaer knyttet til religion i media enn tidligere (Bangstad, 2012, s. 50; Lundby, Christensen, Gresaker, Lövheim, Niemelä, Sjö, Moberg, og Danielson, 2018, s. 205). Religion har en mer fremtredende plass i mediebildet enn tidligere (Schmidt, 2010, s. 25), men det er viktig å understreke at religion fremdeles er et marginalt tema i norske nyhetsmedia totalt sett (Toft, 2018, s. 287). Økningen i dekningen av temaet har likevel vært betydelig de siste tiårene. Døving fremholder likevel at dette ikke betyr at befolkningen har blitt mer religiøs, men at religionen som fenomen og kulturuttrykk betyr noe for menneskene i samfunnet (Døving, 2012, s. 26). Det er verdt å se på denne utviklingen ettersom mye av veksten i mediedekningen om religion kan sies å være negativt vinklet og rettet mot islam. I 2009 ble det skrevet så mange artikler som inneholdt begrepene «islam» og «muslimer» i media at det bare ble overgått av navnet på statsministeren (Bangstad, 2012, s. 50; Lundby mfl., 2018, s. 205). Religionsviter Knut Lundby har som endel av forskningsprosjektet NOREL sett på forekomsten av religionsnyheter i norske aviser og medier. I hans innholdsanalyser og ved hjelp av medieindekseringstjenesten Retriever finner Lundby en tilsvarende overrepresentasjon for islam, denne gangen satt opp mot andre religioner. Islam blir ifølge disse undersøkelsene nevnt 56 550 ganger i norske medieoppslag i 2015. Tilsvarende for kristendommen er 5860 ganger, buddhismen 2184 ganger, og jødedommen 1076 ganger (Lundby, 2017, s. 2). Dette kan i seg selv tyde på at det ikke egentlig er religion som fenomen som har fått stor plass i media, men islam som enkeltstående fenomen (Lundby mfl., 2018, s. 229–230; Lundby, 2017, s. 2). Dette tyder på en overrepresentasjon i forhold til antallet muslimer i Norge (Toft, 2018, s. 287). Sammenlignet med ikke-religiøse livssynsminoriteter, kristne grupper utenfor Den norske

Den besværlige fritaksretten

kirke, eller mindre synlige livssynsminoriteter som buddhister, jøder, eller baha'ier kan det se ut som om islam får et negativt fokus i media, noe som kanskje kan tyde på at «mediaargumentet» om religion ikke nødvendigvis kan brukes som et argument for at befolkningen er religiøs. En finner heller ikke den samme økningen for andre religioner eller livssynssamfunn (Lundby mfl., 2018, s. 208). Imidlertid opprettholdes en bred dekning i nyhetsmediene for luthersk majoritetskristendom og Den norske kirke gjennom perioden som ble undersøkt (Lundby, 2017, s. 2), noe som kan tyde på en fortsatt betydning for den norske befolkningen. En ser også en økning i skepsis til religion som organisert fenomen sammen med fremveksten av religion som tema i media (Henriksen og Schmidt, 2010, s. 83). Dette kan igjen tilsi at en slik økning ikke nødvendigvis er positiv for religiøse bevegelser i samfunnet sett under ett, og, uten at man forsøker på finne ut den kausale retningen og sammenhengen i dette, om det er noen. Denne skepsisen finner en både hos mennesker som anser seg selv som religiøse og de som ikke gjør det, noe som kanskje kan gi en pekepinn. Det anses likevel som positivt at religiøse ledere deltar i samfunnsdebatten, noe som kanskje tilsier at skepsisen til det religiøse i mediebildet ikke stikker så dypt (Henriksen og Schmidt, 2010, s. 86; Botvar, 2010b, s. 108).

Selv om det skrives mer om religion i de norske avismediene i dag, trekker Lundby med flere frem at alle de store norske mediene er ikke-konfesjonelle, og ikke har noen religiøs tilknytning (Lundby mfl., 2018, s. 201). Det har likevel ikke alltid vært slik, og man kan se at det har vært en økende sekularisering av de store avisene i alle de skandinaviske landene, blant annet gjennom fjerningen av egne religiøse søndagsspalter (Lundby mfl., 2018, s. 206). Det er en tydelig nedgang i antallet TV-programmer på NRK med religiøs tematikk fra 1988 til 2008, også foran høytider som påske eller eid (Lundby mfl., 2018, s. 223). Det er med andre ord ikke et entydig bilde i mediene av hvorvidt de fremstiller mer eller mindre religion. Det kan se ut som det finnes et skille mellom avismediet og TV-mediet i denne sammenhengen, hvor det i avisene er en større dekning av religion gjennom den (ofte negative) dekningen av islam og muslimer mens det i TV-mediene er en generell nedgang i dekningen av religiøse temaer.

Selv om vi ser at mye av den allmenne avisdekningen av religion handler om islam, er det verdt å se på argumentasjonen fra muslimske aktører i disse debattene. I debatter om

islamske fenomener, som i hijabdebatten, er argumentene til disse aktørene stort sett hentet fra det fellesnormative. Det fellesnormative i skolen er særlig hentet fra menneskerettighetene slik de er presentert i formålsparagrafen (§1-1) i Opplæringsloven (1998). Det foreligger få religiøse begrunnelser i argumentasjonen (Døving, 2012, s. 26). Det samme finner en i argumentasjonen når kristne grupper argumenterte mot endringen i ekteskapsloven i 2009 hvor det ble bestemt at likekjønnede ekteskap skulle tillates i Norge. Argumentene var ikke-religiøse og ikke basert på for eksempel bibelvers eller tolkninger av Guds vilje (Stærk, 2012). Dette kan i seg selv være et tegn på at det er en sekulær samfunnsdebatt, men ikke nødvendigvis. Det kan også være et tegn på at nettopp islamske eller konservativt kristne teologiske argumenter i seg selv er for brennbare til at man tør å bruke dem. Dette blir særlig tydelig når vi ser i undersøkelser at det er en økende grad av negative holdninger til muslimer (Anker mfl., 2018, s. 64). Det kan tyde på at muslimske teologiske argumenter ville vært særlig problematiske i den offentlige debatten. Det blir likevel ikke mer enn spekulasjoner og det er vanskelig å slå fast eller på noen god måte gjøre god etisk forskning på om det er den ene eller andre årsaksforklaringen som ligger til grunn. Det er likevel verdt å trekke frem at Islamsk Råd Norge vektlegger at de ønsker at staten skal være sekulær (Døving, 2012, s. 34) og at dette skal legges til grunn for institusjonene i det offentlige i samfunnet. Her velger også seniorforsker Cora Alexa Døving å trekke frem at det at de religiøse deltar i debatter på den sekulære offentlighetens premisser styrker den sekulære staten og den sekulære offentligheten. Samtidig er dette, ifølge Døving, en bekreftelse på det sekulære hegemoniet i samfunnsdebatten (2012, s. 45). Dette kan sies å speile samfunnets aksept for at det er det sekulære premisset som må ligge til grunn i et religiøst pluralistisk samfunn (Henriksen og Schmidt, 2010, s. 91).

Bangstad trekker frem dekulterisering som kanskje det viktigste elementet i en sekularisering for å forstå hvorfor religion som fenomen har fått en større oppmerksomhet og kan se viktigere ut nå enn tidligere. Der hvor religion tidligere var en integrert del av felleskulturen i samfunnet og hvor det var noe man «bare gjorde» har det nå blitt plassert utenfor «den allmenne kulturen» eller «felleskulturen» som noe særegent. Det har blitt noe som er særegent for de som tilhører religionen og som praktiserer religionen. Det gjør religion til noe som eksisterer i samfunnet og som mennesker gjør, på linje med andre kulturelle fenomener som sport, musikk, teater. Det kan forklare en økt sekularisering

Den besværlige fritaksretten

samtidig som vi ser en økt oppmerksomhet på religion som fenomen i samfunnet (Bangstad, 2012, s. 54). Den samme dekkulturaliseringen kan være med på å gjøre det vanskeligere å stå frem med en kristen identitet og tro. Der hvor en tidligere tilhørte en «selvsagt majoritet», er man som bekjennende kristen i dag i større grad en minoritet. Dette kan innebære at det er vanskeligere å trekke frem dette som en del av en identitet (Iversen, 2012b).

At religion mister sin plass i «samfunnsstyrelsen» innebærer samtidig at sekulariseringsprosessen medfører en minsket betydning for religion i politikken og de styrende organene. Hovdelien skriver i sin doktorgradsavhandling om religion som mister sin rolle som samfunnsintegrerende kraft, noe som kan være et godt bilde på det samme (2011, s. 34). Det betyr ikke et fullstendig tap av påvirkning og innflytelse inn i offentlige bestemmelsesorganer, men at man som representant for majoritetsreligionen eller statskirken ikke lenger har en selvsagt plass i disse organene. Man må nå kjempe om oppmerksomheten sammen med lobbyister og aktører fra andre kulturelle områder, institusjoner, organisasjoner, og grupper. Et tidlig eksempel på dette er løsrivelsen av den norske skolen gjennom etableringen av en obligatorisk og sekulær folkeskole i 1889 (Hovdelien, 2003, s. 276). Samtidig er det verdt å ta med at sekularisering også kan «ramme» religiøse institusjoner, deres innhold og gjennom at den enkelte religionens elementer sekulariseres og allmenngjøres (Gule 2012). Dermed blir de mer allmennkulturelle fremfor å bare tilhøre den enkelte religiøse tradisjonen. Det betyr at religionens tilhengere kan miste eierskapet til sine egne høytider, helligdager, tradisjoner, og praksiser. Hvor oppfatningen om et religiøst ritual har endret seg til å bli allmenngjort og til å være en tradisjon for alle, hvor man ikke trenger å være nevneverdig religiøs eller tilhørende for å delta. Det er en del av det å være en borger i landet. Det samme kan sies om argumentasjonen knyttet til kristendommen som en felles kulturarv for hele nasjonen (Melsom, 2019) eller praksis knyttet til kirkegang i forbindelse med skoleavslutninger (Skeie, 2018a, s. 73).

Selv om det er sekulariseringen av institusjonene og det offentlige som har fått mest oppmerksomhet i dette kapittelet, er det samtidig viktig å huske på at individuell sekularisering også er mulig. Her er det et viktig skille, der religionens endrede betydning i samfunnet kan ha helt andre konsekvenser og kan ha andre utviklinger enn sekulariseringen hos hvert enkelt individ. Det er ikke nødvendigvis slik at hver enkelt innbygger blir mindre

religiøs selv om samfunnet gjennomgår en sekularisering (Plesner, 2016, s. 139). I tråd de første sekulariseringsteoriene var det forventet at religionen ville bli faset ut av det offentlige og så etterhvert ut av det private, gitt nok tid. Religionens bortfall var med andre ord oppfattet som uunngåelig (Davie, 2013, s. 53–56). Botvar trekker her frem at det er en økning i befolkningen blant de som ikke har en tro overhodet og blant de som ikke føler seg tilknyttet organisert religion, men som anser seg selv som åndelige (2010a, s. 20–21).

Religionsforsker Ulla Schmidt trekker frem at majoriteten av den norske befolkningen er medlem i Den norske kirke (2010, s. 26) samtidig som vi ser at det er en økning i befolkningen som oppgir at de ikke tror på noen gud(er) (Gran, 2018a). Teolog Peter Berger har således trukket frem at det er behov for en ny forståelse av sekularisering og mangfold med bakgrunn i de tendensene vi ser i Vesten i dag. En forståelse hvor det er mulig med to forskjellige, sameksisterende og samtidige, pluraliteter (Berger, 2014, s. 89).

Samfunnsmessig, men også som en del av hvert enkelt individ (Woodhead, 2016, s. 41). Det innebærer at vi ser et religiøst mangfold samtidig som vi ser at dette religiøse mangfoldet kan sameksistere med et mangfold i sekulære diskurser (Berger, 2014, s. 89). Sistnevnte trenger ikke å bety at førstnevnte vil opphøre å eksistere, eller vil bli «låst inne» i det private (Berger, 2014, s. 53). Berger eksemplifiserer en slik oppdeling i to pluraliteter på flere måter. Dette kan gjøres ved å vise til det amerikanske systemet med et stort mangfold av religioner og denominasjoner innenfor hver religion sammen med en (stort sett) sekulær stat som ikke skal legge seg opp i hva hver enkelt tror på eller hvordan de praktiserer, men som «tror på» folks tro (Berger, 2014, s. 60–61). Et ytterligere eksempel er hvis vi tenker oss en dommer i USA med et strengt religiøst syn på ekteskapet og likekjønnet ekteskap som skal avsi en kjennelse om likekjønnet ekteskap, utelukkende med grunnlag i loven, uten referanser til religiøse verdier, trosartikler, eller perspektiver (Berger, 2014, s. 89). Et annet eksempel er Storbritannia som i prinsippet ikke har et skille mellom stat og statskirke, men hvor erkebiskopen av Canterbury, som motstander av likekjønnet ekteskap, ikke vil gå mot regjeringens beslutning om å innføre likekjønnet ekteskap. Kirken anerkjenner at staten kan definere ekteskapet annerledes enn dem, og har dermed på mange måter akseptert at det er snakk om to forskjellige mangfold (Berger, 2014, s. 91). Det samme kan sies om Den norske kirke hvor likekjønnet ekteskap først ble innført etter en åtte år lang strid etter at det ble innført i de norske lover (Den norske kirke, 2017). Woodhead på sin side trekker frem at dette ikke er tilstrekkelig. Hun hevder at tanken om flere pluraliteter må utvides til mer enn

Den besværlige fritaksretten

bare å omfatte pluralitet av religioner og livssyn, og pluralitet i relasjonen religioner og livssyn og det offentlige som samfunnsramme. Den utviklingen i befolkningen som vi ser tilsier at vi har en økt pluralisme hvor de kategoriene som tidligere ble benyttet av forskere, politikere, og religiøse organisasjoner gir mindre mening enn tidligere. Medlemskap, selvidentifikasjon som tilhørende, og praksis synes å være mindre sammenvevd enn noen gang tidligere, og særlig de unge leder an i en slik utvikling (Woodhead, 2016, 43). Det er derfor, etter Woodheads syn, ikke lenger tilstrekkelig å dele opp verden i de grupper av de forskjellige religiøse eller grupper ut fra om er religiøs eller ikke-religiøs slik som Berger foreslår. En må også se på et mangfold av religiøs selvforståelse og praksis på tvers av kategoriene religiøs og sekulær, og på tvers av ulike religioner og livssyn (Woodhead, 2016, s. 41). Dette kan tilsi at tanken om at befolkningen blir mer og mer sekulær kan være feil, og at det riktige svaret vil være at befolkningen utvikles i en mer pluralistisk retning, med større og mer glidende overganger, og praksiser på tvers av tidligere etablerte kategorier for ideologi, religion, og livssyn: Et samfunn med mange sameksisterende pluraliteter. I NOU 2013: 1 omtales dette som et normativt mangfold, hvor det da eksisterer flere forskjellige normsystemer og forskjellige typer normer på samme sted og tid (NOU 2013: 1, 137). Samtidig er det viktig å understreke at et slik normativt mangfold kan eksistere samtidig som at det foregår en sekularisering av det offentlige som sådan.

Bildet av befolkningens grad av sekularisering, sakralisering, eller pluralisme avhenger av hvilke faktorer som legges til grunn for vurderingen av nivået på deres religiøsitet. En ytterligere kompliserende faktor i disse vurderingene er at hver enkelt innbygger kan være religiøs og leve livet med de brillene og samtidig ønske at samfunnet som helhet eller ramme skal være sekulær. Schmidt trekker frem at selv om det er usikkert om sekulariseringstesens ikke nødvendigvis holder vann i den grad at religionen forvises til de private rom eller forsvinner helt så ser det ut til at den kan gi gode forklaringer på forholdet mellom religionene og de offentlige myndighetene (Schmidt, 2015, s. 105). Det er med andre ord mulig at staten og det offentlige kan sekulariseres sammen med en svekkelse av religionen hos innbyggerne, samtidig som religionen kan få en større plass i offentligheten (Furseth, 2015b, s. 181).

Selv om det er sannsynlig at det foregår en sekularisering av samfunnet (Urstad, 2018, s. 133) er det uklart hvilke følger denne sekulariseringen vil ende opp med å få for samfunnet, for offentlige institusjoner, styresett, og for innbyggerne i samfunnet over tid og i praksis. Dette er problemstillinger som Berger også trekker frem (Berger, 2014, s. 79). Det er videre usikkert hvilken betydning sekulariseringen vil få for religionene, deres praksis, betydning, og innflytelse både på individene i samfunnet, på samfunnet, og på det offentlige. Det er argumenter både for at dette kan være noe som går i bølger og for at religion over tid vil miste sin betydning som fenomen i samfunnet. Som Woodhead og Berger viser så er det også rom for at sekularisering i makrosamfunnet ikke trenger å bety noen sekularisering hos hver enkelt. Vi kan ende opp med eller har allerede flere separate pluraliteter med tidvis glidende overganger mellom religiøs, sekulær, og kanskje noe midt imellom. Det er verdt å se på sekularisering som en faktor i det som etablerer det saksfeltet som denne oppgaven ser på, hvor sekulariseringen eller dekulteraliseringen medfører at det blir en mindre homogenitet knyttet til hvordan religiøs praksis forstås og gjennomføres, og om dette skal foregå i offentlige institusjoner som i skolen og i et felles religionsfag. Der det for 60 år siden var nær en selvfølge at skolen skulle bistå i dåpsopplæringen for norske elever har dette forsvunnet på veien. Da må det gjensidige forholdet mellom individene og befolkningen generelt, skolen, Den norske kirke, kommuner og staten fremforhandles på nytt. Klagesakene og henvendelsene i datamaterialet til oppgaven kan sies å være en del av denne forhandlingsprosessen.

5 Metode og datamateriale

Utgangspunktet for denne masteroppgaven har vært å undersøke hvordan fritaksretten praktiseres i norsk skole, hvilke saker det kommer inn fritaksmeldinger om, og hvordan skolene håndterer dette. For å avgrense studien har jeg valgt å se på hvilke saker skolene ikke har klart å håndtere på egenhånd, men som har generert klager og henvendelser til fylkesmennene. Ved å se nærmere på sakene som er sendt videre til fylkesmannen kan jeg se nærmere på hvordan disse sakene blir håndtert og hvilke forskjeller vi finner i dette datamaterialet. Jeg ser etter ulikheter i utgangspunkt for klager, hvem som gjør disse henvendelsene, hva de dreier seg om, og hvordan disse sakene ender.

5.1 Metodevalg

I denne oppgaven har jeg valgt å bruke både kvalitativ og kvantitativ innholdsanalyse for å se på og lære fra dokumentene som er samlet inn fra norske fylkesmannsembeter i tråd med problemstillingen i oppgaven. Samfunnsforsker Alan Bryman trekker frem to forskjellige definisjoner på kvalitativ innholdsanalyse. Bryman referer til Berelson og Holsti hvor Berelson, på sin side, fremholder at forskeren skal holde seg til det som faktisk står i dokumentene en undersøker. Holsti, på den andre siden, åpner i større grad opp for muligheten til å undersøke og å lese mellom linjene, å finne frem til det som er ment å formidles, men som ikke nødvendigvis står svart på hvitt (Bryman, 2016, s. 284). Dette er ofte informasjon som er kontekst- og kulturavhengig og som på den måten krever at en har kjennskap til feltet for at man skal forstå. Her ligger det et behov for en fortolkende tilnærming til datamaterialet. Begge perspektivene er viktige perspektiver å anvende i den kvantitative databehandlingen fordi deler av materialet krever tolkning for å kunne plasseres inn i riktige kategorier. Samtidig bør jeg være forsiktig med å lese alt for mye inn i sammenhenger som ikke nødvendigvis er der. Det er viktige avveininger når datamaterialet i mange tilfeller består av dokumenter innsendt som en del av en «løpende samtale» i samfunnet, og hvor det refereres til forskjellige ståsteder, saker, og tradisjoner, men hvor disse ikke nødvendigvis forklares. I den kvantitative behandlingen av sakene så samles sakene inn etter forhåndsgitte kriterier ut fra innholdet i datamaterialet. Kvalitativ innholdsanalyse på den andre siden defineres av Bryman som et motsvar til dette hvor

kategoriene dannes på bakgrunn av datamaterialet og hvor databehandleren gis større rom til å tolke informasjonen i datamaterialet og lese mellom linjene (Bryman, 2016, s. 284).

5.2 Kvantitative undersøkelser

Dokumentene som undersøkes i denne oppgaven kan ikke si noe om skolens praksis i seg selv, og kommer som et resultat av problemstillinger knyttet til fritaksretten som skolene av ulike grunner ikke klarer å håndtere på egen hånd. Enten det går på at de søker kunnskap, at de praktiserer fritaksordningen feil og får refs for det, eller det betyr at foreldrene ikke er fornøyd med svaret de får fra skolen, selv der hvor det viser seg at skolene har hatt en korrekt saksbehandling. Samtidig gir datamaterialet en utfordring i den forstand at dette i mange tilfeller er dokumenter som er fra det offentlige, men som i liten grad er offentlig tilgjengelig. Det betyr at det er vanskelig å replikere datamaterialet, særlig med tanke på de arkivutfordringene som jeg trekker frem i kapittel 5.9.2.

Bryman viser til at det er viktig at det foreligger klart definerte kategorier og regler for databehandling av materialet som skal undersøkes. Det er også viktig at denne databehandlingen og kategoriseringen blir fulgt opp konsistent (Bryman, 2016, s. 284). Gjennom dette samt ved å ha en transparent koding av datamaterialet blir det lettere å replikere funnene i en undersøkelse (Bryman, 2016, s. 302). Dette er ekstra viktig ettersom forskerens tolkninger og utvalg har særlig stor plass i denne typen undersøkelser (Bryman, 2016, s. 305).

Kategoriseringen av datamaterialet baserer seg på en samling av saker valgt ut fra et ønske om å skape gode, men ikke for atomiserte, fremstillinger av materialet. Hver sak har blitt plassert ut fra følgende faktorer:

- Hvilken fylkesmann som har sendt dem inn.
- Når de er blitt sendt inn.
- Hvem eller hvilke institusjoner som er involvert i saken.
- Hva slags henvendelse det er.
- Hvilken del av skolens virksomhet det gjelder for.
- Hva slags skoleslag det gjelder.
- Hvilken religiøs bakgrunn det dreier seg om.
- Hva resultatet har blitt.

Den besværlige fritaksretten

Hvert enkelt brev eller svar har blitt vurdert for seg. Det gir en dataoversikt med 57 saker og 5 muntlige saker som det har blitt redegjort for fordelt på 222 enkeltlinjer for å kunne trekke nyansene ut av hver enkelt sak. Denne behandlingen av datamaterialet og den transparense forskningsmetoden krever er også blitt forsøkt etterlevd gjennom vise hvordan dataene er blitt behandlet og presentert i oppgaven. Dette er forsøkt forsterket gjennom å presentere dataene på flere ulike måter. Det er en mer tematisk gjennomgang av datamaterialet med større detaljfokus i kapittel 6.1 til 6.10, mens det er mulig å se hele det kategoriserte datamaterialet i Vedlegg D. Kriteriene for gruppering av sakene er likevel delvis gitt før de kommer til behandling med tanke på at mange av henvendelsene og klagesakene i datamaterialet på mange måter grupperer seg selv etter tema. Det kunne også vært valgt i større grad å fokusere på hvem det er som sender inn sakene, for eksempel ut fra om det var skolene som henvendte seg med spørsmål eller om det var foreldre som klaget. Dette dekkes likevel av den behandlingen datamaterialet får i dag, om enn ikke like eksplisitt.

Det er forskjellige måter å utføre en kvantitativ innholdsanalyse på, hvor en kan se på forskjellige sider ved datamaterialet. Bryman trekker frem at en kan se på hvilke stemmer som er aktive, om det er ord som går igjen, emner og temaer som tas opp, eller vinklinger i dokumentene (Bryman, 2016, s. 289–293). I denne oppgaven er dataene i stor grad kategorisert ut fra hvilke stemmer som er aktive, hvilke temaer som dekkes i sakene, og hva som er utfallet av sakene. I analysen forsøker jeg å se på hva dette kan fortelle oss om sakene og om fritaksretten.

Innholdsanalyse vil i liten grad kunne fortelle oss noe om hvor utbredt et fenomen eller et problem er (Bryman, 2016, s. 300) og baserer seg i stor grad på tolkninger fra forskeren (Bryman, 2016, s. 305). Dette medfører at jeg med det datamaterialet jeg sitter på ikke kan si noe om hvor omfattende problemstillingene som dukker opp i datamaterialet er ute i skolene. Samtidig kan forekomsten av disse sakene i datamaterialet si noe om hva slags saker som er vanskelige å håndtere for skolene og hvilke bekymringer som ligger der. Dette kan i seg selv danne et bakteppe for videre forskning.

5.3 Kvalitative undersøkelser

I kapittel 6.11 vil jeg gjøre en kvalitativ analyse av tre temaer fra datamaterialet, representert ved fire enkeltsaker. Ved å gjennomføre en kvalitativ innholdsanalyse av disse sakene er det mulig å gå dypere inn i sakene og trekke ut elementer som ikke ville kommet syne ved utelukkende å basere meg på en kvantitativ innholdsanalyse.

En kvalitativ innholdsanalyse innebærer å plukke ut underliggende temaer og viktige elementer fra en tekst eller et dokument. Dette kan innebære å hente ut elementer som ikke nødvendigvis står rett ut i teksten og som blir tilgjengelig gjennom et fortolkende blikk på dokumentet. Der hvor man i kvantitativ metode bruker et definert sett med kategorier til å definere et materiale bruker man i kvalitativ metode materialet til å hente ut kategorier og innsikter. Man har ofte et utgangspunkt for denne kategoriseringen (Bryman, 2016, s. 564). I mitt tilfelle at sakene kommer fra fylkesmannsembetene og har noe med fritaksretten å gjøre. Kodingen og fortolkningen av dokumentene skjer i arbeidet med dokumentene i ettertid (Bryman, 2016, s. 563) og dette kan være særlig fordelaktig når datamaterialet er heterogent. Materialet jeg har samlet inn er meget heterogent, og består av svært forskjellige dokumenter. «Produsentene» av materialet er både offentlige og private institusjoner og personer, og de antar flere former. Blant annet små korte e-poster, lengre utlegninger fra advokater, møtereferater, og enkeltvedtak for å nevne noe. Dette gjør at det er vanskelig å skulle kategorisere dokumentene på en god og enhetlig måte med et kvantitativt perspektiv (Bryman, 2016, s. 567).

Det er flere skritt involvert i å skape kategorier og samle inn datamaterialet for å gjøre kvalitative innholdsanalyser (Bryman, 2016, s. 565), gitt at det gjennomføres en rent kvalitativ undersøkelse. Når jeg nå bruker både kvalitativ og kvantitativ innholdsanalyse forbigås likevel en del av disse skrittene. Min kjennskap til problematikken fra tidligere kutter også ned på denne prosessen, samtidig som det fremdeles er nødvendig å nærlese dokumentene nøye og trekke ut de kategoriene, likhetene og ulikhetene som jeg finner i de ulike sakene jeg går dypere inn i gjennom kapittel 6.11.

Ved å gjennomføre en kvalitativ innholdsanalyse er det viktig å vurdere de individuelle dokumentenes autensitet, kredibilitet, representativitet, og mening. Det er viktig å da trekke

Den besværlige fritaksretten

ut de relevante punktene ut fra hva det er som undersøkes (Bryman, 2016, s. 567). Med tanke på innsamlingsmetoden og hva datamaterialet består av så blir punktene om autensitet og kredibilitet mindre relevante for oppgaven da det er grunn til å anta at dokumentene er både autentiske og har kredibilitet ut fra at det er snakk om forskjellige typer saksdokumenter fra offentlige arkiver. Det er samtidig vanskelig å trekke noen konklusjoner om representativiteten til dokumentene og det som formidles i dem, men sammen med kvantitative analysen av materialet kan en likevel ha en viss idé om hvor representative synspunktene i dem er.

5.4 Refleksivitet

Når vi som forskere utfører forskningen vår tar vi mange valg og utfører mange tolkninger før, underveis, og etter at vi har drevet med denne forskningen. Analysen vi utfører baserer seg på hvilke forutinntattheter vi har, hvordan vi leser tidligere forskning og litteraturen og vi velger ut perspektiver og fokus basert på det samme. Forskeren påvirker det hen forsker på og blir påvirket av forskningen som bedrives. Det er her tre kategorier i denne påvirkningen: hvordan forskeren påvirker informanten, forskerens forhold til informanten, og forskerens forforståelse til det som det blir forsket på (Nilssen, 2012, s. 31).

Refleksivitet er en erkjennelse av at all kvalitativ forskning er verdiladet og blir påvirket av forskerens subjektive, individuelle teorier. Forskningen reflekterer uunngåelige forskerens livshistorie slik den framkommer gjennom bakgrunn, verdier, holdninger, interesser, behov, miljø [og så videre] (Nilssen, 2012, s. 139).

Forskeren stiller opp med hele seg i forskningen, både med tanke på forforståelse, men også med egne reaksjoner på det som fremkommer i datamaterialet (Nilssen, 2012, s. 31). Som forskere kommer vi med en forforståelse som kan skape problemer om den leder oss på villspor, for eksempel dersom man ikke finner det man forventet å finne, eller når man ikke ser det som kanskje er åpenbart for andre. Enten fordi man ser etter noe annet, forventer noe annet, eller leter etter noe annet (Nilssen, 2012, s. 68). Derfor er det viktig å forstå at «[s]ubjektivitet er ikke noe som kan eller skal unngås, det skal håndteres i all forskning uansett metode» (Nilssen, 2012, s. 139).

Til daglig, ved siden av arbeidet med masteroppgaven, er jeg lektor i den videregående skolen. Som en del av lærerjobben er jeg også arbeidsplassutvalgt i Utdanningsforbundet, som har vedtatt politikk på flere av de områdene som gjør seg gjeldende i datamaterialet. Ved siden av lærerjobben har jeg i flere år vært aktivist på skolegudstjenestefeltet og aktiv i utviklingen i religionsfaget i grunnskolen. Dette drøftes videre i kapittel 5.9.1 da dette har en innvirkning på datamaterialet mitt. Dette engasjementet har medført at jeg ved oppstart av mastergraden var blitt innvalgt i Human-Etisk Forbunds hovedstyre (Gran, 2017) og ved slutførelsen av masteroppgaven er jeg blitt valgt til nestleder i det som nå heter forbundets sentralstyre (Klausen, 2019b). Dette tilsier at jeg har et særlig engasjement for og ståsted i feltet knyttet til fritaksretten og religion i skolen.

Jeg sitter også i styret for Sex og politikk som arbeider med menneskerettigheter knyttet til seksualitet og reproduksjon. I tillegg til at jeg tidligere har stilt til valg for Feministisk Initiativ sier dette noe om mine holdninger særlig knyttet opp mot de av sakene som går på seksualitetsundervisning og seksuell orientering, som er noe av det vi finner i datamaterialet.

Som masterstudent kommer jeg inn i dette arbeidet med et sett med forforståelser basert på hvem jeg er, mitt livssyn, mitt politiske syn, og hva jeg har gjort tidligere i mitt liv. Dette er aspekter som det er viktig å vite om, fordi det kan gi verdifull informasjon om hvordan analysene, konklusjonene, og utvalgene mine har blitt gjort. Samtidig har jeg anstrengt meg for å være så objektiv som mulig i mitt arbeide.

5.5 Saker hos fylkesmennene

I datamaterialet mitt er det 57 saker, både henvendelser og klager, som har kommet inn til fylkesmannsembetene i perioden som er undersøkt. Ved å se på sakene som har gått til fylkesmennene kan jeg lese noen tendenser ut i fra datamaterialet og på denne måten få innsikt i hvilke saker det er norske foresatte og elever ser på som problematiske ut fra de rammer fritaksretten setter. Samtidig er det viktig å understreke at det vil kunne være andre saksområder i skolen som foresatte og elever opplever som problematiske, men som vil være utenfor rammene av denne oppgaven. Et eksempel som vil være naturlig å trekke frem i den sammenhengen, er mobbeproblematikk knyttet opp mot Opplæringsloven kapittel 9A, og ikke fritaksretten.

Det er verdt å bemerke at de forskjellige delene av landet, det vil si fylkene, har rapportert inn veldig varierende antall saker. Variasjonen er større enn hva vi kunne forvente ut fra befolkningsstørrelse. Forskjellene strekker seg fra Hedmark og Sogn og Fjordane uten rapporterte saker – til Hordaland med 25 saker. Totalt sett er det snakk om 57 saker som er blitt oversendt fra fylkesmannsembetene. En slik variasjon er ikke nødvendigvis representativ for det totale antallet saker som finnes ute i skolene, og en nøyere gjennomgang av skolers praksis på dette området vil kunne avdekke en annen fordeling blant fylkene enn min oppgave har funnet.

I kapittel 6 i oppgaven ser jeg på det totale antallet saker og de tendensene jeg finner der gjennom en grov kategorisering av sakene og svarene fra fylkesmennene. Dette går både på saksområder, årstall, hvem som er sender og mottager av sakene, hva slags type henvendelse det er snakk om, hvilken del av skoledagen det er snakk om, hva slags skoleslag det gjelder, og hva slags tema saken dekker. Jeg ser også på datamaterialet ut fra om det er mulig å finne noen fellestrekk i datamaterialet. Både totalt sett, innenfor fylket, og innenfor forskjellige saksfelt. På denne måten blir det mulig å danne seg et mer nyansert bilde av hva slags saker som kommer til fylkesmannsembetene uten at det er nødvendig å gå dypt inn på hvert enkelt område.

5.6 Et utvalg av saker

Senere i kapittel 6.11 ser jeg på et utvalg av sakene i datamaterialet. Dette gjør jeg for å kunne se nærmere på noen særlige problemstillinger i datamaterialet. Denne fordypningen vil forhåpentligvis bidra til å belyse de resterende sakene og saksfeltet gjennom den utvidede gjennomgangen disse utvalgte sakene får. Det totale sakstilfanget er så vidtrekkende at en tilsvarende gjennomgang for hele materialet vil gå ut over rammene for oppgaven. Et spissere utvalg for ekstra gjennomgang vil i større grad belyse problemstillingene samtidig som det er innenfor rammene av masteroppgaven. Utvalget er dekkende for det totale sakstilfanget i datamaterialet, men består samtidig av saker som skiller seg ut fra mengden. En rekke av sakene som er kommet inn til de forskjellige fylkesmannsembetene er innenfor det samme saksfeltet med 27 saker knyttet til skolens gudstjenestep praksis. Det er også 15 saker knyttet til fritaksønsker fra KRLE-faget hvor

foresatte eller elev melder fritak i større eller mindre deler av faget. Det er med andre ord saker i disse to kategoriene som i størst grad belyser resten av sakene ved hjelp av en dypere gjennomgang. Det er samtidig en viss spredning på om sakene har endt med avslag eller medhold fra fylkesmennene slik at det er mulig å tilføre den senere analysen et perspektiv knyttet til dette. Dette innebærer at noen av sakene vil få mer oppmerksomhet enn andre basert på en skjønsmessig vurdering. En annen forsker vil ikke nødvendigvis ha gjort de samme valgene og utvalget vil i så fall kunne ha medført en annen analyse og konklusjon enn jeg har gjort og kommet frem til.

5.7 Datainnsamlingen

Datainnsamlingen i forbindelse med masteroppgaven skjedde tidlig i arbeidsprosessen. Så snart utkastet til oppgaveidé var godkjent av veileder ble Norsk senter for forskningsdata (NSD) kontaktet for godkjenning. Det ble søkt om tillatelse til datainnsamling- og oppbevaring da det var en viss fare for at fylkesmennene ville sende over dokumenter som inneholdt personopplysninger. Det ble ikke regnet som særlig sannsynlig at de ville gjøre det, ettersom fylkesmennene også er bundet av personvernlovgiving, men i tilfelle det skjedde var det viktig at min datahåndtering og innsamling var godkjent. Søknaden ble godkjent uten merknader og i juni 2018 ble fylkesmannsembetene kontaktet med begjæring om innsyn i saksdokumenter knyttet til Opplæringslovas §2-3a.

Det er verdt å nevne at fordi Norge er midt i en regionreform som medfører endring av fylkes- og regionstrukturen i Norge vil det ikke være slik at alle fylkesmennene jeg kontaktet er de samme som eksisterer når denne oppgaven leses. Når datainnsamlingen ble påbegynt var det 16 fylkesmannsembeter, men dette endret seg i løpet av prosessen.

Den besværlige fritaksretten

Fylkesmannsembetene som mottok innsynsbegjæring i forbindelse med datainnsamlingprosessen:

- Oslo og Akershus
- Østfold
- Oppland
- Hedmark
- Buskerud
- Telemark
- Vestfold
- Agder
- Rogaland
- Hordaland
- Sogn og Fjordane
- Møre og Romsdal
- Trøndelag
- Nordland
- Troms
- Finnmark

Sammen med redegjørelsen for oppgaven, henvisning til informasjon om veileder og institusjon, og godkjennelsen fra NSD ble innsynsbegjæringssøknaden formulert og sendt til fylkesmannsembetene. Henvendelsen ble sendt 19.06.18. Forespørselen etter informasjon var vid, men kortfattet og sa som følger:

Jeg ber om innsyn i de saker som dere har hatt i tilknytning til denne lovparagrafen eller relatert til denne paragrafen og tematikken den tar opp - både klagesaker, spørsmål, prinsipielle avklaringer, og andre henvendelser med denne tilknytningen. Jeg ønsker innsyn i de sakene som har kommet mellom 2005 og 2018.

På grunn av tidligere erfaring med saksfeltet ønsket jeg å se på mer enn bare rene klagesaker. Både fordi jeg vet at det er bare en begrenset andel av sakene som kommer til fylkesmannsembetene som regnes som rene klagesaker, men også fordi jeg ønsket et så bredt sakstilfang som mulig. Rundt 40% datamaterialet hadde ikke kommet med om ikke det ble spurt etter også de ytterligere henvendelsene. Det er verdt å merke seg årstallene. De er ikke tilfeldige. Selv om jeg av faglig interesse gjerne også skulle sett på eldre saker var det begrenset med grunnlag for å gjøre dette utfra problemstillingen for oppgaven. Fritaksretten oppgaven bygger på ble innført i løpet av 2005 og regelverket tidligere var noe annerledes. Det var med andre ord ikke de samme problemstillingene, ikke de samme rettighetene, og heller ikke de samme mulighetene for å søke fritak. Sammenligningsgrunnlaget ville ha vært minimalt i sakene før og etter den nye fritaksordningen. Derfor ble det tidligste året jeg ønsket informasjon fra satt til 2005. Jeg ønsket heller ikke å miste noen potensielle saker og henvendelser fordi jeg ikke etterspurte saker fra 2018 selv om jeg på henvendelsestidspunktet var midt i året. Derfor var det viktig for meg også å få med dette

årstallet. Henvendelsen til fylkesmennene for denne oppgaven var mest mulig vid for å kunne favne over flest mulig saker innenfor et relativt begrenset saksfelt hos et begrenset antall datakilder. Dersom oppgaven hadde gått mer i retning av å spørre etter skolenes praksis ville det vært nødvendig med en klarere avgrensninger på disse områdene.

5.8 Sakstilfanget

Som det er tydelig ut fra Tabell 1 så var det stor forskjell på sakstilfanget hos de forskjellige fylkesmennene. Tilfanget spenner fra tre fylkesmenn som ikke har funnet noen slike skriftlige henvendelser eller klagesaker og Hordalands fylkesmann som fant 25 slike saker. Samtidig vil jeg understreke at alle fylkesmennene har besvart henvendelsen min, slik at de manglende sakene ikke kan forklares med mangel på svar. Tabellen viser at det finnes saker hos de fleste av fylkene, men at dette ikke er proporsjonalt med størrelsen på befolkningen eller det antatte mangfoldet. Fylkesmannen i Oslo og Akershus som antageligvis er det fylkesmannsembetet som ivaretar det mest pluralistiske området i landet med tanke på etnisk, kulturell og religiøs tilhørighet har like mange saker som Agder og Rogaland, som begge nok oppleves som mer homogene. Hva det skyldes kan man med bakgrunn i dette datamaterialet bare spekulere i. En mulig forklaring kan være at skolene i Oslo og Akershus har mer erfaring med å håndtere dette lokalt, mens en annen mulig forklaring kan være at fritaksretten i liten grad praktiseres og at foresatte ikke kjenner til denne rettigheten.

Saker fordelt på fylkesmannsembete		
Fylkesmannsembete	Antall saker	Merknader
Oslo og Akershus	4	
Østfold	3	
Hedmark	0	1 svar om klageretten knyttet til §2-3a, men ingen saker
Oppland	2	
Buskerud	5	
Telemark	3	
Vestfold	2	
Agder	4	
Rogaland	4	
Hordaland	25	
Sogn og Fjordane	0	Melder om ingen saker knyttet til §2-3a
Møre og Romsdal	2	
Trøndelag	2	
Nordland	0	Melder om ingen saker knyttet til §2-3a
Troms	0	Ingen skriftlige saker, men har gitt en redegjørelse for muntlige henvendelser de har mottatt og håndtert.
Finnmark	1	
Totalt	57	

Tabell 1: Saker fordelt på fylkesmannsembete

Med tanke på at det var et klart avgrenset antall kilder til oppgavens datamateriale var det viktig at alle fylkesmannsembetene bidro eller gav informasjon om det sakstilfanget de hadde opplevd på dette området. Selv om responstiden var varierende og responsmetoden varierte er status at alle fylkesmannsembetene har besvart henvendelsen og gitt meg innsyn de sakene de hadde fått. Det har vært noen fylkesmannsembeter hvor de ikke har hatt noen saker å hente frem, delvis fordi rådgivningen på området har skjedd muntlig og delvis fordi det ikke har vært noen klagesaker til fylket. Et par av disse fylkene som har meldt om ingen saker eller skriftlige henvendelser har likevel utmerket seg på en slik måte at de har fått egne underkapitler i databehandlingen, på grunnlag av responsen som ble gitt på min henvendelse.

Det er ikke til å legge skjul på at det i praksis er fylkesmannsembetene som har gjort utvalget av saker til oppgaven. Ved at det er de som har behandlet henvendelsen og gjennomgått sitt arkivsystem kan dette potensielt ha skapt regionale forskjeller i datamaterialet. Jeg har gått inn i dette med en bred inngang, som har gitt et visst antall saker fra fylkesmennene.

Det at responsen fra fylkesmennene har vært god og alle fylkesmennene har besvart henvendelsen innebærer at jeg har fått en særlig god oversikt over saksfeltet over hele landet, og jeg kan således trekke flere konklusjoner ut fra datamaterialet enn jeg ellers hadde vært i stand til med et mer begrenset datamateriell. Samtidig er det enkelte heftelser ved datamaterialet som det er verdt å se nærmere på for slik å kunne danne seg et bilde av de potensielle feilkildene.

5.9 Problemstillinger knyttet til datainnsamlingen

Det er liten tvil om at det hefter noen problematiske sider ved datainnsamlingen til oppgaven. Noe av dette går på meg som forsker mens andre utfordringer er knyttet til praksisen ute hos de forskjellige fylkesmannsembetene. Det har vært rom for å praktisere lovverket etter skjønn selv om fylkesmennene i prinsippet skal være likebehandlende representanter for den norske stat ute hos kommuner og fylkeskommuner.

Den besværlige fritaksretten

5.9.1 Aktivist og forsker

Som redegjort for i kapittel 5.4 har jeg selv bakgrunn som aktivist på området som jeg forsker på. Både generelt knyttet til religion i skolen, men også spesifikt til gudstjenester i skoletiden. Dette medfører at selv om alle sakene er anonymisert fra fylkesmennenes side så kjenner jeg igjen en del av saksdokumentene og sitter på de usladdede dokumentene som opprinnelig ble sendt inn. Jeg kjenner også til flere av familiene som har sendt inn saker som jeg gjenfinner i datamaterialet. Jeg har selv tidligere sendt inn spørsmål og varslet om saker til fylkesmannsembetene forskjellige steder i landet. Blant annet har jeg sendt inn to spørsmål til hver av fylkesmannsembetene i 2014 og 2015, slik at noe av datamaterialet er bygget på mine egne spørsmål om tematikken i oppgaven.

5.9.2 Arkivsystemer og oversendt materiale

Det at jeg selv har sendt inn henvendelser med spørsmål om gudstjenester i skoletiden og fritaksordningen har også gjort at jeg har kunnet oppdage mangler i materialet. Det viser seg at fylkesmennenes arkivsystem er mangelfullt og vanskelig å søke seg frem i. Det er mulig at det er grunnen til at saker jeg har kjent til fra andre sammenhenger ikke har kommet med, og at henvendelser jeg selv har gjort til fylkesmennene i forbindelse med denne paragrafen ikke har blitt tatt med i datamaterialet jeg har fått tilsendt. Av mine over tretti henvendelser til fylkesmennene i 2014 og 2015 er det bare to som har kommet med i sakstilfanget jeg nå har mottatt fra fylkesmannsembetene. Med tanke på det nåværende tilfanget av saker, er ikke dette nødvendigvis noe som svekker grunnlaget for oppgaven. Det er imidlertid et problematisk aspekt ved metodikken som kan svekke analysen jeg gjør i arbeidet med oppgaven. Det betyr i prinsippet at det kan forekomme saker av større viktighet som jeg ikke har fått tilgang til og som dermed ikke er inkludert i analysen. Det er i seg selv problematisk og uheldig. Dette er det viktig å være klar over i gjennomgangen av det samlede materialet.

Samtidig er det slik at om alle mine henvendelser hadde kommet med i datamaterialet hadde jeg måttet skilt dem ut fra datamaterialet. Både fordi det ville utgjort en problematisk stor andel av materialet, men også av habilitetshensyn. På den andre siden ville en analyse av svarene på likelydende spørsmål til de forskjellige fylkesmannsembetene i seg selv ha vært en interessant analyse i den kontekst av denne oppgaven. Når det er sagt, er denne problemstillingen lite aktuell i og med at det bare er to av fylkesmennene som har inkludert

én hver av mine to henvendelser som gikk ut til alle fylkesmannsembetene i forbindelse med min aktivitet som aktivist.

I de tilfellene der jeg har kjent til flere saker enn jeg har mottatt har jeg sendt ytterligere henvendelser til de aktuelle fylkesmennene. Dette har imidlertid ikke medført noe økt sakstilfang. Derfor vil ikke dette bli tatt med som et poeng senere i oppgaven. Hva som er utelatt er en ukjent faktor, og vil være både problematisk og umulig å si noe om. Det er likevel viktig at det er redegjort for at det kan være problemstillinger, henvendelser og saker som ikke blir dekket i min oppgave av den grunn. Dette kan også være viktig informasjon når det gjelder framtidig oppdatering av arkivsystemet for fylkesmannsembetene.

5.9.3 Ulik praksis på anonymisering av dokumenter

Det at jeg har vært med å utforme klagebrev selv og fått tilsendt bakgrunns materialet som aktivist betyr også at det er lettere for meg å se forskjellig praksis knyttet til anonymisering. Det er varierende i hvilken grad fylkesmennene har klart å anonymisere personlige opplysninger i brevene. Som regel har dette vært gjort på en god måte når det kommer til innholdet i selve dokumentene, men det er flere tilfeller av at enkeltopplysninger som kan identifisere den som har sendt inn dokumentet har blitt beholdt i dokumentene på måter som gjør at jeg kan gjenkjenne dem.

Det er en tydelig forskjell på anonymiseringspraksisen når det kommer til dokumentene. Enkelte embeter har sendt meg ganske personlige og utleverende klagedokumenter uten nevneverdig anonymisering mens ett embete har sendt meg dokumenter som bare består av svarte sladder. Gjennom at jeg har originalen av flere av disse dokumentene fra tidligere arbeid var det mulig for meg å lese gjennom slik at jeg kunne se om det var noe som tydet på at dette dokumentet krevde slik anonymisering, men det kunne jeg ikke finne. Sett i sammenheng med anonymiseringspraksisen hos de fleste andre embetene var dette vanskelig å forstå. Dette er uheldig, fordi det er vanskelig for meg å bruke dette dokumentet på en god måte, men samtidig ikke et omfattende problem. Det er likevel verdt å bemerke at de dokumentene som er fullsladdete i datamaterialet er de eneste dokumentene som er skrevet på et annet språk enn norsk. Ut over dette er det ikke noe ved disse henvendelsene

Den besværlige fritaksretten

som skiller dem fra de andre henvendelsene til samme fylkesmannsembetet som skulle tilsi at de ble sladdet i så stor grad som de har blitt.

5.9.4 Mediesaker og anonymisering

En del av sakene i datamaterialet har generert medieoppslag både i lokale aviser og i riksaviser. Det er snakk om saker hvor foreldrene har tatt kontakt med media eller vært i kontakt med media og formidlet sin historie. Dette skjedde vanligvis når sakene var aktuelle og til behandling. Samtidig var nok ikke dette gjort med den intensjon at mediesakene og sakene til behandling hos fylkesmannen skulle kobles i en forskningssituasjon. Sammen med min egen rolle som aktivist innenfor dette feltet innebærer dette at foreldrenes informasjon både kan brukes og misbrukes. Jeg har måttet gjøre en vurdering av om mediesakene skal knyttes opp imot behandlingen av saken i analysen som en del av denne oppgaven. Her vil det være grunner for å gjøre det og grunner for å la være.

Det er vanskelig å slå fast på generell basis hva som er riktig og om jeg har tatt det riktige valget. Det at saken er blitt en mediesak kan innebære at foreldrene er blitt gjort kjent i artikkelen, men det kan også innebære at de har forblitt anonymisert også der. Det er også et spørsmål om foreldrene «kommer godt ut av det» i artiklene, eller om en kobling mellom en offentlig profil i nyhetsartiklene og de anonymiserte saksdokumentene i seg selv kan være problematisk. Samtidig vil det igjen være andre som kan regnes som profesjonelle aktører i media som har gått åpent ut med sine saker, og som det derimot kan være mindre problematisk å koble sammen med sin klagesak i denne oppgaven.

På den andre siden innebærer jo det at det eksisterer en offentliggjøring og en åpenhet om saken at foreldrene eller den som har sendt inn saken har tatt et aktivt valg. Det vil være vanskelig å skulle se bort fra deres aktive handling. Samtidig er det jo en viktig part i denne typen saker som ofte ikke er blitt «avanonymisert» i disse mediesakene, men som kan bli det gjennom en sammenkobling av mediesakene og sakstilfanget i denne oppgaven, og det er den enkelte eleven det dreier seg om. Denne sammenstillingen, dersom noen velger å gjøre det, kan innebære en belastning for vedkommende skoleelev (Nilssen, 2012, s. 150). Selv om de foresatte ikke har ansett dette som et problem kan ikke jeg som forsker se bort fra den

etiske problemstillingen en slik situasjon skaper for den enkelte/det enkelte barnet (Nilssen, 2012, s. 148).

Det er med andre ord få klare svar på dette området. Vurderingene har betydd at jeg som forsker måtte ha en bevissthet knyttet til behandlingen av informasjonen tilknyttet denne oppgaven og at anonymiseringen som ligger til grunn for at dokumentene er gjort tilgjengelige blir opprettholdt. Samtidig har det vært argumenter for at foreldrenes egen offentliggjøring av saken kan innebære at det er lettere å knytte sakene i datamaterialet mitt til mediasakene som er blitt generert av foreldrene. Det må vurderes fra sak til sak hvorvidt det er sannsynlig at dette vil kunne være skadelig for innsender av sak og henvendelse. Det er en vanskelig vurdering hvor det er grunn til å anta at det er best å være på den sikre siden om det skulle være noen tvil i det aktuelle tilfellet.

5.10 Etiske vurderinger

Selv om dokumentene har blitt sendt til meg på en måte som i stor grad ivaretar anonymiteten til den som har sendt inn sakene og selv om jeg er forpliktet til å beskytte dokumentene på en tilfredsstillende måte så er det liten tvil om at innsamlingen av dataene av forskningshensyn reiser noen etiske problemstillinger.

Et viktig utgangspunkt her er at de som har sendt inn klager og henvendelser ikke har gjort dette med det i mente at jeg eller andre i fremtiden ville kunne bruke dette i og til forskning. Det er også vanlig med informert og skriftlig samtykke fra informantene ved både kvalitativ og kvantitativ forskning (Nilssen, 2012, s. 145). På grunn av innsamlingsmetoden og datatilfanget så har Norsk senter for forskningsdata ikke funnet at det er nødvendig i dette tilfellet. Med tanke på at de som henvendte seg til fylkesmennene i utgangspunktet ikke visste at henvendelsen ville ende opp i en masteroppgave er det med andre ord en mulighet for at de som opprinnelig sendte inn disse henvendelsene ville ordlagt seg annerledes eller kanskje valgt å ikke klage om de visste at dette kunne publiseres anonymt senere. Ut fra den foreløpige lesningen og kategoriseringen av datamaterialet er det ingen tvil om at mange av de som sendte inn disse henvendelsene var i en emosjonelt vanskelig situasjon, om et tema som kan vekke sterke følelser hos mange. Religiøs tilhørighet og filosofisk overbevisning regnes i våre samfunn som en av grunnpilarene som utgjør identiteten vår (Sultan, 2006, s.

Den besværlige fritaksretten

147). Samtidig fremgår det av mange av sakene at de som har sendt dem inn oppfatter seg som en minoritet med sitt syn. Dette henger sammen med det vi finner knyttet til minoritetsperspektiver hos for eksempel Plesner (2016). Det forsterker ytterligere behovet for at deres situasjon blir ivaretatt som en del av denne prosessen.

Det er en problemstilling knyttet til fylkesmannsembetenes varierende grad av sladding av dokumenter, eller mangel på sladding, som medfører at jeg kan få mer innsikt i hvem menneskene som har sendt inn dokumenter i noen tilfeller. Det er dokumenter i datamaterialet som har gjort det mulig for meg å søke opp og finne familiene det dreier seg om og hvordan deres situasjon er i dag. Selv om jeg ikke tar kontakt med dem og de således i liten grad har mulighet til å finne ut av dette så reiser dette i seg selv en rekke problemstillinger knyttet til min behandling av deres informasjon. I seg selv reiser dette noen problemstillinger for mennesker som ville kunne tenke seg å sende inn henvendelser til fylkesmannsembetene. Gjennom at deres anonymitet ikke er sikret for omverdenen kan det legge en demper på viljen og lysten til å henvende seg til myndighetene om slike saker. Særlig på små steder hvor en som forelder kanskje er mer alene om sine synspunkter enn på større steder. Dette kan signalisere at det i en senere evaluering av praksis hos fylkesmannsembetene kan være nødvendig at man legger opp til en mer ensartet og strengere praksis knyttet til sladding av dokumenter enn det kan se ut som det er per nå.

6 Gjennomgang av datamaterialet

Datamaterialet i denne oppgaven består av 222 forskjellige dokumenter, og 57 individuelle henvendelser eller klager fra de 12 ulike fylkesmannsembetene som har bidratt med skriftlige saker. Først og fremst vil jeg forsøke å gi en oversikt over datamaterialets forskjellige bestanddeler slik at det er mulig å få et bilde av hva datamaterialet består av. Dernest vil jeg i de forskjellige underkapitlene gå mer grundig gjennom de forskjellige henvendelsene og klagesakene datamaterialet består av mer grundig. Dette vil videre danne grunnlaget for analysen av datamaterialet i kapittel 8 i omtalen av sakene så vil de bli navngitt ut fra kortnavnet hver enkelt sak har fått i mitt datamateriale. Derfor vil det være mulig å finne frem til den gjeldende saken i Vedlegg D for mer utfyllende informasjon.

Oppgitt eller kjent bakgrunn på innsender

<i>Muslim</i>	6
<i>Ikke oppgitt</i>	21
<i>Humanist/ateist</i>	16
<i>Kristne</i>	8
<i>Ikke relevant</i>	6

Tabell 2: Oversikt over innsenders livssynstilhørighet

Som det er mulig å se av Tabell 2 over så er det høyst variabelt om innsenderne av saker og henvendelser opplyser om tros- og livssynstilhørighet i henvendelsene de gjør til skoler, kommuner, og fylkesmannsembeter med sine spørsmål eller saker. Selv om det ikke skal påvirke saksbehandlingen og selv om det ikke er nødvendig å opplyse om dette etter §2-3a i Opplæringsloven er

det likevel

interessant å se

hvordan dette

fordeler seg der

hvor dette er

tilgjengelig i

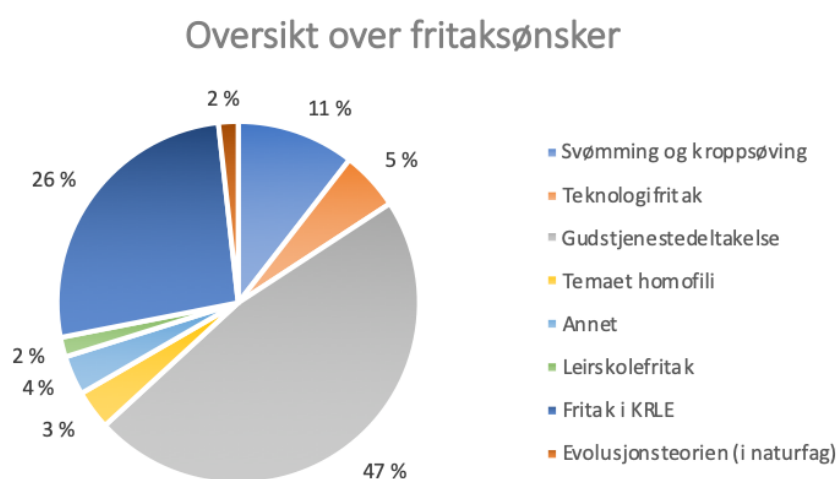
saksdokumentet.

Der hvor religions-

eller

livssynstilhørighet er

kategorisert som «ikke

Figur 2: Oversikt over fritaksønsker

Den besværlige fritaksretten

relevant» er det snakk om journalister, skoler, eller forskjellige institusjoner som har gjort henvendelsen eller sendt inn forespørselen. Kategoriene humanist og ateist er slått sammen av hensyn til fremstillingen og fordi det har vært vanskelig å skille mellom disse gruppene i datamaterialet. Begrepet «sekulærhumanister» kunne ha vært brukt isteden, men samtidig er dette ikke en kategori eller egenidentifisering som brukes i datamaterialet.

Ved å se på Tabell 3 eller Figur 2 ser vi at henvendelsene og fritaksønskene i datamaterialet er fordelt på mange forskjellige problemstillinger, fag, og tematikker. Det saksfeltet som dominerer er ikke uventet «skolegudstjenester» som nok også er den av fritaksønskene som får mest oppmerksomhet i media. Skolegudstjeneste i forskjellige skrivemåter gir over 9500 treff i norske nyhetsmedier per 21.07.2019 ved hjelp av nyhetssøketjenesten Retriever. Det er vanskelig å finne gode søkeord som er dekkende for den andre tematikken for å skaffe et sammenligningsgrunnlag. Det er likevel grunn til å tro at gudstjenesteproblematikken i stor grad dominerer også i mediene. Samtidig er det interessant å se at problemstillinger som homofili og evolusjonsteori også har kommet med blant klagesakene. Vi kommer tilbake til dette i kapittel 6.8. På tross av at fritaksretten gjelder for hele grunnskolen, er det likevel i tilknytning til religions- og livssynsfaget i grunnskolen vi finner de fleste av sakene og henvendelsene i datamaterialet.

I Tabell 4 ser vi at sakene fordeler seg ut over de forskjellige årene det er samlet inn informasjon med

Oversikt over fritaksønsker totalt

<i>Svømming og kroppsøving</i>	6
<i>Teknologifritak</i>	3
<i>Gudstjenestedeltakelse</i>	27
<i>Temaet homofili</i>	2
<i>Leirskolefritak</i>	1
<i>Fritak i KRLE</i>	15
<i>Evolusjonsteorien (i naturfag)</i>	1
<i>Annet</i>	2

Tabell 3: Oversikt over fritaksønsker totalt

Saker fordelt per år

2005	5
2006	4
2007	2
2008	2
2009	4
2010	7
2011	1
2012	2
2013	5
2014	9
2015	5
2016	7
2017	3
2018	1

Tabell 4: Saker fordelt per år

en relativt lik fordeling. Selv om 2014 skiller seg ut med ni saker, og 2010 og 2016 med syv saker så er det ingen år som skiller seg voldsomt ut i datamaterialet. Det bør likevel bemerkes at det ser ut til at det generelt er en økende trend i materialet med tanke på antall henvendelser og klagesaker per år.

Datamaterialet er likevel for lite og tendensen for sprikende til at man kan slå dette fast.

Med tanke på at sakene er såpass forskjellige som de er, er det interessant å se på utfallet i de enkelte sakene. I Tabell 5 ser vi at i 19 av sakene ble sakene avsluttet med at det ble gitt informasjon, normalt sett fra

fylkesmannsembetet til den parten som ønsket å motta informasjon. I fem av sakene ser vi at det ikke foreligger noe svar fra fylkesmannsembetene på henvendelsen. Det kan selvfølgelig bety at det aldri ble svart på henvendelsen eller det kan bety at svaret ikke ble funnet i arkivøket slik jeg problematiserte i kapittel 5.9.2. Svaret er uansett ikke tilgjengelig og det er vanskelig å anta hva resultatet av saksbehandlingen ble eller kunne blitt. Det er også verdt å merke seg at der hvor det ble gjennomført en klagebehandling ledet dette i majoriteten av tilfellene til avslag for klageinnsenderen. Dette vil gjennomgå i større grad i kapittel 6.5.

Det er ikke nødvendigvis slik at alle sakene som kommer til fylkesmannen skal behandles der. Det er en arbeidsdeling i det byråkratiske systemet som tilsier at skoleeier er ansvarlige for noen aspekter mens fylkesmannen er saksbehandler for andre former for saker. Det er også nødvendig at alle tidligere faser i saksbehandlingen er blitt gjennomført før fylkesmannen kan behandle sakene. Siste linje i Tabell 5 representerer tre av saker der datamaterialet ble sendt tilbake til kommunen for behandling der.

Resultat av henvendelsene

<i>Avslag</i>	23
<i>Informasjon gitt</i>	19
<i>Medhold</i>	5
<i>Svar ikke oversendt</i>	5
<i>Delvis medhold</i>	2
<i>Sak sendt tilbake til kommunen</i>	3

Tabell 5: Resultat av henvendelsene

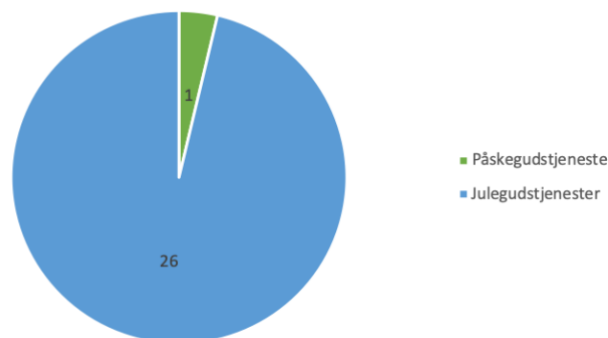
Den besværlige fritaksretten

Som nevnt over og som en kan se ut fra Tabell 3 er det skolegudstjenester som er den kvantitativt største enkeltproblemstillingen i datamaterialet. Når sakene deles inn etter høytiden de er tilknyttet, viser denne problemstillingen en påfallende mangel på

variasjon. Av totalt 27 klager, gjelder 26 gudstjenester i forbindelse med jul, men kun en enkelt henvendelse gjelder en annen høytid: påsken. Når vi samtidig vet at det noen steder forekommer gudstjenester i skoletiden også på andre tider av året, for eksempel i tilknytning til pinse og høstferien (Gran, 2018b) blir mangelen på variasjon enda tydeligere.

Selv om datamaterialet består av klager og henvendelser fra de fleste fylkesmannsembetene der det er god variasjon i problemstillingene som ligger til grunn for sakene, er det også en variasjon i hvordan disse sakene fordeler seg geografisk på fylkesmannsembetene. Som det er mulig å se i Tabell 6 på side 61 fordeler sakene seg med stor geografisk spredning. I noen fylker er saksspredningen større mens det i andre fylker bare har dreid seg om én enkelt sak eller problemstilling. Det er særlig verdt å merke seg spredningen i fylkene Buskerud, Rogaland, og Hordaland. På samme måte gir Troms inntrykk i saksoversikten av å ha et godt eller stort datamateriale, men det foreligger ingen skriftlige saker fra dette fylket. De fem sakene som opptegnes er der på grunnlag av de problemstillingene som er beskrevet fra fylkesmannsembetet i Troms at de har jobbet med i muntlige henvendelser.

Oversikt over skolegudstjenestehenvendelser

Figur 3: Oversikt over skolegudstjenestehenvendelser

Saksvariasjon og oversikt, per fylke		
Oslo og Akershus	Vestfold	Oppland
Svømming, 2 saker Skolegudstjenester, 2 saker	Svømming, 2 saker	Islam i KRLE, 1 sak Skolegudstjenester, 1 sak
Buskerud	Telemark	Østfold
KRLE-fritak, 1 sak Svømming, 1 sak Homofili, 1 sak Leirskole, 1 sak Skolegudstjenester, 1 sak	Skolegudstjenester, 3 saker	Vandring i Bibelen, 1 sak Islam i KRLE, 1 sak Fraværstjenester, 1 sak
Trøndelag	Finnmark	Møre & Romsdal
Skolegudstjenester, 2 saker	Fritaksretten, 1 sak	Buddhisme i KRLE, 1 sak Skolegudstjenester, 1 sak
Rogaland	Hordaland	Agder
Bibellesning og juleavslutning, 1 sak KRLE-fritak, 2 saker Homofili, 1 sak	Skolegudstjenester, 16 saker Vandring i Bibelen, 1 sak KRLE-fritak, 7 saker Evolusjonsfritak, 1 sak	Fritak for datamaskiner eller internett, 3 saker Kroppsøving, 1 sak
Sogn & Fjordane	Hedmark	Nordland
Ingen saker	Ingen saker	Ingen saker
Troms⁸		
Kroppsøving, 1 sak KRLE-fritak, 1 sak Påskespill, 1 sak Litteraturfritak, 1 sak Religiøse friskoler, 1 sak		

Tabell 6: Saksvariasjon og oversikt, per fylke

⁸ Sakene fra Troms er muntlige saker som ikke er en del av datamaterialet i Vedlegg D og som heller ikke regnes med i den kvantitative gjennomgangen av datamaterialet. De er redegjort for i kapittel 6.3. Sakene er likevel med å informere oppgaven der hvor det er relevant.

Den besværlige fritaksretten

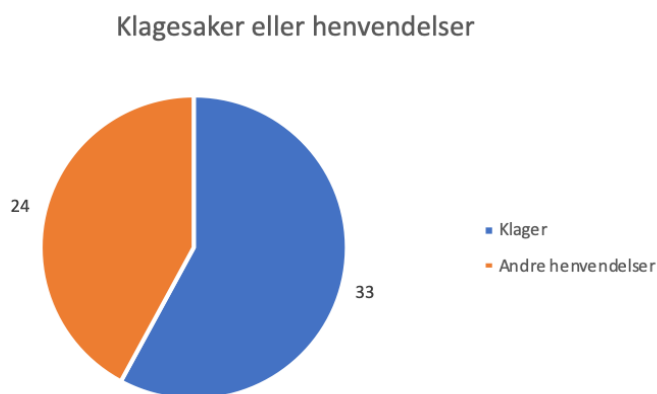
6.1 En overvekt av klager

Utgangspunktet for å ikke bare etterspørre klagesaker, men også andre former for henvendelser om fritaksretten, er at det gir et bredere tilfang av til oppgaven. Det var et usikkerhetsmoment hvordan fordelingen ville bli når datamaterialet var samlet inn.

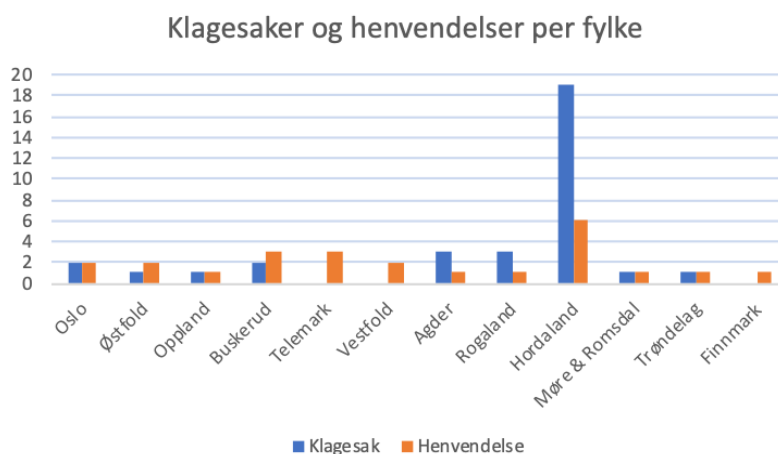
Datamaterialet viser at det var blitt sendt inn 33 klager til fylkesmannsembetene om temaet i perioden. Dette utgjør 58% av sakene, en liten overvekt til klagesaker i forhold til andre henvendelser. Det betyr at fordelingen er ganske lik totalt sett når vi ser alle fylkene under ett.

Hvis vi derimot gransker tallene for å vurdere dette på fylkesnivå så ser vi større forskjeller. Det er lik fordeling i Oslo og Akershus, Oppland, Møre og Romsdal, og i Trøndelag. Vi finner at det er flere henvendelser enn klagesaker i Østfold, Buskerud og Finnmark, og ingen klagesaker

i Telemark og Vestfold. Antallet saker i alle disse fylkene er likevel marginale sammenlignet med Hordaland, og det er nettopp i Sørvest-Norge at vi finner størstedelen av klagesaker og henvendelser, men klar overvekt av førstnevnte. At dette er hovedområdet både for undersøkelsene som tidligere har blitt gjort om temaer knyttet til fritaksparagrafen (se kapittel 3.1 og 3.2) og er en del av det området som ofte blir kalt bibelbeltet (Klausen, 2019a) er i seg selv interessant. Vi ser samtidig over, i Tabell 6, at det er en stor variasjon i sakene som kommer inn per fylke, enten vi ser på gruppen med fylker hvor det kommer inn flest klager, flest henvendelser, eller hvor fordelingen er lik.

Figur 4: Saker fordelt på klager og andre henvendelser

Figur 5: Klagesaker og henvendelser per fylke

6.2 Fylker uten henvendelser og saker

Selv om det i de fleste av fylkene var et tilfang av saker til datamaterialet ser vi at det er noen fylker som skiller seg ut med å ikke ha saker og henvendelser knyttet til fritaksretten. Det er fylkene Sogn og Fjordane, Hedmark, Nordland, og Troms. Til tross for at det bare er et fylke som har mange saker og henvendelser skiller disse fylkene seg noe ut fra de andre ved å ikke ha saker i det hele tatt.

6.3 Ekstra service

Troms fylkesmannsembetet rapporterer som vi har sett om at de ikke har noen skriftlige henvendelser. De har på tross av dette valgt å besvare min henvendelse med en redegjørelse for tilfellene hvor de muntlig har gitt råd til kommuner om hvordan de skal håndtere fritaksrettproblematikk. Dette er i seg selv en ekstraservice jeg ikke har bedt om og nok heller ikke regnet med, men som var svært velkomment. Samtidig skaper dette datamaterialet noen problemer ved at det ikke kan behandles på samme måte som de andre sakene i datamaterialet. Derfor vil disse sakene i hovedsak bli gjennomgått i dette kapittelet, og de påvirker ikke statistikkene som presenteres.

Fra Troms presenteres det fem henvendelser med veiledning knyttet til fritaksretten. Fra en skole er det kommet inn tre saker, hvorav en går på flere foreldre fra samme religiøse gruppe⁹ som ikke ønsker at elevene skal drive med aktiviteter som knytter bevegelse og musikk sammen, som for eksempel dans. Det har også kommet spørsmål fra den samme foreldregruppen knyttet til de foresattes vurdering av litteraturen som er i bruk i norskfaget. På den samme skolen har det også blitt gitt råd om hvordan undervisningen av andre religioner enn kristendommen kan legges opp og gjennomføres i KRLE-faget. Skolen har blitt rådgitt på at det ikke kan gis fritak fra opplæringen i kunnskapsmålene i noen av fagene, og at man ikke kan velge bort deler av undervisningen, og at ulike forfattere er en del av kompetansen elevene skal ta med seg videre.

⁹ Fylkesmannen i Troms omtaler dem bare som «en sterk religiøs bevegelse» uten nærmere spesifisering av tilhørighet. Det er likevel grunn til å anta at det dreier seg om en kristen gruppe ut fra geografisk tilhørighet.

Den besværlige fritaksretten

Det har også vært en problemstilling hvorvidt friskoler som har blitt godkjent på religiøst grunnlag er omfattet av for eksempel regelverk for gudstjenester i skoletiden (Utdanningsdirektoratet, 2009; 2018) eller ikke. Slike skoler er unntatt fra dette regelverket nettopp fordi de er godkjent på religiøst grunnlag.

Den siste saken fra Troms dreier seg om en skole hvor det var en tradisjon for gjennomføring av et skuespill knyttet til påske i skoletiden. Påskespillet har blitt gjennomført i kirken. Behovet for rådgiving til skolen fra fylkesmannen ble utløst av at rektor vedtok å avvikle denne tradisjonen, noe som medførte flere telefoner til fylkesmannsembetet. Det har i denne saken blitt formidlet at det er opp til rektor hvordan hen vil organisere undervisningen og at vedkommende har rett til å avvikle en slik tradisjon.

Selv om disse sakene ikke kan sidestilles med eller telles med i den store sammenhengen, er det mange av de samme problemstillingene som går igjen i de andre fylkene. Det at vi finner de samme typene saker og henvendelser viser at det dreier seg om felles problemstillinger for hele landet knyttet til fritaksretten, og i mindre grad noe som er geografisk betinget.

6.4 Ingen klagerett

Ved henvendelse til Hedmark fylkesmannsembete kom det til svar at det ikke forelå noen saker eller henvendelser knyttet til fritaksretten. I en påfølgende mail spurte jeg om det virkelig ikke forelå «noen spørsmål, henvendelser, eller klagesaker knyttet til skolegudstjenester, krle-faget, svømming i gymmen, eller lignende?» og fikk til svar at slike spørsmål ble håndtert spørsmål over telefon og at de ikke har noen klagesaker liggende.

Dette ble fulgt opp med følgende svar fra fylkesmannsembetet: «Det er ikke klagerett på det du spør etter så det jeg husker vi har gjort er å svare på spørsmål et par ganger (over telefon)». Som kjent bryter denne påstanden med innholdet i §2-3a i opplæringsloven hvor det må fattes enkeltvedtak (som kan påklages) om skolen mener at den ikke kan innfri en fritaksmelding etter paragrafens bestemmelser. Fylkesmannens ansatte ønsket imidlertid ikke å besvare oppfølgingsspørsmål på dette skriftlig.

Det er vanskelig å vite om det skyldes noe i min spørsmålsstilling eller om det er noen andre misforståelser som medførte dette svaret, eller om det dette viser en generell holdning eller mangel på kunnskap hos Fylkesmannen i Hedmark. Om dette er noe som kommer av en mer generell holdning, kan dette gi samme effekt som ble diskutert i kapittel 3.2. Der ble det diskutert som en mulighet at rektorenes negative holdning til fritaksretten i seg selv kunne gi færre klagesaker. Det samme argumentet kan gjelde for fylkesmannsembetet: at dersom de i stor grad mener det ikke er noen åpning for å klage, vil dette potensielt medføre færre klagesaker. Det er uansett vanskelig å måle dette på noen god måte.

6.5 Mange avslag, få medhold

Ved å se på de klagesakene som det foreligger svar på i datamaterialet dukker det opp et interessant trekk.

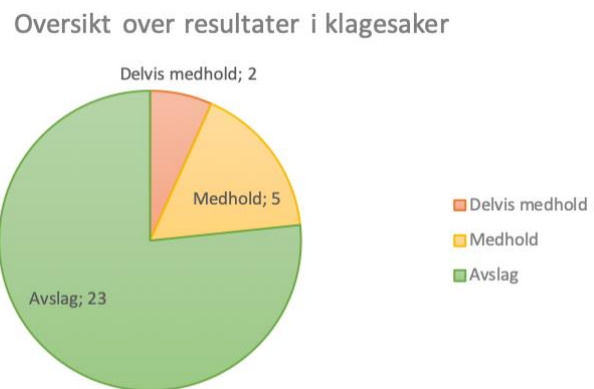
Av de 30 klagesakene i datamaterialet hvor det foreligger et endelig svar på klagen, har klager i 23 av tilfellene fått avslag. I

ytterligere to saker har det blitt

bare delvis medhold mens det i en av

sakene i realiteten bare var ett av fem punkter der foreldrene fikk medhold. Dermed gjenstår det fem saker hvor klageren fikk fullt medhold i klagen.

Samtidig ser det ut til å være et visst mønster i flere av sakene. De foresatte som har sendt inn klagen har i mange tilfeller bedt om fritak fra det som skoler og fylkesmenn anser å gå på tvers av teksten i fritaksparagrafen. I mange tilfeller dreier det seg om ønsker om fritak fra det som i realiteten er fagkunnskapene i faget. I andre tilfeller, som for eksempel skolegudstjenestene, klages det på det som er en lovlig praksis, altså selve gudstjenestene, fremfor problematiske elementer i skolens gjennomføring av gudstjenestedeltakelsen. Det er også blant disse sakene at flertallet av medholdssakene foreligger, hvor det blir klaget på konkrete mangler i gjennomføringen av skolegudstjenester, fremfor klager på at det gjennomføres skolegudstjenester i det hele tatt.

Figur 6: Oversikt over resultater i klagesaker

Den besværlige fritaksretten

Problemstillingen i flere av klagesakene som har endt med avslag knyttet til fritak innenfor fag dreier seg om saker der foresatte eller elever ønsker fritak fra enten hele temaer eller hele faget i seg selv. I saken **Fagfritak 3** bes det om fullt fritak fra hele KRL-faget og i **Fagfritak 7** bes det om fritak fra all undervisning knyttet til bibelen, inkludert det å kunne slå opp i både det gamle og det nye testamentet. Begge sakene er gode eksempler på klagesaker hvor det vil være vanskelig å få til et godt alternativt opplegg uten at det går på bekostning av det faglige innholdet som elevene skal sitte igjen med. Det samme finner vi igjen i **Fagfritak 9** hvor foresatte ber om fritak fra 40% av all kristendomsundervisning og i **Fagfritak 10** hvor foresatte ber om fritak fra alt annet enn kristendomsundervisningen.

Det foreligger med andre ord begrensninger i fritaksretten som hindrer nettopp slike fritaksønsker som vi finner eksemplifisert ved disse fire sakene. Om skolene skulle ha godkjent disse fritaksmeldingene ville nok de foresatte eller elevene i mange tilfeller være fornøyde, men det ville medført at skolen hadde gått på tvers av loven. Når det foreligger såpass mange avslag i datamaterialet, er det verdt å tydeliggjøre hva slags klagesaker datamaterialet består av. Det består av de sakene som ikke kunne bli løst på skolene. Enkelte saker vil nok alltid skyldes feilvurderinger i skolene, men når fylkesmennene i så stor grad gir skolene og kommunene rett i deres vurderinger kan det tyde på at praksisen ute i skolene i mange tilfeller er god.

6.6 Fritaksønsker i KRLE-faget

Nest etter skolegudstjenestefeltet, er det religionsfaget i skolen som har gitt de fleste sakene til datamaterialet. Det er også her vi finner den største variasjonen i de innkomne sakene. Der hvor det kan sies å være variasjoner over et tema, finner vi i denne kategorien svært varierte saker. Både i hva de krever, hva som ser ut til å foranledige kravene, og hva det kreves fritak fra. Ut fra Tabell 7 er det mulig å se at det er i stor grad er selve faget foreldrene eller elevene ber om fritak fra eller hvor de ber om informasjon om fritaksordningen generelt.

<i>Islam som tema</i>	2
<i>(K)RL(E)-faget generelt</i>	7
<i>Buddhisme som tema</i>	1
<i>Kristendom som tema, helt eller delvis</i>	3
<i>Opplegget «Vandring i Bibelen»</i>	2

Tabell 7: Fritaksønsker i (K)RL(E)-faget

Hvis vi plukker det enda litt mer fra hverandre, finner vi at to av sakene er informasjonssaker,

Fagfritak 2 og **Fagfritak 6**. I

Fagfritak 1, 3, 4, og 5 finner vi

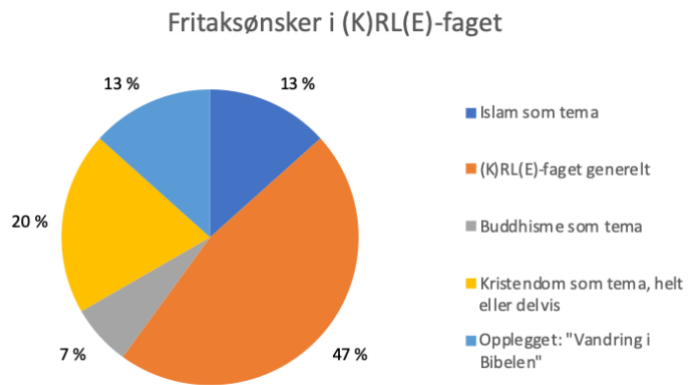
ønsker om fritak fra hele faget

på generell basis, mens den siste

saken, **Fagfritak 10**¹⁰, ber om

fritak fra alt i faget som ikke

kan regnes som kristendoms kunnskap.

Figur 7: Oversikt over fritaksønsker i (K)RL(E)-faget

Det er mange av sakene og henvendelsene som ikke går på fritak fra hele eller så godt som hele faget, men som går på fritak fra deler av undervisningen. I to av sakene, **Islamfritak 1** og **2**, så er det islam som tema det bes om fritak fra. I sistnevnte sak bes det om fritak etter at en prøve om temaet islam i religionsfaget, ifølge foresatte, hadde et for dyptgående nivå. Likeledes finner vi i **Buddhisme** at det klages på at det under gjennomføringen av undervisningen om buddhisme ble utført meditasjonsøvelser.

Fritaksmeldingene kan i flere tilfeller se ut til å handle om det samme samtidig som det kommer fra helt ulike ståsteder og utgangspunkt. I **Fagfritak 7** bes det om fritak fra alt som har med bibelen å gjøre. Det oppgis ikke livssynstilhørighet i klagesaken. Samtidig ser vi i **Fagfritak 8** at de foresatte ber om fritak fra alt som har med treenigheten å gjøre, begrunnet i deres kristne tro. Dette i motsetning til i **Fagfritak 9** hvor de foresatte begrunner et ønske om fritak fra 40% av kristendomsdelen i faget i sin livssynshumanisme. Fritaksønsket begrunnes i ønsket om likebehandling i faget etter innføringen av KRLE i 2015.

To av sakene, **Vandring i Bibelen 1** og **2**, skiller seg litt ut fra de andre ved at de ikke dreier seg om temaer i undervisningen, men går på et konkret opplegg. Sakene er fra ulike år og fylker, men handler om det samme undervisningsopplegget. Vandring i Bibelen er et

¹⁰ Det vil bli sett nøyere på denne saken i kapittel 7.1.

Den besværlige fritaksretten

undervisningsopplegg laget av Bibelselskapet. Bibelselskapet skriver selv om opplegget (u.å.):

Ved hjelp av håndbevegelser og huskeord lærer 5. klassingene hovedlinjene i Bibelen og blir kjent med noen av de viktigste bibelske personene. Et spennende kursopplegg utarbeidet av Bibelselskapet og forbeholdt elever på 5. – 7. trinn i grunnskolen.

I klagesakene klages det både på gjennomføringen av selve opplegget som de foresatte oppfatter som forkynnende, men også hvordan på bibelutdelingen til elevene har blitt gjennomført. Her har elevene fått hver sin bibel i istedenfor å få låne, slik tilfellet er med andre skolebøker.

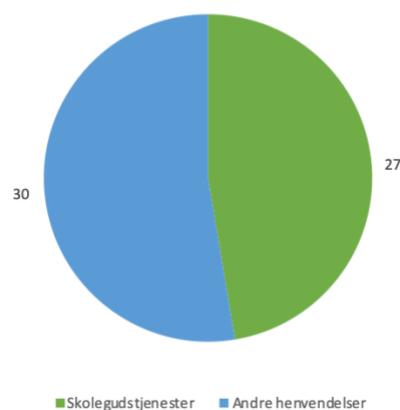
6.7 Gudstjenester til besvær

Det feltet eller den kategorien som klart har forårsaket flest henvendelser og klager er skolegudstjeneste-kategorien. Som vi ser av Figur 8 er det 27 av de totalt 57 sakene i datamaterialet som kan sies å tilhøre denne kategorien. Som vist i Figur 3 er den interne konsistensen blant gudstjenestesakene også ganske høy, de klart fleste av dem dreier seg om gudstjenester knyttet til julen mens en av dem er knyttet til påske.

Av de 27 sakene som er kommet inn er det 16 klager

og 11 andre henvendelser. Dette er en tendens som er lik den vi resten av datamaterialet. Det er likevel tydelig at denne sakskategorien er med på å trekke opp det totale antallet klager slik vi ser i Figur 4.

Skolegudstjenesters totale andel av datamaterialet

Figur 8: Skolegudstjenesters totale andel av datamaterialet

Det er mange like svar fra i sakene i dette saksfeltet i oppgaven. I stor grad kan det skyldes hvordan utformingen av klagesakene har vært. Først og fremst fordi det i mange av sakene hvor det ble gitt avslag ble klaget på det faktum at det ble gjennomført gudstjenester i skoletiden og mer sekundært hvordan denne

gjennomføringen var. Dette skaper en situasjon hvor det er lett for fylkesmennene å avvise klagen all den tid skolegudstjenester som fenomen er lovlig i norsk skole. Der hvor klagen tydeligere har fokusert på brudd på (det til enhver tid gjeldende) regelverket for gjennomføring av gudstjenestene i klagen har klagen i større grad fått medhold. Dette er en problemstilling vi også fant ved søknader om fagfritak.

Samtidig er det en stor variasjon i svarene fra saksbehandlingen i disse sakene. Hvis vi ser bort fra sakene i Tabell 8 hvor det ikke foreligger noe svar eller hvor saken er oversendt, så ser vi at det i de fleste sakene blir det gitt informasjon om regelverk eller det blir gitt en tolkning av regelverket. Der hvor det blir gitt råd er det varierende om dette rådet primært er rettet mot skolene eller mot de som har sendt inn henvendelsen.

Det som likevel går igjen i klagesakene er at det handler om foreldre

som enten opplever skolegudstjenestene i seg selv som problematisk og/eller som ser på løsningen skolen har valgt som problematisk ut fra hensynet til deres familie. Som vi ser er det i hovedsak

humanistiske foreldre i denne kategorien. Det varierer om det som problematiseres går på informasjonsflyten i forkant av arrangementet, problemstillinger knyttet til øving i forkant eller informasjonen om slik øving, hva slags alternativ elevene får, eller andre forhold. En sak som likevel skiller seg markant ut fra de andre er **Julegudstjeneste 24** hvor familien klager på gjennomføringen av skolegudstjenester og praksis knyttet til denne relatert til kapittel 9A i Opplæringsloven (1998). Denne paragrafen er knyttet til elevenes psykososiale miljø og hensynet til dette. Det avvises fra

Resultat av skolegudstjenestesaker

Avslag	6
Medhold	3
Delvis Medhold	2
Informasjon gitt	11
Svar foreligger ikke	2
Sak oversendt	3

Tabell 8: Resultatet i skolegudstjenestesakene

Oppgitt livssynstilhørighet i skolegudstjenestesaker

Humanist	14
Ikke oppgitt	8
Ikke relevant	5

Tabell 9: Livssynstilhørighet i skolegudstjenestesaker

Den besværlige fritaksretten

skolens side at elevens psykososiale læringsmiljø og inkludering i læringsmiljøet er truet av gruppeinndelingen som skjer i forbindelse med gjennomføringen av skolegudstjenesten og øvingen i forkant. Dette opprettholdes av kommunen og fylkeskommunen i løpet av klagesaken. Dette er markant annerledes enn de andre klagesakene i saksfeltet som forholder seg og knytter klagen til regelverket for gudstjenester i skoletiden (Utdanningsdirektoratet, 2009), regelverket for skolegudstjenester (Utdanningsdirektoratet, 2018), fritaksretten, og Opplæringsloven §2-4 om KRLE-faget.

6.8 Evolusjon, teknologi, og homofili

I noen av sakene er det snakk om fritaksmeldinger som ikke berører religionsfaget i skolen, men som dreier seg om tematiske fritak. De tematiske fritakene er enten knyttet til et bestemt fag eller handler om skolens virksomhet mer generelt. Disse sakene er i hovedsak sendt inn fra foresatte og elever med kristen bakgrunn eller tilhørighet. Unntaket her er **Homofili 1** fra Buskerud hvor det ikke oppgis noen slik bakgrunn og hvor det er vanskelig å tolke noe slikt inn i henvendelsen. Ellers består denne gruppen saker av **Homofili 2** fra Rogaland, **Evolusjon** fra Hordaland, og **Teknologi 1, 2, og 3** fra Agder.

Henvendelsen **Homofili 1** fra Buskerud er et spørsmål fra en foresatt som mener at 10-åringer er for unge til å lære om homofili. Begrunnelsen for dette er at 10-åringer er «lett påvirkelige og ikke vet forskjell på rødt og grønt». Foresatte opplyser om at vedkommende selv ikke har noen problemer med homofile og mener at de bør ha sine rettigheter, men at det finnes religiøse grupper som har problemer med homofili og at de burde ha mulighet til fritak. Fylkesmannen forklarer at det ikke er fritaksrett for faginnhold og at kunnskap om homofili inngår som faglig kunnskap. I **Homofili 2** så er det en tydeligere motstand mot temaet. Foresatte ønsker her at deres barn skal slippe å lære om dette på skolen, særlig med den faste læreren i KRLE og samfunnsfag som selv er homofil og som har fått barn via surrogati. Klagen avvises av kommunens eget klageorgan før den avvises av Fylkesmannen i Rogaland. Denne saken redegjøres det for i kapittel 7.3.

I saken **Evolusjon** fra Hordaland ønsker foresatt informasjon om fritaksretten siden lærebøkene i naturfag fremstiller evolusjonen som fakta, og «ikkje ein teori og ikkje ein

hypotese». Fylkesmannen informerer om at det ikke er mulig å få fritak fra kunnskapsinnhold i fagene.

Alle de tre teknologifritakssakene er fra Agder. Med teknologi menes her moderne elektronisk teknologi, gjerne knyttet til internett, men ikke nødvendigvis. Eksempler på dette er bruk av datamaskiner, nettbrett, og lignende. Det fremkommer fra noen av sakene at dette saksfeltet også inkluderer for eksempel bruk av film i undervisningen. Selv om sakene i stor grad dreier seg om det samme så er de individuelle forskjellene i sakene store. Alle tre sakene oppgis å komme fra personer eller familier med kristen bakgrunn, noe det henvises til flere ganger i hver av sakene. Det er likevel andre større forskjeller i saksmaterialet, både med tanke på skoleslag og resultat. Sakene **Teknologi 1** og **3** dreier seg om situasjoner i grunnskolen mens **Teknologi 2** dreier seg om videregående opplæring. I det første tilfellet starter saken med et avslag fra skole og kommune, og dette opprettholdes saken gjennom. I sak **2** derimot, har det forekommet et tidligere avslag som ikke er vedlagt, men hvor dette endres til et fritak etter ytterligere saksbehandling. I motsetning til i **Teknologi 3**, hvor det i praksis har foreligget et fritak, men der skolen i etterkant har kommet frem til at de ikke har hatt adgang til å innvilge dette. Dette påklages og Fylkesmannen i Agder gir skolen og kommunen rett i at en ikke kan få fritak for bruk av digitale hjelpemidler i grunnskolen. Forskjellen i tolkning av hvordan de grunnleggende ferdighetene skal forstås henger sammen med at vurderingsforskriften er annerledes for den videregående skolen enn i grunnskolen. Det bør likevel bemerkes at fritaksparagrafen i prinsippet ikke gjelder for videregående skole. Religionsviter Bengt Ove Andreassen har tidligere etterlyst innføring av fritaksrett i den videregående skolen på lik linje som i grunnskolen (Andreassen, 2015, s. 97), noe menneskerettighetsjurist Njål Høstmælingen også etterlyser, særlig knyttet til religionsfaget i videregående skole (Høstmælingen, 2015, s. 100). Samtidig ser vi at Utdanningsdirektoratet, på tross av at fritaksretten er fundert i en paragraf plassert i kapittelet for grunnskolen, anser at elever i videregående skole også har lov til å søke om fritak fra aktiviteter på lignende grunnlag uten å få registrert fravær for dette (Utdanningsdirektoratet, 2016b). At elevene har en implisitt fritaksmulighet også i den videregående skolen spiller en rolle i en sak i datamaterialet, **Teknologi 2**.

6.9 Fritaksretten i kroppsøving

Kategorien for saker som handler om kroppsøving og svømming skiller seg ut fra de andre sakene ved at alle de skriftlige sakene handler om barn som eksplisitt eller implisitt er fra muslimske familier. I de andre kategoriene er det stort sett mer blandet hvilken kulturell og religiøs bakgrunn de som har bedt om fritak har. Det er likevel ikke slik at dette blir slått like tydelig fast i alle sakene. I **Svømmenekt 2** slås det ikke fast annet enn at det er på grunn av religiøst ståsted og at det ikke er lov med gruppeinndeling etter religiøs og etnisk bakgrunn. I **Svømmenekt 5** nevnes det bare at elevene har annen kulturell bakgrunn. Det er likevel grunn til å anta at begge disse to sakene handler om elever med muslimsk bakgrunn.

Av de seks sakene, dreier fem seg om svømmeundervisning i grunnskolen. Unntaket er saken **Kroppsøving** hvor det er en skole som ber om råd etter at en muslimsk elev har bedt om kjønnsdelt kroppsøving eller totalt fritak fra kroppsøvingfaget. Blant de resterende sakene er det to saker som er klagesaker direkte fra foresatte. De tre øvrige sakene er skoler som ber om råd for å håndtere fritaksønsker fra foresatte eller elever. I sistnevnte kategori finner vi en skole som i **Svømmenekt 4** allerede har kjønnsdelt svømming, kan tilby adskilt dusjing og som informerer om muligheten til å bruke burkini. Skolen mottar på tross av dette en melding fra elev om fritak fra svømming. I både **Svømmenekt 1** og **3** ender klagesakene i avslag på fritak fra svømmeundervisningen ut fra at dette er kunnskapsinnhold elevene skal få undervisning i og skolene ikke kan eller vil godta delvis hjemmeundervisning for å nå disse målene.

Svømmenekt 5 skiller seg fra de andre ved at den som henvendelse ikke er rettet mot utdannings- eller opplæringsavdelingen hos den gjeldende fylkesmannen, men til fylkeslegen. Henvendelsen retter spørsmål om hva skolen skal gjøre der de mottar legeerklæringer på at deltagelse i svømmeundervisningen vil medføre «stor psykisk belastning» for eleven og hvor det ikke foreligger noe forslag om tilrettelagt opplegg eller aktivitet. Det fremkommer i datamaterialet ikke noe svar fra fylkesmann eller fylkeslege, noe som ville være interessant å lese ettersom denne saken skiller seg såpass fra de andre.

Selv om alle de skriftlige sakene og henvendelsene i datamaterialet antageligvis består av elever fra muslimsk(e) bakgrunn eller familier finnes det et unntak. Blant de henvendelsene

Fylkesmannen i Troms har redegjort for, tidligere omtalt i kapittel 6.3, så finner vi en sak der skolen har tatt kontakt angående problemstillinger knyttet til dans i kroppsøvfingsfaget og i andre fag i skolen. Her har det kommet fritaksmeldinger for dans, eller bevegelse til musikk som det står i redegjørelsen, for elever med tilhørighet i en liten kristen gruppering, fordi dette oppfattes som uanstendig, og som seksuelle handlinger. Dette er likevel med på å understreke at bruken av fritaksretten i kroppsøvfingsfaget i hovedsak er knyttet til elever med muslimsk bakgrunn. Dette kan delvis skyldes at offentlige skoler i områder med større Læstadiansk innflytelse gjør større tilpasninger i skolehverdagen for å ikke skape konflikt med de læstadianske miljøene, og som derfor ikke utløser klagesaker til fylkesmennene (Vangen, 2005, s. 42).

6.10 De andre sakene

Enkelte av sakene i datamaterialet skiller seg tematisk fra de andre og kan ikke kategoriseres på noen enkel måte. Likevel er de interessante å ha med, særlig med tanke på analysen i kapittel 8. Denne gruppen består av kun tre saker: **Leirskolefritak** fra Buskerud, **Fritaksretten** fra Finnmark, og **Fravær** fra Østfold.

I saken om **Leirskolefritak** ber skolen fylkesmannen om råd for hvordan de skal håndtere en fritaksmelding som de har mottatt. Denne har bedt om fritak fra deltagelse på leirskole for en elev, og skolen oppgir at eleven tilhører en «religiøs sekt» uten at denne navngis. Det er spesielt at skolen velger å bruke en så ladet betegnelse. Fylkesmannen opplyser om at eleven kan få fritak fra leirskoledeltagelsen, men at eleven da må få undervisning på skolen i kunnskapsinnholdet de andre elevene gjennomgår på leirskolen.

Saken med tittelen **Fritaksretten** består av to brev fra Fylkesmannen i Finnmark som er sendt til kommunene i Finnmark. I forbindelse med, men noe tid etter, innføringen av §2-3a i opplæringsloven ønsker fylkesmannsembetet å føre tilsyn med kommunen om hvorvidt de har fulgt opp sine forpliktelser etter loven. Dette gjør de først ved å be om dokumentasjon fra kommunene på om de informerer om fritaksretten. Dette følges opp med et brev til kommunene hvor det i tabellform redegjøres for hvilke kommuner som har hvilke tiltak og hvilke kommuner som har forbedringspotensial i sitt informasjonsarbeid.

Den besværlige fritaksretten

I saken **Fravær** er det en elev i videregående skole som forhører seg om hvordan fraværsreglene for religiøst begrunnet fravær fungerer. Det oppgis ikke hvilken religiøs gruppe eleven selv tilhører, men det er heller ikke nødvendig å vite for fylkesmannsembetet som svarer med å opplyse om regelverket for slikt fravær.

6.11 Et bredt saksfelt

Basert på sakskomplekset beskrevet i kapittel 6 så ser vi at mangfoldet i saker er bredt, men med store likhetstrekk på mange områder. Selv om utgangspunktet og problemstillingene er varierende så er det i mange tilfeller likhetstrekk både i argumentasjon, begrunnelse og utgangspunkt. I den videre behandlingen av datamaterialet vil jeg i kapittel 7 se videre på tre av temaene i materialet.

7 Den mangslungne fritaksretten

I dette kapittelet vil jeg gå gjennom og drøfte fire utvalgte saker fra tre av temaene i datamaterialet. Jeg har valgt ut to saker fra de to største saksfeltene, fritak fra (K)RL(E)-faget og skolegudstjenester. Det er **Fagfritak 10** og **Julegudstjeneste 17** som er valgt ut til å representere disse to feltene. Samtidig har jeg hentet inn to saker fra mindre felt, **Homofili 2** og **Svømmenekt 3**, som eksempler på hvor bredt fritaksretten gjelder og hva slags problemstillinger som kan dukke opp. De skjematiske fremstillingene av sakene finnes i Vedlegg D.

Sakene er valgt ut fra det samlede datamaterialet. Utvalget er gjort ut fra en skjønnsmessig vurdering av hvilke saker som kunne bidra mest til en forståelse av kompleksiteten knyttet til fritaksretten. Utvalget er gjort på bakgrunn av følgende kriterier:

- Klagesaker
- Klagers livssynstilhørighet
- Minst én sak som fikk medhold
- Størrelse på «feltet» i datamaterialet
- Saken må ha en viss størrelse
- Utvalget må reflektere bredden i materialet

Jeg har valgt å forholde meg til klagesaker i dette kapittelet fordi klagesakene generelt sett er større, basert på flere dokumenter, og i større grad er saksbehandlet enn informasjonshenvendelsene inkludert i datamaterialet. På grunn av dette gir klagesakene et bedre grunnlag for å belyse problemstillingene i oppgaven. Sakene fra gudstjenestefeltet og KRLE-feltet utgjør 42 av totalt 57 saker i materialet, ble en sak fra hvert felt valgt ut. Kroppsøvingfeltet utgjør den tredje største kategorien av saker knyttet til fritak, mens homofilisakene utgjør en liten del av sakskomplekset. **Homofili 2** og **Svømmenekt 3** ble valgt fordi de oppfyller kriteriene på en god måte. Samtidig oppfyller de det siste kriteriet ved at sakene viser både variasjon og spennvidde. Ved å bruke sakene knyttet til svømming og kunnskap om homofili blir kompleksiteten i spørsmål om fritaksrett i norsk skole tydelig.

Jeg har også valgt å inkludere saker som førte til medhold fordi disse sakene ofte inkluderer andre momenter enn de sakene som har ført til avslag. Samtidig er det som jeg har vist tidligere vesentlig færre medholdsaker i datamaterialet.

Den besværlige fritaksretten

Jeg har også valgt å inkludere saker der livssynstilhørighet er av betydning. Ikke fordi det er et mål å begrense saker uten oppgitt livssynstilhørighet, men for å sikre at ikke alle sakene har den samme bakgrunnen. I det endelige utvalget har det endt opp med to saker der klager oppgir å ha kristen bakgrunn, en med humanistisk bakgrunn, og en med muslimsk bakgrunn.

I anvendelsen av kriteriene har det i praksis endt opp med fire kategorier saker.

Gudstjenestesaker, KRLE-saker, kroppsøvingssaker, og en åpen kategori som inkluderer ulike typer saker. Ut i fra disse kategoriene så skiller det seg ut noen saker når vi anvender de andre kriteriene. Ved å se på sakenes størrelse, om saken har fått medhold eller ikke, klagers livssynstilhørighet og bredden i saksgangen så skiller det seg ut fire saker som til sammen utgjør materialet for dette kapitlet. Gjennom en skjønsmessig vurdering basert på kriteriene forklart over så står jeg igjen med fire saker som tilsammen kan sies å dekke tre hovedområder i datamaterialet, **Fagfritak 10**, **Julegudstjeneste 17**, **Homofili 2**, og **Svømmenekt 3**.

7.1 Det problematiske faget

Saken **Fagfritak 10** er en sak om fritak i KRLE-faget i grunnskolen.¹¹ Den er fra 2017, fra en skole i Hordaland. Saken skiller seg ut som en mer omfattende sak blant KRLE-sakene. I denne saken benyttet også klager advokatbistand i saken mot kommune og fylkesmann.

Foresatt ønsket i saken fritak i religions- og livssynsfaget for alle emner utenom kristendom. Foresatt ønsket selv å gå gjennom de andre tros- og livssynstradisjonene hjemme med eleven. Foresatte opplever stoffet om andre tros- og livssynssamfunn samt objektivitetskravet i faget som problematisk. Dette kommer frem i fritaksmeldingen fra foresatte, hvor vedkommende skriver følgende: «åndsmaktene bak islam og andre religionar for gud eller gudar» som «går rett i strupen på det tradisjonelle kristne verdsbiletet».

¹¹ For mer informasjon om de ulike KRLE-fritakssakene se kapittel 6.6.

Foresatte anser videre faget og nøytraliteten som en sekulærhumanistisk forkynnelse.

Ambisjonen i opplæringslov og læreplan om nøytralitet og objektivitet er rosverdig, men urealistisk i eit så komplekst og djupt eksistensielt landskap som livssynsområdet er. Nøytralitet er rett og slett ikkje gjennomførbart sidan livssyn berre kan forståast og formidlast gjennom nettopp eit livssyn, som i dette tilfellet er klart definert som sekulær-humanistisk, både i lovverk og i læreplan. Eg opplever dette som svært problematisk i forhold til det arbeidet vi som foreldre gjer med [barnets navn] for å byggja ei godt grunnlag for kristen tru og eit kristent verdsbilet.

Klagesaken endte med avslag, der fylkesmannen begrunnet dette med at kommunen ikke er pliktig å la foreldre ha en delvis hjemmeundervisning for sine barn. Fylkesmannen opprettholdt kommunens vedtak med den grunn i at det ikke foreligger noen muligheter for å fritas fra kunnskapsinnholdet eller læreplanmålene i faget.

7.1.1 Saken

Etter at foresatte meldte fritak til skolen fattet skolen et enkeltvedtak i saken med et avslag. Avslaget ble begrunnet med at det ikke er rom for å gi fritak fra kunnskapsinnhold i faget ut fra §2-3a i Opplæringsloven. Skolen fremførte videre at skolen ikke hadde anledning til å tillate at elever tas ut av undervisningen for å få delvis hjemmeundervisning uten at dette begrunnes nærmere.

Foresatt klaget på enkeltvedtaket og viste til at de ikke ønsket fritak fra kunnskapsinnholdet i faget, men at de ikke ønsket at det skulle formidles innenfor rammen av faget. Foresatt anførte videre at selv om kommunen ikke er forpliktet til å godta løsninger som delvis hjemmeundervisning hadde de mulighet til å innvilge søknader om dette, jamfør rundskriv fra Utdanningsdirektoratet 5-2013:

Etter direktoratets vurdering er kommunene, som ansvarlig instans for all grunnskoleopplæring, ikke forpliktet til å akseptere løsninger der opplæringsplikten dels blir oppfylt i den offentlige grunnskolen og dels blir oppfylt ved privat hjemmeundervisning. Hvis dette er et ønske fra foreldrene, må man i slike tilfeller som et utgangspunkt søke kommunen om en slik løsning (Utdanningsdirektoratet, 2013a).

Foresatt viste deretter til at alternativet for dem var å ta eleven helt ut av skolen for å gjennomføre undervisningen hjemme. Foresattes advokat fulgte opp med brev til fylkesmannen og kommunen med ytterligere argumentasjon knyttet til de samme punktene.

Den besværlige fritaksretten

Kommunen opprettholdt avslaget ut fra tidligere begrunnelse og opplyste også om at kommunen ikke går inn i avtaler med delvis hjemmeundervisning. Saken ble oversendt fylkesmannen for endelig behandling. Foresattes advokat påklaget at det ikke var fattet vedtak om utsatt iverksettelse av kommunens vedtak og sendte dette til fylkesmannen. Fylkesmannen informerte om at de ikke innvilget utsatt iverksettelse ettersom elever i offentlig opplæringstilbud ikke kan velge bort deler av undervisningen annet enn der dette er innvilget. Fylkesmannen opprettholdt kommunens avslag i henhold til kommunens argumentasjon knyttet til fritaksretten og KRLE-faget hjemlet i §2-3a og §2-4 i Opplæringsloven (1998) og om delvis hjemmeundervisning begrunnet i rundskriv 5-2013 fra Utdanningsdirektoratet (2013a).

7.1.2 Fritaksretten og det problematiske faget

Som vist i kapittel 2 så har norsk skole gått fra å være en trosopplæringsarena til å bli en stadig mer sekularisert arena for opplæring. Som en konsekvens av økende sekularisering har det skjedd større endringer knyttet til skolens forhold til religion for hver generasjon som har gått gjennom skolen. Sekulariteten, forstått som rommet i samfunnet hvor det er akseptert at det finnes flere likeverdige og samtidige livssyn (Leirvik, 2012, s. 8–9), kan virke fremmedgjørende for dem som faller utenfor en sekulær samfunnsramme. Selv om en ser en større sekularisering av lovverk og samfunnets institusjoner og rammer så betyr ikke det nødvendigvis at befolkningen blir sekularisert i den forstand at de blir mer ikke-religiøse (Bangstad, 2012, s. 52–53). Når skoleverket samtidig har som intensjon å favne om og inkludere hele elevmassen får vi en situasjon hvor (barna til) de som aksepterer og de som stritter mot sekulariseringen deler arena. Samtidig har vi i det samme tidsrommet sett en klar liberalisering i den allmenne oppfatningen på en del områder, særlig knyttet til kjønns- og seksualitetsnormer. Dermed er det en del av befolkningen som fremdeles har holdninger som tidligere var gjengs i det norske samfunnet, men som i dag er begrenset til det som oppfattes som et konservativt mindretall i befolkningen (Stærk, 2012). Dette forsterker problemstillingene vi ser med tanke på sekulariseringen. Hvis vi ser på den konkrete fritaksmeldingen i denne saken ser den ut til å følge skillelinjene skissert her.

Argumentasjonen problematiserer den verdirelativismen som foresatt mener ligger til grunn for skolen, der alle religioner og livssyn skal presenteres som like sanne eller gode, og hvor

de ikke skal rangordnes (Matlary, 2013, s. 90).. I et av saksdokumentene fra den foresatte i den aktuelle saken skriver foresatte blant annet:

Rammeverket som dagens KRLE-fag er satt inn i, fører uvegerleg til at læraren må presentera livsynsystematikken frå ei sekulær-humanistisk verkelegheitsforståing, der absolutt sanning vert relativisert til døde, og livssyn i bunn og grunn vert redusert til eit spørsmål om arv, miljø, og smak og behag; eller sagt med andre ord: ei skjult, men klar forkynning av den grunnleggjande sekulær-humanistiske doktrina om at menneske er alle tings målestokk, og alle tings dommar. Dette siste er sjølvsagt umogleg for små barn å forstå, men såre enkelt å tileigna seg, ettersom dei er i ein formande fase der dei ubevisst syg til seg den verkelegheitsskildringa som vaksenverda serverer dei.

Det er verdt å problematisere hvorvidt det er riktig at det er snakk om en verdirelativisme. Formålsparagrafen (§1-1) i Opplæringsloven spesifiserer hvilke verdier skolen skal bygge på og setter på den måten klare rammer for undervisningens verdier. At skolen skal likebehandle religioner kan vanskelig sies å komme i strid med formidlingen av disse verdiene, heller det motsatte. Samtidig kan det argumenteres for at religionene i seg selv er såpass store verdiformidlere, og formidlere av så vidt forskjellige verdier, at det å sidestille dem i seg selv blir en verdirelativering. Spørsmålet blir om det er mulig å legge de individuelle religionenes tilhengers perspektiv til grunn for virksomheten i det som skal være en fellesskole, særlig når utviklingen i befolkningen går i en mer pluralistisk retning slik vi har sett de siste femti årene (Urstad, 2017, s. 62). Likefullt kan det være verdt å trekke inn at det i et samfunn med klare sekulære trekk så kan det være problematisk å bruke religiøse argumenter i møte med sekulære offentlige institusjoner. Samtidig kan det argumenteres for at det må være rom for religiøs argumentasjon i offentligheten. Det kan likevel være at det i de offentlige institusjonene, som skoler, så må argumentasjon angående hva som er riktig eller viktig være på «fellespråket», i en sekulær språkdrakt, om en ønsker at argumentasjonen skal bli lyttet til av flest mulig (Iversen, 2014, s. 141–143). I sitatet over så ser vi at foresatt ikke henter argumenter fra bibelen, men det er samtidig tydelig at argumentasjonen har en klar religiøs forståelsesramme. At begrunnelsen er så tydelig religiøs, også i formen, kan ha svekket argumentasjonens gyldighet hos de offentlige institusjonene som har vurdert den. Problemstillingen kan ha blitt forverret av dekulterisering, hvor det religiøse har blitt utkrystallisert fra den allmenne kulturen og den religiøse forståelsesrammen ikke lenger blir anerkjent som en del av en felles kulturell forståelsesramme (Bangstad, 2012, s. 54). På denne måten forsterker ulike

Den besværlige fritaksretten

sekulariseringsprosesser hverandre og skaper vanskeligheter for de som ikke deler opplevelsen av sekularisering som noe positivt. I denne sammenheng kan det bety at for å bli hørt som foresatt innenfor samfunnets institusjoner så må argumentasjonen legges nærmere en mer felles eller sekulær forståelsesramme. Dette kan være vanskelig sett i sammenheng med at fritaksretten baserer seg på at en skal fritas noe fordi det er snakk om noe som subjektivt kan oppleves som religionsutøvelse eller som er i konflikt med egen religion eller overbevisning. Denne problematikken understreker hvor viktig det er at lærere, rektorer og skoler setter seg inn i behovene som de foresatte bringer til torgs i en fritaksmelding. Det øker også behovet for god kommunikasjon mellom skole og hjem.

Fagfritak 10 skiller seg fra de andre sakene om fagfritak i religionsfaget i selve omfanget i saken. Antallet brev, men også det at det er trukket inn advokat i saksbehandlingen, skiller denne saken fra de andre. Selv om advokat har blitt involvert i enkelte av de andre sakene i datamaterialet er det likevel bare unntaksvis at dette forekommer. På den andre siden er saken på mange måter karakteristisk for denne kategorien. I kapittel 6.6 ser vi at det i overveiende grad er fritaksønsker knyttet til hele faget, eller som i denne saken, store deler av faget. Tabell 7 viser den totale mengden fritaksønsker i KRLE-faget som understreker fordelingen. Samtidig skiller **Fagfritak 10** seg fra de andre sakene i datamaterialet ved at det ønskes fritak for alle andre religioner enn kristendom. I de andre sakene er det kun enkelttemaer i faget det ønskes fritak fra, som i **Buddhisme, Islamfritak 1**, og **Islamfritak 2**. Det samme finner vi i **Fagfritak 7, 8**, og **9** hvor det er kristendom, som av ulike grunner, ønskes ut av faget. På denne måten kan en si at **Fagfritak 10** havner i en interessant mellomposisjon mellom de sakene der hvor hele faget ønskes bort og de sakene hvor det bare er enkelttemaer det bes om fritak fra. Dette underbygger samtidig perspektivet om at rammene i skolen, avhengig av hvordan du ser det, enten er blitt for trange eller for brede for enkelte religiøse familier. Ved at flere perspektiver hentes inn i skolen enn tidligere og hvor aksepten for religiøst fundert argumentasjon har blitt lavere blir det mindre plass til det man kan kalle tradisjonell kristen verdensforståelse, selv om det er uklart hva slags størrelse det er. En slik minsket aksept kan det argumenteres for at er problematisk ut fra foreldrenes menneskerettigheter knyttet til oppdragelse av eget barn. Dette var blant annet det som lå til grunn for domfellelsen av Norge i KRL-saken. Advokaten i **Fagfritak 10** er bevisst dette, og deler av argumentasjonen i saken er knyttet opp mot domsavsigelsen mot Norge i Den

europiske menneskerettighetsdomstolen. Dette skaper en situasjon hvor det som endret religionsfaget i en mer pluralistisk retning sent på 2000-tallet nå brukes i en argumentasjonsrekke for mindre pluralisme i religionsundervisningen. Riktignok bare for én elev, men her ligger også noe av det problematiske knyttet til fritaksønsket. For at det skal være mulig med slike fritak som skisseres i denne saken må vi endre måten vi legger opp religionsfaget i skolen på. For eksempel i en mer konfesjonell retning med separate fag for ulike trosretninger, eller åpne for mer (delvis) hjemmeundervisning hvor skolene ikke lenger har oversikt over elevenes undervisning. De utstrakte endringene som er nødvendige, og det problematiske ansvarsforholdet, vanskeliggjør perspektivet knyttet til foreldreretten og elevenes trosfrihet. Det var den typen oppsplitting av elevmassen som en ønsket å unngå ved å innføre et fellesfag, uavhengig av elevenes tros- og livssynstilørighet. Spørsmålet blir bare da om vi lykkes med denne målsetningen eller om belastningen som påføres foreldre og elever blir for stor.

Formuleringene i klagen ligger nært opp til den kritikken daglig leder ved Danielsen-skolene Asle Ystebø og religionspedagog Margunn S. Dahle tidligere har fremmet mot den offentlige skolens virksomhet (Ystebø, 2019a, 2019b, 2019c; Dahle, 2019). De argumenterer det for at undervisningen i den offentlige skolen i stor grad må ses på som en sekulærhumanistisk forkynnelse av ateismen og mot gud. Den samme kritikken målbæres også i Matlary sin argumentasjon (2013, s. 91). Dette innebærer i blant annet denne saken en problematisering fra et kristent ståsted av at skolen omtaler andre religioners guddommer som guddommer. Her formidlet av klager i **Fagfritak 10**:

Enkle ting som å omtala åndsmaktene bak islam og andre religioner for gud eller gudar, går rett i strupen på den tradisjonelle kristne verdsbiletet, som bygger på erkjenninga av at det finst berre éin Gud, med éin veg til frelse; og der alle andre religionar er falske vegar, underordna avgudar, som fører menneske i fortaping.

For foresatte i denne saken er det problematisk at skolen, ifølge foresatte, skaper en forståelse av at alle guder og guddommer er like sanne eller likeverdige. Dette gjør skolen ved å ikke problematisere de enkelte religionenes egenforståelse av at deres guddom(er) er den eller de riktige. Dette er for foresatt i strid med kristendommens vurdering av disse overnaturlige aktørene i andre religioner. Dette oppfattes som problematisk når foresatt ikke anerkjenner andre religioner som likeverdige med kristendommen.

Som vi så i kapittel 4.1 legger Woodhead (2016, s. 41–43) til grunn at det kan være nødvendig å se på mangfoldet i samfunnet i lys av en bred pluralitetsforståelse, og legger til en tredje pluralitet hvor en ser en pluralisme av selvforståelser, identitet og trospraksis på tvers av tidligere kategorier. At vi har flere pluraliteter innebærer en forståelse og aksept for at vi har en rekke konkurrerende oppfatninger, meninger og holdninger. Om vi undersøker **Fagfritak 10** i lys av dette ser vi at dette mangfoldet ikke nødvendigvis aksepteres av alle som er en del av disse pluralitetene. Med tanke på at det er mulig å trekke seg mer tilbake fra samfunnsdebatten, samtidig som vi har en skole som favner om nær alle elevene og som skal være en skole for alle, uavhengig av tros- og livssynstilørighet, blir skolen en arena hvor disse motsetningene møtes, kanskje i større grad enn ellers i samfunnet. Holdningene som vises av foresatte i **Fagfritak 10** er et eksempel på manglende aksept for mangfoldet i samfunnet, hvor de ikke ønsker at sitt barn skal ta del i den pluraliteten av tro, ikke-tro, og varierende tilhørighet som vi ser at kan prege det sekulære samfunnet.

Denne motforestillingen mot mangfoldet og livssynslikestilling i skolen som vi ser i **Fagfritak 10** er med på å underbygge viktigheten av spørsmålet som reises i denne saken. Vi finner også dette spørsmålet i flere av de andre fritakssakene knyttet til innholdet i skolefagene. I hvor stor grad foreldrene skal ha mulighet til å bestemme hva elevene skal lære og på hvilken måte? Det innebærer en grensdragning for foreldre retten på den ene siden og fellesskapets mulighet til å sette et bestemt pensum eller bestemte læringsmål på den andre siden. Dette kommer i tillegg til om foreldrene til enkeltelever skal ha eller har mulighet til å kunne påvirke eller bestemme undervisningsmetoden eller vinklingen i undervisningen. Plesner trekker frem at religionsfrihet er et forbud mot religiøs tvang samtidig som det er en rett for foreldre til å oppdra barna sine etter sin religiøse og moralske overbevisning. I flere av sakene i datamaterialet foreslår de foresatte at problemstillingen de tar opp kunne vært løst ved hjelp av delvis hjemmeundervisning i det eller de tema som oppleves som problematisk for elev eller foresatte. Dette er en interessant problemstilling som vi kommer tilbake til i kapittel 8.3. Det er likevel verdt å nevne allerede her at en slik rettighet, i et pluralistisk og mangfoldig samfunn, ville gått på tvers av lærernes metodiske frihet i større grad enn dagens fritaksrett gjør. Det ville nok i praksis gjort det svært vanskelig å være lærer

i fag som tar opp spørsmål som kan skape kontroverser, som naturfag, religionsfagene, og samfunnsfag.

7.2 De vanskelige gudstjenestene

Saken **Julegudstjeneste 17** er en sak om gudstjenester i skoletiden i grunnskolen.¹² Saken er fra 2014 og er hentet fra Hordaland. Som vi så i kapittel 6.7 og Tabell 8 ender de fleste saker i gudstjenestekategorien med avslag. Denne saken er en av unntakene. Samtidig passer den inn i det bildet vi ser i mye av datamaterialet ved at det er foreldre med humanistisk bakgrunn som har klaget i denne saken. Dette var en fellesnevner for disse sakene slik vi ser i Tabell 9.

Foresatte klaget i denne saken på gjennomføringen av gudstjenester i skoletiden ved skolen hvor deres barn går. I klagen ble det informert om at dette er tredje året de klaget på dette. Det ble klaget på at det alternative opplegget er ordinær undervisning. Ut fra foresattes klage er dette fra skolens side begrunnet med at skolen ikke mente at det dreide seg om en skolegudstjeneste ettersom gudstjenesten var alternativet til ordinær undervisning, med den begrunnelsen av at det foregikk ved siden av ordinær undervisning og etter invitasjon fra Den norske kirke. Foresatte klaget samtidig på at det ikke hadde blitt presentert noe alternativt opplegg i sammenheng med informasjon om gudstjenesten, men skolen ble berømmet for å ha aktiv påmelding til gudstjenesten. Samtidig klaget de foresatte på at det hadde blitt øvd til gudstjenesten uten at dette var blitt opplyst om på forhånd og det da ikke var blitt gitt mulighet til å melde fritak for dette.

Kommunen konkluderte i saken med at skolen har brutt regelverket og ga klager medhold. Skolen ble bedt om å korrigere dette kommende skoleår. Fylkesmannen opprettholdt skolens vedtak, men krevde at dette ble rettet opp allerede samme skoleår. Saken en del publisitet, både i lokal og nasjonal media (Fladset, 2014; Klausen, 2014a; 2014b).

¹² For mer generell informasjon om gudstjenestesakene se kapittel 6.7.

Den besværlige fritaksretten

7.2.1 Saken

I den opprinnelige klagen var fylkesmannen satt i kopi, men endte opp med å besvare klagen raskere enn kommunen rakk å saksbehandle den. Fylkesmannen opplyste i sitt svar om at de ikke kunne behandle saken før den var blitt ferdigbehandlet i kommunen. Når kommunen så avga sitt svar i saken så gav kommunen de foresatte medhold i at skolen hadde brutt regelverket for gudstjenester i skoletiden. Kommunen opplyste videre om at dette ville bli rettet opp i tråd med gjeldende regelverk neste år. I sammenheng med dette sendte fagavdelingen i kommunen et separat brev hvor de redegjorde for hvordan de tolket regelverket.

Med tanke på at det allerede hadde vært et kryssløp av brev og besvarelser i denne saken er det ikke overraskende at det skjedde flere slike kryssløp. De foresatte svarte på brevet fra fylkesmannen ved å sende fylkesmannsembetet en redegjørelse for saken samme dag som de mottok enkeltvedtaket fra kommunen. Der ble det stilt spørsmål ved kommunens håndtering av skolegudstjenester og saksbehandlingen av klager på dette. Når enkeltvedtaket kom sendte foresatte oppfølgingsspørsmål til kommunen om hvorvidt medholdet ville innebære at elevene året etter faktisk ville få et likeverdig og livssynsnøytralt alternativ, om dette ville bli presentert på forhånd, og om dette ville bety at det neste år ikke ville bli aktiv påmelding for gudstjenester i skoletiden. Foreldrene opplyser om at de vil anse manglende aktiv påmelding det påfølgende året som en straffereaksjon for å ha vunnet frem i klagesaken mot skolen.

Fylkesmannen opprettholdt i sitt siste brev kommunens vedtak om medhold, men opphevet den delen av vedtaket som sier at skolegudstjenestehåndteringen skulle forbedres neste skoleår. Fylkesmannen krevde gjennom sitt vedtak at dette skulle gjennomføres i tråd med regelverket allerede samme år.

7.2.2 Fritaksretten og de vanskelige gudstjenestene

Gudstjenester i skoletiden er det mest brennbare eksempelet på bruk av fritaksretten. Det er grunn til å anta at det er den fritaksproblemstillingen som oftest når offentlighetens lys. På mange måter kan en trekke frem at det er det økende religiøse mangfoldet i samfunnet som manifesterer seg som en problemstilling ute i skolen. Sammen med en mer generell

sekularisering av lovverket, innføring av trosfrihet, og et større mangfold i befolkningen har behovet for en fritaksordning vokst frem. Mangfoldet blir dermed en problemstilling særlig for skolen, men også andre offentlige institusjoner, å håndtere. Sammenfallende med dette har det vokst frem en stadig større gruppe som ikke er medlemmer i noe tros- eller livssynssamfunn (Urstad, 2017, s. 64). Samtidig har holdningene i samfunnet beveget seg i en mer liberal retning hvor mange tidligere sannheter ikke lenger er gjengs (Stærk, 2012). I **Julegudstjeneste 17** ser vi at det klages på gjennomføringen av gudstjenesten og informasjonen som har kommet i forkant. Det klages videre på at det har blitt øvd til gudstjenesten uten at det har vært informert om dette slik at man kunne ha benyttet seg av fritaksretten. Ved siden av å kunne formidle regelverket for gudstjenester og hvilke aspekter som er viktige for at de kan gjennomføres på en god måte for flest mulig av elevene så kan denne saken bidra med noen innsikter i fritaksretten.

Et grunnleggende spørsmål knyttet til fritaksretten er hvorvidt den primært eksisterer for å ivareta majoritetens interesser eller om det primært er et vern om minoritetenes rettigheter. Selv om det er det offentliges oppgave å gi et særlig vern til minoritetene (Plesner, 2016, s. 91) så har fritaksretten en bevarende effekt på majoritetens praksis i skolen. Gjennom at mindretallet kan trekke seg ut av aktiviteter de opplever som problematiske kan flertallet fortsette med sine aktiviteter. Nettopp derfor har det også vært viktig for den norske stat å være rundhåndet med fritaksretten slik vi ser i rundskrivene fra 2007 og 2008 i forbindelse med tapet i Den europeiske menneskerettighetsdomstolen (Kunnskapsdepartementet, 2007; 2008). Det blir et spørsmål om det er slik at minoritetene ville vært best ivaretatt om det ikke var en åpning for slik praksis for majoriteten. Likevel kan vi anta at vi i et mangfoldig samfunn aldri vil kunne legge oss på et praksisnivå som vil være så godt eller så ukontroversielt at det aldri vil være helt uproblematisk for livssynsminoriteter å sende barna til skolen. Tapet av en slik mulighet ville derfor vært problematisk for både majoriteter og minoriteter i skolen.

På mange måter er dette også et spørsmål om hvem som utgjør majoriteten og minoritetene i det norske samfunnet. Jeg viser i kapittel 4 at det er mange forskjellige majoriteter og minoriteter. Det vil variere fra saksfelt til saksfelt og fra situasjon til situasjon hva som til enhver tid kan regnes som majoriteten. Når det kommer til gudstjenestene så viser

Den besværlige fritaksretten

undersøkelser at det er en majoritet i befolkningen som ønsker å fortsette med denne tradisjonen i skolen (Sylte og Omvik, 2013). Det er mulig å argumentere for at gudstjenestene i skoletiden med dette som utgangspunkt kan ansees som en majoritetsaktivitet. Dette understrekes av at gudstjenestene gjennomføres av de fleste skoler i de fleste kommuner (Venli, 2016). Samtidig ser vi i klasserommene, at det nok i praksis finnes et større mangfold enn støtten til gudstjenestedeltakelsen viser. Dette mangfoldet gir en utfordring til hvordan vi legger opp aktiviteter knyttet til tros- og livssynsspørsmål. For mange av temaene som skisseres om fritaksretten i kapittel 2 er det vanskelig å vite på forhånd at det vil være fritaksønsker.¹³ For skolegudstjenestene er dette annerledes, all den tid dette er en kjent problemstilling. Derfor har Utdanningsdirektoratet utarbeidet et eget regelverk (2009) og en egen veileder (2018) for gudstjenester i skoletiden. En av de grunnleggende premissene i Utdanningsdirektoratets veiledning for gudstjenester i skoletiden er at «[s]kolen skal gi informasjon til alle foreldre i god tid hvis skolen ønsker å tilby elevene å delta på skolegudstjeneste». At foreldrene skal ha tid, og dermed mulighet, til å sette seg inn i hva elevene skal være med på er en forutsetning for at det skal kunne gjøres gudstjenester i skoletiden. Det samme prinsippet kan legges til grunn når det kommer til andre fag og aktiviteter i skolen, for gjennom å informere foreldrene om aktivitetene som foregår så både ansvarliggjør en dem og skaper en trygg ramme rundt eleven i skolen. Mer informasjon kan føre til færre konflikter og mindre behov for fritak gjennom at det skapes trygghet. Dette gjelder særlig for aktiviteter som en av erfaring vet er problematiske, hvor en ofte får reaksjoner. Samtidig er ikke fritaksretten begrenset til kjente problemområder. Det er likevel grunn til å tro at en for stor problematisering av skolens opplegg gjennom stadig informasjon om fritaksretten vil kunne føre til uro over skolens praksis i foreldregruppen.

7.3 Den overraskende fritaksretten

Arbeidet med fritaksretten i skolen innebærer mange problemstillinger og sammenhenger som på mange måter er overraskende. Bare det faktum at fritaksretten gjelder for hele grunnskolens virksomhet kan komme overraskende på mange slik vi ser i deler av

¹³ I kapittel 2, på side 11, trekker jeg frem flere eksempler på temaer og aktiviteter som kan medføre fritaksmeldinger i skolen. Blant annet hva slags mat som tilberedes i Mat og helse, krav til klesdrakt i Kroppsøving, bildebruk i Kunst og håndverk, omgang mellom kjønnene generelt, og synet på kjønn, kjønnsroller og seksualmoral i seksualitetsundervisningen.

datamaterialet. Ansvar for hvordan man håndterer fritaksretten har ofte blitt plassert hos religionslærerne, men er i realiteten et ansvar for hele lærerkollegiet. I dette kapittelet er det bredden på fritaksretten jeg vil se nærmere på. Med sakene **Homofili 2** og **Svømmenekt 3** beveger vi oss utenfor det som er åpenbart tematiseres som religion. Det handler om samfunnsfaget og kroppsøvningsfaget. Utover at sakene handler om andre fag enn religionsfaget og ikke er så direkte koblet til religion skiller likevel ikke sakene seg vesentlig ut fra de andre sakene som er valgt ut i dette kapittelet. De representerer på tross av dette et saksfelt som er mer perifert i datamaterialet og som på den måten kan belyse fritaksretten fra en annen vinkel enn **Fagfritak 10** og **Julegudstjeneste 17**. Sakene er i seg selv relativt forskjellige, og bidrar også med flere perspektiver inn i dette underkapittelet.

7.3.1 Den problematiske svømmingen

Blant de temaene som går igjen i datamaterialet har vi saker knyttet til skolens svømmeopplæring. Svømmeopplæringen er basert på flere forskjellige læreplanmål i kroppsøvningsfaget, og for flere klassetrinn (Utdanningsdirektoratet, 2015b). Det er til sammen fem saker som handler om svømming. **Svømmenekt 1** og **3** er klagesaker fra foresatte på avslag på fritaksmeldinger om svømmeundervisning. I **Svømmenekt 2, 4,** og **5** derimot, er det skoler som henvender seg til fylkesmannen med spørsmål om hvordan de skal håndtere situasjoner ute i skolene. Gjennomgående i disse sakene er det at skolene har gjort en del forsøk på å tilpasse seg elevenes fritaksønsker, men at tilpasningene ikke har vært tilfredsstillende. Skolene ønsker derfor råd om veien videre. I dette kapittelet har jeg valgt å se nærmere på **Svømmenekt 3** fra 2005 i Buskerud.

I denne saken ber foresatte om fritak for svømming i kroppsøving på grunn av sin religiøse tro, og informerer om at slik de ser det så er kjønnsblandet svømming i strid med islam. Skolen avviste dette med bakgrunn i at svømmeundervisningen er obligatorisk, og dermed ikke noe som det er mulig å få fritak fra. Skolen argumenterte videre med at koranen har krav til å ikke vise frem kroppen udekket, men at skolen hadde kommet med forslag til løsninger for å ta høyde for dette tidligere, blant annet gjennom å åpne for separat dusjing og tightsbruk i svømmingen. Disse løsningene hadde ikke blitt godtatt og skolen ber om forslag fra de foresatte som kan gjøre det mulig å løse problemstillingen uten fritak. Foresatte anket dette vedtaket uten ytterligere begrunnelse. Den tyrkiske kvinneforeningen

Den besværlige fritaksretten

i Drammen sendte i en separat henvendelse inn dokumentasjon på at eleven mottar svømmeundervisning hos dem for å vise at eleven ikke mangler opplæring i kunnskapsmålene knyttet til svømming. Rektor avviste anken til de foresatte med bakgrunn i mangel på nye opplysninger. Fylkesmannen bekreftet avslaget med å avslå den oversendte anken og viste til at skolen hadde kommet med flere løsningsforslag og at foresatte ikke hadde mulighet til å velge å ha hjemmeundervisning i deler av temaene i skolen og være en del av skolesystemet i andre deler av undervisningen.

7.3.2 Homofili som konflikttema

I utstrekning og i kompleksitet er nok **Homofili 2** den saken i datamaterialet som har vært mest utfordrende. Både med tanke på antallet korrespondansepunkter, men også med tanke på tematikken som drøftes i saken. Denne kompleksiteten har gjort at selv med forsøk på å forkorte den, er den fremdeles svært lang. Saken finnes i sin fulle lengde i Vedlegg D. Saken er fra Rogaland og utspiller seg fra 2014 til 2015. Klagen til fylkesmannen er resultatet av en lengre prosess knyttet til en fritaksmelding om homofili og surrogati. Fritaksmeldingen går i utgangspunktet på temaene generelt, men ut over saksgangen utvikler dette seg videre. Etterhvert blir det særlig viktig for forelder at undervisningen ikke skal bli gitt av klassens faglærer som er homofil og har fått barn gjennom surrogati. Enkeltvedtaket om avslag blir fattet av skolen etter lengre tids forsøk på å lappe sammen situasjonen. Vedtaket stadfestes av både kommunens klageorgan og av fylkesmannen. Saken skapte noe medieoppmerksomhet i Vårt Land da svaret på klagen kom (Digernes, 2015a; 2015b).

I saken ser vi at en forelder henvendte seg til elevens kontaktlærer for å formidle at forelder oppfattet det som problematisk at eleven hadde om homofili i den aktuelle ukens norsklesning. Dette var problematisk fordi forelder «er mot at homofili fremstilles som en ok og normal måte å leve på» og sammenlignet det med å stjele og å lyve. Forelder ba om at eleven ble tatt ut av undervisningen når dette var et tema, uansett fag. Foresatt formidlet også at eleven ikke kom til å gjøre lekser som hadde med temaet å gjøre. Skolen ved rektor besvarte henvendelsen med en henvisning til fritaksretten og med beskjed om at det ikke er mulig å gi fritak for kunnskapsinnhold i fag. Rektor formidlet også at dette er sjekket med

fylkesmannen som har bekreftet vurderingen. Rektor legger til at skolen forsøker å få til en balansert fremstilling.

Senere samme skoleår sendte forelder epost med en klage på at faglærer hadde vist en video som hadde gått på TV i undervisningen. Dette skjedde som en del av opplegget «UKE 6».¹⁴ Videosnutten omhandlet forskjellige familieformer vi har i Norge i dag og blant eksemplene var faglærers egen familie med to fedre, og tre barn som har blitt til ved surrogati. Forelder til eleven ønsket at deres barn skulle ha blitt skjermet for dette. Foresatte anså dette som reklame og ønsket ikke at det skulle ha blitt fremstilt som normalt i undervisningen. Foreldrene hadde holdt eleven hjemme fra skolen dagen etter videovisningen og ba om møte med rektor og faglærer. Forelder informerte videre etter noe dialog med rektor at eleven ikke hadde blitt sendt på skolen fire dager etter videovisningen og informerte om at eleven ikke kom til å komme på skolen før dette møtet ble gjennomført.

Når møtet ble gjennomført understreket forelder at vedkommende visste at det er forskjellige syn på homofili og at det var noe de respekterte. De ønsket også respekt for deres syn fra skolens side. Forelder mente at skolen burde regne med reaksjoner på videoen. Forelder fremmet følgende utgangspunkt:

Ønsker å få frem at det er konfliktfylt for barn som læres hjemme at homofili ikke trenger å være den endelige løsningen, på skolen møter en lærer som lever homofilt, og elev ønsker å like og respektere læreren for den han er. Det kan bli vanskelig å stå åpent frem i klassen som elev og mene at homofili og likekjønnet ekteskap ikke er «veien å gå», uten å frykte motstand fra medelever som sympatiserer med denne levemåten som deres egen lærer har valgt.

Forelder protesterte når faglærer opplyste om at homofili skulle bli et tema i religions- og livssynsfaget senere i skoleåret. Dette var et problem selv om læreren viste til at hans undervisning ikke skilte seg ut på trinnet og rektor understreket at hun hadde tillit til faglæreren.

¹⁴ «Uke 6» er et årlig undervisningsopplegg om seksualitetsundervisning levert av Sex & Politikk som gjennomføres på mange skoler landet rundt (Sex & Politikk, u.å).

Den besværlige fritaksretten

Forelder la frem et ark som vedkommende ønsket at skulle være med i referatet som inneholdt konkrete ønsker til faglærer:

- At han ikke skulle bruke sin rolle til å påvirke elevene i deres syn på homofili eller likekjønnet ekteskap.
- At han ikke skulle dra elever inn i debatter om surrogati.
- At han skulle være nøytral når han underviste lærebøkenes fremstilling av homofili.
- At han skulle orientere foreldre når temaet skulle tas opp eller når det skulle vises filmer
- At han ikke skulle «stille kristne elever spørsmål som rokker ved, eller får dem til å bli forvirret i deres forhold til deres tro på Gud eller Bibelen».

Faglærer kunne ikke samtykke til punktene og rektor understreket at faglærer var fri til å legge opp undervisningen selv, og at hun hadde tiltro til han som profesjonell lærer.

Med bakgrunn i møtet sendte forelder fritaksmelding etter bestemmelsen i Opplæringsloven §2-3a. Forelder viste til at familien selv ønsket å undervise eleven om homofili hjemme ut fra det som sto i lærebøkene og at forelder ikke ønsket at eleven skulle være tilstede i klasserommet når faglærer hadde undervisning om temaet. Forelder mente at lærebøkene og skolen i dag fremstiller homofili som noe normalt, godtatt, og noe som samfunnet skal være med på, og det var feil for forelder. Forelder sammenlignet igjen homofili med å stjele. Forelder mente også at det var feil at man ikke kan endre seg vekk fra homofili om en ønsker det og trakk frem bibelen som sin rettesnor. Forelder tolket bibelen til å være mot homofili. Forelder trakk også inn sine gudsopplevelser. Forelder mente at §2-3a gjelder for denne saken, særlig når foresatt sørger for undervisning i kunnskapsinnholdet som skolen, gjennom aksept for hjemmeundervisning av disse kompetansemålene, ikke får lov til å undervise i.

Skolen ved rektor fattet et enkeltvedtak om å gi avslag på fritaksmeldingen med begrunnelse i fritaksretten. Skolen opplyste om at eleven ville få tilpasset og alternativ undervisning i tilstøtende rom når temaet homofili skulle undervises, men at det var faglærer som var ansvarlig for dette opplegget. Skolen opplyste videre at de ikke kunne love at spesifikke

temaer ikke skal undervises eller diskuteres, og at de ikke kunne sette grenser for hva elevene kan spørre om eller få svar på i undervisningen.

Forelder klaget på enkeltvedtaket og mente at det ikke var tilfredsstillende med alternativt opplegg all den tid forelder ikke stolte på faglærer som skulle stå for undervisningen. Forelder lurte derfor på om det er mulig å få en annen lærer og hvilke rettigheter de hadde når det kom til valg av lærer for sitt barn. Forelder omtalte at det å se på homofili som noe normalt var et livssyn. Dette fant forelder også i lærebøkene fremstilling av homofili. Forelder stilte også spørsmål ved om det var noen måter hun som mor kunne beskytte sine barn mot det hun omtalte som antikristent innhold i lærebøkene, som når lærebøkene formidlet at homofili og vennesex var normalt. Forelder spurte også om hun kunne være med på å bestemme hvilke diskusjoner hennes barn kunne delta i og om hun som forelder kunne være tilstede i undervisningen når det skulle diskuteres eller snakkes om surrogati. Klagen ble opprettholdt i kommunens felles klageorgan og sendt til fylkesmannen for ankebehandling.

Fylkesmannen formidlet i sitt vedtak bakgrunnen for saken og hvordan man skal forstå Opplæringsloven §2-3a. Dette inkluderte også hvilke rettigheter foreldre har til å bestemme innholdet i undervisningen. Fylkesmannen trakk videre inn artikkel 12 i barnekonvensjonen og §17 i forvaltningsloven som sier at barn skal bli hørt om eget liv, men at fylkesmannen velger å ikke gjennomføre en samtale med eleven ettersom det kan sette eleven i en vanskelig situasjon med tanke på en eventuell lojalitetskonflikt til foreldrene. Fylkesmannen henviste også til skolens FAU og samarbeidsutvalg som organer hvor foreldre kan komme med innspill til skolen. Fylkesmannen ga ikke medhold på klagen på enkeltvedtaket.

7.3.3 Fritaksrett i alle fag

En grunnleggende problemstilling knyttet til fritaksretten er oppfatningen av at den er knyttet til religionsfaget. Ut i fra datamaterialet i denne oppgaven er det mye som tyder på at det er slik også i praksis ute i skolene. Samtidig viser datamaterialet at problemstillingene favner bredere enn skolens religionsfag og trosutøvelse i skoletiden. Sakene **Homofili 2** og **Svømmenekt 3** er belyst i dette kapitlet nettopp for å vise hvor bredt fritaksretten favner og for å belyse noen unike problemstillinger som vises særlig godt med disse sakene.

Den besværlige fritaksretten

Det er flere aspekter å se på her. I begge sakene belyses fritaksretten i særlig grad med utgangspunkt i problemstillinger som nok vil medføre en risiko for utenforskap for eleven om fritaksmeldingen gjennomføres, ved å skape en særskilt ramme rundt eller for en elev. Slik sett er det ikke noe særegent for situasjonen som skapes av fritaksmeldingene i disse to sakene. Det kan også argumenteres for at om en skal ha en felles skole i et mangfoldig samfunn med en livssynspluralitet i befolkningen så er fritaksretten en nødvendighet, og at det uansett i undervisningen vil kunne oppstå utenforskap eller annerledeshet. På den andre siden så er annerledesheten i denne sammenhengen ikke begrunnet i pedagogiske virkemidler. Det er også en forskjell i situasjonene som skapes om fritaksmeldingen gjennomføres. I **Homofili 2** så er det et ønske om å ta eleven ut av klasserommet når det er undervisning om LHBTIQA+-temaer om dette ikke dette kan fremstilles på en måte som forelder finner tilfredsstillende. I **Svømmenekt 3** handler det derimot om at gjennomføringen av svømmeundervisningen vil være problematisk ut i fra familiens religionsforståelse, men det vil i mindre grad være synlig for de andre elevene at en elev ikke blir med til svømmeundervisningen om de får innvilget fritaksønsket. Samtidig kan dette bli fanget opp og bli en selvpåført annerledeshet som oppfattes av de andre elevene. På mange måter kan dette sammenlignes med annerledesheten som i skolen blir rammen for mange barn av foreldre i Jehovas vitner. Religionshistoriker Beate Ringstad trekker frem at Jehovas vitner i skolen ofte skaper et skille mellom seg og resten av skolen (Ringstad, 2011, s 54). Dette er uansett ikke unikt i fritakssammenheng, men det blir kanskje tydeligere når det er snakk om det en kan kalle ordinære undervisningssituasjoner heller enn når klassen drar på ekskursjon et sted, som til en gymsal eller svømmehall, eller ikke blir med til en kirke. På samme tid er ikke denne oppsplittingen av elevgruppen ny, men ønsket om å samle elevgruppene igjen var en av beveggrunnene som medførte at man fjernet tofagsmodellen når man innførte KRL-faget i første omgang (Lied, 2008, s. 57). Det er likevel for lite forskning på fritaksretten sett opp mot utenforskap til at man kan si noe om hvorvidt det å bruke fritaksretten medfører utenforskap i skolen.

Dette utløser samtidig en annen debatt som forelder i **Homofili 2** delvis løfter selv i sin argumentasjon og i sine spørsmål i saken. I hvor stor grad kan, skal, og bør foresatte få lov til å styre det som foregår i klasserommet eller det som skal være skolens opplæringsansvar?

Felles for alle skolefagene er at det til grunn for dem ligger flere dokumenter. Skolens formålsparagraf (Opplæringsloven, 1998), de grunnleggende ferdighetene (Utdanningsdirektoratet, 2016a), vurderingsforskriften (Forskrift til opplæringsloven, 2006), samt læreplanen i det aktuelle faget. I **Homofili 2** stiller foresatte spørsmål om hvorvidt vedkommende har mulighet for å kunne kontrollere hvilke diskusjoner som gjennomføres i klasserommet og hva ens eget barn skal kunne være med på av diskusjoner. Foresatte i den aktuelle saken prøver også å styre læreren gjennom kravlisten som fremsettes i møtet. I **Svømmenekt 3** ønsker de foresatte å ta ut et helt tema fra et fag. Gitt at en lot foresatte styre undervisningen på denne måten ville problemstillingene knyttet til tros- og livssynsmangfold, for ikke å snakke om andre pluraliteter, dukke tydeligere frem i skolen. Det ville også vært i opposisjon til den generelle oppfattelsen av lærerens profesjonelle skjønn (Askling mfl.¹⁵, 2016, s. 35; 202) og kravene til kunnskapsinnhold som ligger i læreplanene. En kunne videre se for seg at de lojalitetskonfliktene som FNs menneskerettighetskomite problematiserte i behandlingen av KRL-faget ville kunne komme ytterligere frem i lyset (Høstmælingen, 2005, s. 235). Dette inntrykket forsterkes av at nettopp denne lojalitetskonflikten er en av vurderingspunktene til fylkesmannen i Rogaland i saksbehandlingen i **Homofili 2**.

Et interessant aspekt i **Svømmenekt 3** er at skolen forsøker å basere argumentene sine på hva som står i koranen som kan relateres til temaet. Argumentasjonen i denne saken er unik i datamaterialet så at skolen forsøker på dette er noe særlig ved denne saken. Det er likevel verdt å se på. Med tanke på fritaksrettens subjektive utforming bør skoler og andre offentlige myndigheter være forsiktige med å forsøke å tolke brukernes religion for dem, primært sett fordi slik tolkning på de foresattes vegne ligger utenfor skolens mandat. Likefullt bør det understrekes at slike forsøk på tolkning av religion for å gi argumenter til hva de foresatte bør mene ut i fra egen religion er svært vanskelig og krever stor faglig innsikt. Det bør stilles spørsmål ved om dette i det hele tatt er mulig. I tillegg skal det noe til før de foresatte oppfatter skolens eller fylkesmannens ansatte som en religiøs autoritet på disse områdene.

¹⁵ Boken er forfattet av *Ekspertgruppa om lærerrollen*, som består av Askling, Dahl, Heggen, Kulbrandstad, Lauvdal, Mausehagen, Qvortrup, Salvanes, Skagen, Skrøvset og Thue. Dette er forkortet i teksten av hensyn til lesbarheten.

Ser vi på de tiltakene som skolene foreslår i **Homofili 2** og **Svømmenekt 3** så er det flere gode beskrivelser av hvordan alternativ undervisning eller alternative opplegg kan utformes der det forekommer fritaksmeldinger i forskjellige fag. Gjennom å legge til rette for alternative opplæringsarenaer for, og rimelige tilpasninger i, de oppleggene som oppleves som problematiske for eleven og foresatt, så forsøker skolen å skape et rom for at undervisningen kan bli gjennomført på en så god måte som mulig for eleven. Likefullt er det vanskelig å skulle klare å få dette til på en fullgod måte i alle saker. En lærer i et fag som samfunnsfag kan ikke strekke seg så langt at det går på bekostning av opplæringen i læreplanmålene eller de andre elevene, for eksempel på slike spørsmål som kommer opp i **Homofili 2** (Utdanningsdirektoratet, 2013b). Læreren kan ikke velge bort deler læreplanmålene selv om det foreldre- eller elevmassen ytrer ønsker om dette. En manglende forståelse fra foresattes side eller en manglende evne til å forklare problemstillingen fra lærers side kan medføre en slik fastlåst situasjon som vi ser i disse sakene. Uansett hvilket fag problemstillingen dukker opp i. Det er med andre ord tydelig at fritaksretten har grenser for hvor vid den kan bli.

7.3.4 Fritaksrett i møte med andre rettigheter

En problemstilling knyttet til foresattes ønsker i **Homofili 2** er at om ønskene hadde blitt innfridd hadde det representert et problem for skolen og vært et brudd på faglærers rettigheter. Forelder i saken gir uttrykk for at problemet ikke bare er at det skal undervises om homofili ut i fra et perspektiv som forelder ikke støtter, men at undervisningen gjennomføres av den aktuelle læreren. Den gjeldende læreren er som vi ser åpent homofil og har sammen med sin ektemann tre barn som har blitt til ved hjelp av en surrogatmor. Ønsket om en annen lærer kommer ekstra tydelig til uttrykk når forelder avviser muligheten for at eleven kan få separat undervisning i et tilstøtende rom ut i fra et opplegg laget av faglærer. Om skolen skulle velge å flytte læreren til en annen klasse eller ta læreren ut av faget med bakgrunn i denne saken ville det med all sannsynlighet bli regnet som diskriminering og direkte forskjellsbehandling etter Likestillings- og diskrimineringsloven (2017) §§1, 6, 7 og 9. Det ville også være problematisk ut i fra Arbeidsmiljøloven (2005) §13-1. I NOU 2008:1 finner vi følgende passasje om arbeidstagneres diskrimineringsvern:

Det følger av arbeidsmiljøloven § 13-1 første ledd at direkte og indirekte diskriminering i arbeidslivet på grunn av seksuell orientering, så vel som politisk syn, funksjonshemming, medlemskap i arbeidstakerorganisasjon og alder, er forbudt. Arbeidsmiljøloven gjelder enhver virksomhet som sysselsetter arbeidstaker, jf. § 1-2. Den gjelder offentlig og privat sektor, uavhengig av hva slags type virksomhet det er tale om (NOU 2008:1, s. 35).

Det er vanskelig å argumentere for at en arbeidsoppgaveendring ikke skulle bli rammet av ulike diskrimineringsbestemmelser i norsk lovverk. Selv om dette eksempelet nok i seg selv er sjeldent i norsk skole gir saken en kurant ytre avgrensning av hvor bred vi kan tolke fritaksretten å være i skolen. Skolen er etter fritaksretten pliktig til å tilpasse de deler av undervisningen og aktiviteter så vidt det er mulig. Som vi ser i paragrafen for fritaksretten er den bare begrenset ved at elevene ikke kan fritas for lærestoff begrunnet i læreplanmål:

Det kan ikke krevjast fritak frå opplæring om kunnskapsinnhaldet i dei ulike emna i læreplanen.

Dersom skolen på eit slikt grunnlag ikkje godtek ei melding om fritak, må skolen behandle saka etter reglane om enkeltvedtak i forvaltningslova.

Skolen skal ved melding om fritak sjå til at fritaket blir gjennomført, og leggje til rette for tilpassa opplæring innanfor læreplanen.²

En kunne da tenke seg at et slikt ønske som forelder kommer med i **Homofili 2** måtte etterkommes. Som vi ser av Arbeidsmiljøloven (2005) og Ligestillings- og diskrimineringsloven (2017) er dette ikke en uproblematisk forståelse av fritaksretten. Det ville videre være problematisk med tanke på skolens drift mer generelt med tanke på de andre elevene i klassen, eller om forskjellige elever og foresatte hadde problemstillinger knyttet opp mot forskjellige lærere i skolens kollegium. En kan likevel argumentere for at det mangfoldet som vi ser i samfunnet vil kunne frembringe denne typen problemstillinger oftere.

7.4 Den begrensede fritaksretten

På tross av det store spennet i fritakssaker som vi ser i dette og foregående kapitler er det likevel noen klare begrensninger i fritaksretten slik vi finner den i dag. Samtidig kan begrensningene i seg selv være et tema for debatt. Som vi ser i kapittel 3.2 argumenterer Hovdelien for at fritaksretten slik den er utformet i dag åpner for fritak fra nær sagt alt basert på religiøst grunnlag. Han argumenterer for, og vi ser også fra det innsamlede

Den besværlige fritaksretten

datamaterialet, at det ikke bare dreier seg om fritak fra skolegudstjenester, men også Jehovas vitner som kunne tenkes å ville ha fritak fra deler av undervisningen i naturfag og muslimske elever som ønsker kjønnsdelt svømming. På dette grunnlaget oppfatter Hovdelien fritaksbestemmelsen som en «multikulturalistisk sikkerhetsventil» i skolevesenet (Hovdelien, 2011, s. 253–254). Dette innebærer at Hovdelien ser bort i fra fritaksrettens tredje ledd første punktum som sier «Det kan ikkje krevjast fritak frå opplæring om kunnskapsinnhaldet i dei ulike emna i læreplanen.». Hvis vi for argumentets skyld likevel velger å se bort i fra dette leddet i §2-3a² så ser vi at bildet Hovdelien skisserer er en potensiell fremtid. En vil da kunne tenke seg at en situasjon hvor skoler mottar og innvilger fritaksmeldinger for svært mange temaer. Videre kan en tenke seg at skoler som i stor grad problematiserer egne opplegg av redelighet vil oppleve at antallet elever med svært varierte fritak vil kunne øke betraktelig. Hvis vi ser på datamaterialet ser vi at det er mange forskjellige temaer i ulike fag som oppleves som problematiske for foresatte i norsk skole. Samtidig vil en skolehverdag hvor enkeltelever hyppig blir trukket ut av timer kunne medføre en særlig sosial sårbarhet som foreldre ville kunne ha hatt forståelse for at hadde måttet unngås for elevens skyld. Heldigvis er det vanskelig å se bort i fra tredje ledd i fritaksretten slik Hovdelien gjør det. Denne setter klare begrensninger for hva slags fritak det er mulig å få i norsk skole. Samtidig innebærer dagens fritaksrett at selv om de foresatte ikke kan be om fritak for hele temaer som en finner igjen i læreplanen så er det gode muligheter for å få opplæringen på alternative måter. Det er få læreplanmål som innebærer at det kreves helt fastlagt undervisningsopplegg for å nå dem. Dette kan innebære at de foresatte kan be om alternative undervisningsformer for å nå kompetansemålene, men informasjonen vil i stor grad være det samme. Derfor vil ikke dette være en farbar vei for foreldrene som ikke ønsker at elevene skal lære kristendom, om andre religioner enn kristendom, om islam, eller som ikke ønsker at elevene skal svømme eller danse sammen med det motsatte kjønn.

På tross av at vi ser muligheten for en for lemfeldig praksis med fritaksretten i Hovdeliens argumenter og hos skolen som måtte gjøre retrett knyttet til innvilget fritak i **Teknologi 3** så er det nok liten sannsynlighet for at dette blir en utbredt praksis i realiteten. Vi har allerede sett i at det i mange skoler er slik at rektor sjelden befatter seg med fritaksmeldinger (Hovdelien, 2009, s. 139). Den manglende erfaringen med å behandle slike fritaksmeldinger skaper nok en større fare for at vurderingen av fritaksmeldinger heller vil være for streng.

8 Fritaksretten i møte med mangfold og sekularisering

I oppgaven har vi sett hvordan skoler har forsøkt å gjennomføre skolehverdagen slik de mener den bør organiseres, men hvor de foresatte har hatt noe å utsette på dette. På en måte bekrefter dette det vi så fra KRL-dommen. Det viser behovet for en fritaksordning knyttet til tros- og livssynsfriheten og foreldreretten ute i skolene. Samtidig, som jeg har vært inne på tidligere, kan det at det finnes en fritaksordning være en sovepute for majoriteten som på den måten kan fortsette som de ønsker selv om mindretallet er mot. Plesner trekker frem at et grunnleggende premiss for religionspolitikk er å veie majoritetsinteresser mot minoritetsinteresser (Plesner, 2016, s. 8). Religionspolitikk i denne sammenhengen innbefatter hvordan religionsundervisningen foregår ute i skolene og hvordan skolene reagerer på at foresatte har ønsker for sine elevers skolegang basert på tros- og livssynstilhørighet. Plesner skriver i sin bok *Religionspolitikk* at;

Politikere, skoleledere og lærere har måttet foreta stadige avveininger mellom ønsket om å formidle «kulturarv» og majoritetstradisjon på den ene siden og hensyn til det økede livssynsmangfoldet på den andre. I tillegg har det de senere årene vært debatter om hvordan skolen i praksis skal forholde seg til særlig religions- og livssynsminoriteters ulike tradisjoner, blant annet i forbindelse med spørsmål om kjønnsdelt svømmeundervisning og hodeplagg som hijab (2016, s. 28–29).

Hun skriver videre at «[d]ette kommer ikke minst til uttrykk i debatten om skolens religionsundervisning og om tradisjonen med skolegudstjenester ved semesterslutt, som fortsatt opprettholdes ved mange skoler» (Plesner, 2016, s. 28). Problemstillingene som Plesner trekker her frem er på mange måter typiske for datamaterialet, men ikke nødvendigvis fullstendig dekkende. Eksemplene viser hvordan fritaksretten både eksisterer som et vern av minoritetene samt som et vern av majoritetene. Tradisjonelt sett har man i norsk skole oppfattet at majoriteten har vært kristen, men som vi har sett, er ikke dette bildet like dekkende lenger. I flere av sakene i materialet ser vi at det er kristne som oppfatter skolen som u-/ikke-kristelig og ser på seg selv som en minoritet i eller ut fra et minoritetsperspektiv opp mot skolen. Det er med andre ord vanskelig å sette likhetstrekk mellom det å tilhøre majoriteten og det å være kristen. På samme måte som at selv om det i datamaterialet er en del kristne foreldre med en forståelse av seg selv som minoritet, så er det heller ikke mulig å sette likhetstrekk mellom det å være ikke-kristen og det å være i majoritet. Til det er gruppetilhørigheten for skiftende og temabasert.

8.1 Endrede sosiale sammensetninger

Lidh trekker frem at det er den sosiale sammenhengen som avgjør om en er en del av en minoritet eller en majoritet. Disse sosiale sammenhengene og samspillene endrer seg over tid (Lidh, 2018, s. 102). Hvis vi legger dette til grunn for hvordan vi forstår majoritetsdannelse og ser på dette i sammenheng med Woodheads tre pluraliteter kan det bety at vi får en forklaringsmodell som viser at forståelsen av hva som er religion og livssyn er i endring. Det betyr samtidig at tilhørigheten til bestemte kategorier i livssynsbildet blir lite varige. Det blir da vanskelig å snakke om det homogene eller heterogene klasserommet, fordi denne sammensetningen varierer ut i fra sammenhengen. Samtidig, ved å vise til at det å tilhøre majoritet eller minoritet er flytende ut i fra tema, kunne en tenke seg at fritaksproblematikken ville kunne forsvinne ut av skolen, med tanke på at på et eller annet tidspunkt vil elevene sirkulere gjennom å tilhøre majoritet og minoritet ut i fra tema. En slik antagelse vil nok være problematisk og vil gjøre lite for å rette opp de problematiske sidene ved skolen for foreldrene og elevene det gjelder. Det vil heller ikke korrigere for det som Iversen viser til, at noen har en mer synlig minoritetsstatus enn andre elever (Iversen, 2012b).

I datamaterialet har det vært tydelig at enkelte grupper saker har kommet fra enkelte tros- og livssynssamfunn. Denne tydeligheten har samtidig vært tilslørende for tendenser i materialet. Der noen grupper kommer tydelig frem i datamaterialet er det andre grupper som har glimret med sitt fravær. Blant de sakene som har blitt sendt inn og informasjon om livssyn fremkommer, er det identifisert tre grupperinger: kristne, muslimer og humanister. På mange måter er dette naturlig, ettersom det er snakk om de tre største gruppene i Norge (Statistisk Sentralbyrå, 2018), men det er likevel mange blindsoner her og et relevant spørsmål for videre forskning vil kunne være hvordan ulike tros- og livssynssamfunn oppfatter fritaksretten og hvilke muligheter de har for å benytte seg av den. Mange spørsmål rundt dette kan nok besvares om en undersøker hvordan skoler og enkeltlærere håndterer fritaksmeldingene de mottar. Gjennom å undersøke hvilke fritakssaker som møter lærerne ute i skolen vil en i større grad ha oversikt over hvor skoen trykker for elever og foresatte. Det vil likevel ikke gi et fullgodt bilde, og spørreundersøkelser til tros- og livssynssamfunn ville kunne avdekke flere problemstillinger.

8.2 Ulike perspektiver basert på livssyn

I forbindelse med arbeidet med kapittel 7.3 ble det klart at det var en kilde til klagesaker som manglet. Så vidt det er mulig å lese ut av sakene i datamaterialet så er det ingen av sakene som har sitt opphav hos medlemmer av Jehovas vitner. Høgskolelektor Gullaug Leirem Dybdahl trekker frem at det er humanetikere og Jehovas vitner som melder mest fritak (Dybdahl, 2002, s. 303). Humanistene finner vi i datamaterialet, så da blir spørsmålet, hvor har sakene knyttet til Jehovas vitner blitt av? Kan vi anta at eventuelle saker er blant det som mangler på grunn av arkivproblematikken hos fylkesmennene? Når vi vet at medlemmer hos Jehovas vitner har et stort behov for fritak knyttet til høytidsmarkeringer i skolen (Sødal, 2000, s. 95), særlig med tanke på markeringer og opplegg med tilknytning til julen (Sødal, 2009, s. 90–91) så blir dette et interessant spørsmål. At det mangler klagesaker fra medlemmer av Jehovas vitner kan skyldes at de normalt sett vil gjøre sitt beste for å samarbeide med skolen (Sødal, 2009, s. 86). En kan tenke seg at mangelen på saker knyttet til Jehovas vitner viser at fritaksretten fungerer for denne gruppen ute i skolen, at dette er en gruppe som skolene har lært å håndtere og som har god oversikt over hva de har mulighet til å kreve fra skolen. De er likevel positive til styrkingen i fritaksretten som kom i 2005 (Sødal, 2009, s. 88). Samtidig er det ikke gitt at det er riktig tolkning av situasjonen. En kan også tolke det i retning av at denne gruppen opplever forholdet til skolen som så problematisk at de ikke ønsker ytterligere konflikter og at det medfører at en holder tilbake selv der hvor en ellers kunne tenke seg å klage. Det foreligger en historikk med diskriminering mot vitnene som kan ha medført en tilbakeholdenhet når det kommer til å klage på praksis i skolene (Sødal, 2009, s. 87). På grunn av begrenset forskning på fritaksretten er det vanskelig å kunne trekke noen konklusjoner.

Blant de sakene som kommer fra foreldre og elever med et kristent utgangspunkt er flere knyttet til et tap av særfordeler i skolen. Problemstillingene vi finner dreier de seg i hovedsak om det som oppfattes som tradisjonelle kristne synspunkter og deres plass i undervisningen når samfunnet rundt har blitt mer liberalt og mer sekulært. Inn under dette finner vi blant annet hvordan skolen ser på homofili i flere fag, anerkjennelsen av evolusjonen i naturfag, og at det nå undervises om flere religioner og livssyn i skolens religionsfag. Motstanden mot moderne teknologi ser også ut til å havne i kategorien for «kristne saker» i datamaterialet,

Den besværlige fritaksretten

uten at det kan sies å være en typisk tradisjonell kristen forestilling, idé eller praksis. Selv om det er grunn til å anta at motstand mot teknologi, evolusjon, og homofili og krav om at skolen skal bistå i trosopplæringen er et minoritetsperspektiv i norsk kristendom i dag, så legger nok ikke det en demper på ønsket om fritak begrunnet i dette for de det gjelder. Snarere tvert imot. Opplevelsen av å være i minoritet når det gjelder disse synspunktene forsterker nok heller behovet for fritak. Denne opplevelsen kan også være med på å gjøre det vanskeligere for skolene å tilrettelegge for denne gruppen. Møtet med motstanden mot undervisning om andre religioner og livssyn som vi finner blant noen av fagfritakssakene sendt inn av foresatte med en oppgitt kristen tilhørighet viser en verdensforståelse hvor undervisning om andre religioner oppleves som problematisk. Denne verdensforståelsen trekker Simonnes frem når han blant annet viser til enkelte kristne gruppers holdning til det sekulære lovverket. Her utvises det en egenforståelse av at en er på parti med Gud og at det offentlige må drives med de samme grunnprinsippene som ens egen tenkning:

«Et kristent land holder seg ellers med lover som ikke er i konflikt med Guds vilje. Da er det viktig at de som bor i landet er rette troende. Det bør ikke gis plass for dem som kan være åndelige konkurrenter. Det kan rokke ved verdifundamentet» (Simonnes, 2019a, s. 81).

Argumentasjonen som fremmes her ligner i stor grad på den argumentasjonen vi finner igjen i enkelte av sakene i datamaterialet, for eksempel i **Fagfritak 10**.

Totalt sett er det et begrenset antall saker som er koblet mot muslimske familier eller muslimske elever. Med unntak av en veldig tidlig sak om fritak fra KRL-faget består hevendelsene fra muslimske familier stort sett av saker knyttet opp mot kroppsøvingfaget og da svømmeopplæringen i særdeleshet. Dette er problemstillinger begrunnet i andre idealer for bluferdighet og samhandling mellom kjønnene enn det som er vanlig i majoritetssamfunnet. Likevel er de på ingen måte alene som gruppe om dette synet, og vi finner det igjen i datamaterialet fra Troms, hvor det er en problemstilling for læstadianske grupper at det danses i kroppsøvingfaget, ettersom denne formen for omgang mellom kjønnene er problematisk for dem. Vi finner det også i saken **Leirskole** hvor det å overnatte borte er problematisk. Det er lett å anta at det er samme grunn som ligger bak, dersom det ikke er knyttet til en avstandstagen fra storsamfunnet som en helhet. Selv om argumentasjonen i svømmeundervisningssakene er knyttet til et minoritetsståsted for akseptabel omgang mellom kjønnene blir det i liten grad brukt religiøse argumenter i

saksdokumentene. Det blir formidlet at dette er problematisk på grunn av religionen, men på lik linje med hva Døving finner i sine undersøkelser av samfunnsdebatten ser vi få argumenter med et islamsk utgangspunkt. Døving fant at det i debatter om islamske fenomener er få argumenter basert på islamsk teologi og religiøse kilder (Døving, 2012, s. 26). Det nærmeste vi kommer en form for religiøse argumenter i datamaterialet kommer fra **Svømmenekt 3**, hvor det er skolen som prøver å argumentere med det skolen oppfatter at koranen formidler om temaet.

Ikke overraskende er det skolegudstjenester og en opplevd fordelsbehandling av kristendommen i skolen som er hovedtematikken for de tilkjennergir at de har et humanistisk ståsted, og som har klaget og sendt inn spørsmål. Når vi da ser hvilke saker som dominerer fra de ulike tros- og livssynssamfunnene så kommer igjen spørsmålet knyttet til Jehovas vitner opp, og hvor er de andre tros- og livssynssamfunnene, ut over de tre store som er omtalt i dette kapittelet? Det er også et spørsmål knyttet til hvorfor det er særlig islam som får negative saker mot seg i datamaterialet. Det blir et spørsmål om det fokuset vi finner i media om islam blir skapt av de samme strømningene som får foreldre til å be om fritak fra islam som tema i religionsfaget, eller om det er det negative fokuset i media som driver disse fritaksmeldingene.

Gruppetilhørigheten jeg har gjennomgått over, er i stor grad i tråd med pluralitetene som Berger presenterer, hvor vi har trospluralitet og pluralitet av tro og ikke-tro. Mange av fritaksmeldingene er i tråd med de mer fastlagte kategoriseringene som er en del av en tradisjonell religionsforståelse i vesten og som også bygger opp disse kategoriene. Samtidig ser vi at gruppetilhørigheten i samfunnsdebatten er mer flytende og at enigheter som oppstår om et tema ikke er der på et annet tema. Dette er vanskelig å lese ut av hver enkelt klagesak ettersom de stort sett bare dekker et tema hver, men en kan også tenke seg at jo mer en er i en mellomposisjon mellom det vi kan kalle etablerte kategorier, jo mindre er sjansen for at en velger å klage på skolens praksis. Ikke fordi at man mener det mindre sterkt, men fordi oppfatningen er at skolen er felles og at den slags kompromisser hører med. Samtidig er dette en problematisk antagelse basert på sekularisering og mer flytende kategorier i tråd med Woodheads tredje pluralitet, der vi ser at ikke-tro, om enn så udefinert som det er, blir mer vanlig. Livssynsrådgiver Didrik Sjøderlind i Human-Etisk Forbund stiller

Den besværlige fritaksretten

seg derfor spørsmålet om hvordan en ny sekulær eller ateistisk majoritet vil stille seg til de troende elevene i skolen:

Men som vi i Human-Etisk Forbund gjerne påpeker begynner aktivt troende kristne å bli en minoritet her til lands nå. Og da åpner det seg en masse nye historier. Hvordan er det å være den eneste åpne kristne i klassen? Blir de mobbet for det? (Søderlind, 2019).

Religionsdidaktiker Karin Kittelmann Flensner viser at det i det svenske klasserommet blir det å være ateist sett på som det normale av en del elever (Flensner, 2015, s. 119). Hun fant også at det i liten grad var vanlig å uttrykke det i plenum at man var religiøs, enten en var muslim, kristen, eller tilhørte mindre grupper som for eksempel Jehovas vitner. Dette i motsetning til elever med et ateistisk livssyn (Flensner, 2015, s. 120). Iversen derimot finner i løpet av sine observasjoner av norske religionsfagsklasserom at elevene i liten grad «tok på seg» merkelappen ateist (Iversen, 2012a, s. 259). I likhet med andre religiøse grupper i klasserommene Iversen observerte. Samtidig trekker Iversen frem at det nok kan antas at sanksjoner fra eller redsel for sanksjoner fra medelever gjør at kristne elever ikke står offentlig frem som kristne (Iversen, 2012a, s. 262). Det er med andre ord et blandet bilde, som kan tyde på at historiene om mobbing av eller nedlatenhet mot kristne nok allerede kan forekomme i norske klasserom. Dette maner til forsiktighet fra lærere, særlig med tanke på de elevene som ikke har en åpen livssynsidentitet. For dem vil dette være særlig sensitivt (Flensner, 2015, s. 146). I en norsk sammenheng trekker Iversen frem at for majoritetsbefolkningen regnes religion for å være en privatsak (Iversen, 2012a, s. 267). Dette kan ha en sammenheng med at tilknytning til religiøs tilhørighet i en del tilfeller brukes som et erstatningsbegrep for etnisk opprinnelse for minoritetsetniske elever (Iversen, 2012a, s. 264). Spørsmål om religiøs tilhørighet kan dermed ha en annen betydning for elever som tilhører den etniske majoritetsgruppen enn for de som tilhører minoritetsetniske grupper, og kan dermed bidra til å holde det skjult (Iversen, 2012, s. 267). Samtidig ser Flensner at det i svenske klasserom forekommer noe latterliggjøring av religiøse som nok også kan bidra til det samme (Flensner, 2015, s. 217). Med tanke på at religiøs tilhørighet i seg selv kan være et betent tema slik Flensner og Iversen viser kan det være et viktig fokusområde for lærere som skal ta vare på alle elevene og bekjempe mobbing.

På linje med at det mangler saker fra medlemmer av Jehovas vitner er det også en del forventede temaer som er uteblitt i datamaterialet. En kunne forvente at det skulle foreligge

informasjonshenvendelser om for eksempel hvordan en håndterer spiseregler i religioner i Mat og helse, elever med en livssynsbasert eller religiøst begrunnet motstand mot dissekering av dyr i naturfag, eller problemstillinger knyttet til markering av høytider utenom skolegudstjenestetematikken. At disse henvendelsene, klagen og temaene mangler i datamaterialet kan, slik jeg ser det, skyldes at enten så fungerer fritaksretten eller «magefølelsen» god for disse temaene ute i skolene eller at dette i liten grad er et tema for elever og de foresatte ute i skolen.

8.3 Den ukjente fritaksretten

I kapittel 6.4 så jeg på hvordan fylkesmannen i Hedmark fremstilte det som om det ikke fantes noen form for klagerett knyttet til fritaksretten i skolen. Jeg problematiserte der hvilke følger dette kan få i skolen. I saken **Leirskole** fra Buskerud kom det et spørsmål fra en skole om hvorvidt en elev må på leirskole eller kan benytte seg av fritaksretten. Saken i datamaterialet er fra 2016 og spørsmålet skolen stilte i saken var todelt, basert på to forskjellige synspunkter i kollegiet. Forut for dette finner vi en klargjøring at dette dreier seg om barn fra en religiøs sekt i området¹⁶. Det ene standpunktet er på linje med det fylkesmannen svarer, nemlig at det er mulig å få fritak fra leirskole, men at det innebærer undervisning på skolen om de samme kompetansemålene som dekkes på leirskolen. Det andre standpunktet som ble fremmet fra skolen som et alternativ argumenterer for at i Norge har vi skoleplikt og at «[f]ritaksreglene for livssynsundervisningen» ikke kommer til anvendelse i denne saken siden det ikke dreier seg om religions- og livssynsundervisning.

Begge disse to påstandene er gale og den siste påstanden kan ha betydning for hvordan vi forstår og anvender fritaksretten i praksis. Jamfør Opplæringsloven (1998) §2-1 er det i Norge en undervisningsplikt og en rett til å gå på skole, men det er ingen skoleplikt. Det betyr at dersom foresatte ønsker det så er det mulig å ha hjemmeundervisning. Som vi har sett i **Fagfritak 10** i kapittel 7.1 er denne muligheten begrenset slik at en ikke har rett på delvis hjemmeundervisning om en skulle ønske det. Hvorvidt vi har en skoleplikt eller ikke blir litt på siden av problemstillingen for denne oppgaven. Det som derimot er relevant er den andre halvdel av påstanden, at fritaksreglene gjelder kun for livssynsundervisningen.

¹⁶ Betegnelsen av religiøs sekt er kommentert i kapittel 6.10.

Den besværlige fritaksretten

Dette minner om en beskrivelse av fritaksretten slik den var før fritaksretten ble gjeldende for hele skolens virksomhet i 2005. Dette er forklart nærmere i kapittel 1.2. En slik feilaktig forståelse eller fremstilling av fritaksretten er med på å bekrefte en mistanke jeg har redegjort for tidligere, at fritaksretten er noe som det primært sett er religionslærerne som baler med. Dette gjelder nok ikke overalt og kan nok lett korrigeres ute på hver skole. Det er likevel verdt å ta med i betraktningen at dette kan ha en betydning for hvorvidt noen fremmer en fritaksmelding eller ikke. Det har også en betydning for informasjonen som den enkelte lærer gir til de foresatte eller til elevene når det er behov for slik informasjon.

Hovdelien problematiserer hvorvidt foreldrene har mulighet til å få nok informasjon om religionsfaget til at de kan forstå hva de har behov for å melde fritak om (2011, s. 228). Han problematiserer også at rektors holdninger til fritak kan medføre at foresatte velger å la være å melde fritak (2011, s. 231). Hvis vi antar at dette stemmer så kan vi nok også anta at de foresatte nok heller ikke har nok informasjon om innholdet i resten av fagene og at lærerens holdninger til fritaksretten kan ha betydning for hvorvidt foresatte ber om fritak. Hvis vi setter dette i sammenheng med Shoaib Sultan sin oppfatning om at religion blir mest provoserende når det dreier seg om minoriteters rettigheter (2006, s. 145), og det faktum at den aktuelle skolen omtaler denne gruppen som en religiøs sekt, så kan det tyde på at det kan være sosialt vanskelig å be om fritak etter fritaksretten.

I flere av sakene fremmer de foresatte ønsker om hjemmeundervisning for de temaene som de opplever som problematisk at gjennomføres i skolen. Dette gjelder blant annet i **Svømmenekt 1 og 3, Homofili 2, og Fagfritak 10**. Skolene har valgt å avslå dette med bakgrunn i rundskriv 5-2013 fra Utdanningsdirektoratet (2013a) slik de har mulighet til å gjøre. Dette begrunnes med blant annet at det blir vanskelig å gjennomføre i praksis og å sikre at elevene har lært det de skal. Fylkesmannen i **Fagfritak 10** går lengst i å utdype hvorfor dette er problematisk:

Eleven taper ein del individuelle rettar som eleven har etter opplæringslova om føresette ynskjer privat heimeundervisning. Det gjeld mellom anna rett til spesialundervisning, rett til gratis opplæring og rett til individuell vurdering.

Det er til det beste for alle partar at det er tydelege kven som har ansvaret for kva knytt til eleven si pliktige opplæring. Det vil til dømes vere umogeleg for skulen å oppfylla eleven sin rett til individuell vurdering, jf. forskrift til opplæringslova, om opplæringa i eitt fag skal delast på fleire partar.

Så lenge elevene er i skolen har skolen et ansvar for opplæringen selv om elevene ville fått hjemmeundervisning for enkelte tema eller i enkelte fag. Likevel, sammen med en økt sekularisering i det offentlige og en økt variasjon i befolkningens religiøsitet og holdninger så er det mulig at det vil bli større press fra foresatte og deres eventuelle organisasjoner for at delvis hjemmeundervisning skal bli en mulighet i større grad enn i dag. Det kan forventes at dette vil bli begrunnet i foreldreretten og trosfriheten slik vi ser i argumentasjonen knyttet til **Fagfritak 10**.

8.4 Å være blant de normale

Generelt sett finner vi i det norske samfunnet en gjennomgående god støtte til like rettigheter for ulike religiøse grupper i Norge (Lövheim mfl., 2018, s. 48). Dette er også fundert i Grunnloven og andre juridiske dokumenter, blant annet i Opplæringsloven (1998). På tross av dette finner vi også en særbehandling av Den norske kirke og luthersk-evangelisk kristendom som oppfattes som problematisk for medlemmer av tros- og livssynssamfunnsminoritetene. Dette er en del av bildet når Løvland og Repstad (2019, s. 222) trekker frem i sin konklusjon at skolegudstjenestene, sammen med livsritualene, opprettholder Den norske kirke som *Folkekirken*. Sandvig trekker frem at det å være majoriteten er normalt mens det å tilhøre minoriteten er en særinteresse (Sandvig, 2006, s. 166), noe det på mange måter er i norsk lovverk i dag.

Sekulariseringen av det norske lovverket og støtten til likebehandling av ulike livssynsgrupper i Norge viser at vi som samfunn har beveget oss i en sekulær retning. Ikke forstått som i at hver enkelt har blitt mer sekulær eller at det er så mye mindre tro på det overnaturlige eller spirituelle, men som i et uttrykk for hvordan vi samhandler i det daglige. Dette innebærer mindre bruk av religiøs argumentasjon og nok kanskje også mindre forståelse for bruk av religiøs argumentasjon. Henriksen og Schmidt trekker det frem som et sekulært premiss for samfunnsdebatten (2010, s. 91). Samtidig innebærer et slikt premiss at når aktører i samfunnet agerer mot praksis blant majoriteten med en argumentasjon som er religiøs så blir ikke det nødvendigvis regnet som positivt og kan fort bli latterliggjort. I 2018 gikk det en debatt knyttet til yoga i skolen, men også generelt, hvor kristne grupper argumenterte for at yoga var en religiøs praksis i strid med bibelen og som ikke burde være en del av skolen. Den samme diskusjonen har gått i Sverige (Zetterqvist og Skeie, 2014, s.

311). Fra motstandere av annen trosutøvelse i skolen, som skolegudstjenester, ble dette latterliggjort. På tross av at argumentasjonen brukt i stor grad minnet om argumentasjonen brukt mot gudstjenester i skoletiden, riktignok pakket inn i en religiøs grunngeving (Lomsdalen, 2018). Dette innebar at minoriteten i en debatt (motstandere av skolegudstjenester) nå var en del av normaliteten eller majoriteten, de som ikke så noen problemer med yoga. I motsetning til de som så problemer med yoga, men som til vanlig nok var en del av majoriteten som var tilhengere av gudstjenester i skoletiden. Disse endringene henger sammen med maktforholdene i samfunnsdebatten og hva som regnes for god kutyme i samfunnet. Det henger også sammen med endrede majoritets-minoritetssammensetninger i skolen og mobbing som kan forekomme av knyttet til de ulike gruppernes endrede status som en følge av slike endringer.

9 Oppsummering

I denne oppgaven har jeg sett på 57 ulike saker som har kommet inn til norske fylkesmenn angående fritaksretten knyttet til religion i norsk skole. Gjennom å se på ulike aspekter knyttet til fritaksretten i disse sakene har jeg forsøkt å vise hvordan fritaksretten fortolkes og forhandles i norsk skole. Materialet som har blitt analysert har vært begrenset til de klagesakene og henvendelsene som har gått til fylkesmannen for behandling der. Det vil si saker som har nådd et visst konfliktnivå og som ikke har blitt løst på skolenivå. Denne oppgaven kan derfor ikke si noe om de fritaksmeldingene som løses lokalt ute i skolene eller i kommunene.

Ved å se på problemstillingene i lys av mangfoldsperspektiver knyttet til minoritet og majoritet, og ut fra sekulariseringsperspektiver har jeg diskutert fritaksretten generelt, hva den innebærer for skole og undervisning, og hva den kan bety for den enkelte elev og fellesskapet på skolen. Ved å benytte meg av Woodheads pluraliteter og Plesners religionspolitiske vurderinger som ramme for å se det som foregår i klasserommene opp mot det livssynsbildet vi finner i samfunnet mer generelt har jeg sett hvordan skiftende eller flytende tros- og livssynsmajoriteter skaper utfordringer i klasserommet. Ved å se på klasserommet i lys av behovet for å ivareta alle elevene uavhengig trostilhørighet og på tvers av tidligere kategorier, pluraliteter, så har det vært tydelig at det økte mangfoldet skaper utfordringer for elever og foresatte, uavhengig av om det kan sies at de tilhører majoritet eller minoritet i ulike spørsmål. Like viktig har det vært å se på hvordan sekulariseringen kan sees opp i mot sakralisering i samfunnet for å se hvordan det påvirker klasserommet. Særlig har Bangstad sitt begrep om dekulterisering vært nyttig for å se på hvorfor det skapes konflikter knyttet til religiøse tradisjoner i skolen. Dette har inkludert å se på at selv om samfunnet kan sies å gå gjennom en sekularisering så betyr ikke det at enkeltinnbyggerne blir mindre religiøse. Dette kan i seg innebære problemstillinger for skolen som det er viktig å reflektere rundt.

I fritakssakene har vi sett at mangfoldet av problemstillinger er stort, og at klager og spørsmål dekker mange ulike fag og områder av skolens virksomhet. Samtidig har det vært tydelig at spørsmålene knyttet til fritak i størst grad oppstår rundt trosutøvelse organisert av

Den besværlige fritaksretten

skolen og i skolens religionsfag. Det er her vi finner majoriteten av sakene i datamaterialet. Det viser også at det primært sett er der hvor religion blir et eksplisitt tema at dette dukker opp. Samtidig viser religionsdidaktiker Kirsten Grønlien Zetterqvist og religionsdidaktiker Geir Skeie at religion kan dukke opp i mange forskjellige sammenhenger, også i skolen. Religionen kan med deres begrep være *religion-hvor-som-helst* og dermed også være problematisk i ulike fag og for ulike foresatte og elever (2014, s. 312–313). På linje med dette så viser datamaterialet at det er enkelttemaer i skolehverdagen som kan være problematiske for enkelte elever og foresatte. Et tema som går igjen er knyttet til omgang kjønnene mellom i kroppsøvningsfaget, hvor svømming kan se ut til å være et problemområde for deler av den muslimske minoriteten i Norge mens vi hører om dansing fra kristne grupper. Ut over dette har vi blant annet sett på fritak knyttet til temaer som homofili (i **Homofili 1** og **2**) og evolusjon (i **Evolusjon**) i undervisningen i ulike fag og om det er mulig å få fritak fra obligatorisk leirskoler i skolen.

Fritaksønskene i religionsfaget, enten det nå het KRL, RLE, eller KRLE, viser at det fortsatt er ulike grupper i det norske samfunnet som ikke har akseptert eller kan akseptere religionsfaget i grunnskolen med den utformingen det har. Selv om det som problematiseres er svært ulikt viser dette at den norske løsningen med et obligatorisk fellesfag om ulike religioner og livssyn kan fremstå som problematisk for enkelte elever og foreldre. Problemstillingene varierer likevel fra at det er problematisk å lære om religion eller andre religioner enn ens egen, til en motstand mot favorisering av én religion (kristendom). Det er også en viss motstand mot islam som enkelreligion. Dette finner vi også igjen i undersøkelser av mediebildet i samfunnet generelt, hvor islam som enkelreligion problematiseres i større grad enn andre religioner og livssyn. Samtidig kan praksis som majoriteten ikke oppfatter som religionsutøvelse, som yoga, være problematisk for enkeltgrupper. Det kan dermed utløse behov for fritak fra enkeltaktiviteter når yoga trekkes inn som øvelse i kroppsøving eller som en del av å vise frem buddhismen i KRLE-faget.

Gjennom datamaterialet har det også vært en tendens til at innsendte spørsmål og klager har hatt ulike problemstillinger ut fra oppgitt tros- og livssynstilhørighet. I datamaterialet har det særlig vært henvendelser med kristent, muslimsk, og humanistisk utgangspunkt, og denne oppgitte tilhørigheten gjenspeiles i datamaterialet og hvilke temaer sakene handler

om. Humanistene i datamaterialet har i stor grad ansett gudstjenester i skoletiden og det de oppfatter som favorisering av kristendom i religionsfaget som problematisk. De sakene som omhandler muslimer har i stor grad dreid seg om faget kroppsøving, og da i særdeleshet svømming. For foresatte som oppgir en kristen tilhørighet har det i stor grad vært spørsmål knyttet til undervisning om evolusjon, homofili, og andre religioner utenom kristendom som går igjen. Dette viser at økt pluralisme i befolkningen vil kunne gjøre disse problemstillingene mer markante.

Datainnsamlingen har avslørt at det kan være problematiske sider ved arkivhåndteringen til fylkesmennene hvor det har vært mulig å vise til saker som ikke har kommet med i datamaterialet til denne oppgaven. I kapittel 5.9.2 har jeg sett på hvorfor dette på noen måter var en lettelse, men samtidig er problematisk ut fra et datahåndterings- og forskningsperspektiv. Det burde være mulig for offentlige instanser og etater å kunne sikre at de har et arkiv som gir god nok oversikt over innkomne klager og henvendelser. At hullene i dette nettet er så store som jeg har vist i denne oppgaven gjør at forskning basert på henvendelser og klager til fylkesmannen ikke kan gi et fullstendig bilde. Samtidig har datamaterialet synliggjort flere aktuelle problemstillinger som oppstår i skolens møte med sekularisering og mangfold i og på tvers av tro og livssyn. Likevel er det ingen tvil om at det er behov for ytterligere forskning på området.

9.1 Videre forskning

Undersøkelsen og oppgaven som utgjør masteroppgaven min er på mange måter bare et første steg inn i en dypere forståelse av fritaksretten og hvordan den anvendes i norsk skole. Som vist i kapittel 3 så er det lite forskning på temaet, og vi vet generelt sett lite om hvordan skolen håndterer disse problemstillingene i praksis. Formålet med denne oppgaven har vært å gi et innblikk i noen av de utfordringene som knytter seg til fritaksretten ved å se på hvilke saker det er som går videre til fylkesmennene som klagesaker. En større oversikt over hvilke saker det gjelder og dypere innsikt i hva disse sakene omhandler kan bidra til økt kunnskap om hvilke problemstillinger fritaksretten reiser både for skoler, kommuner, foreldre og den enkelte elev.

Den besværlige fritaksretten

Samtidig viser oppgaven hvor mye vi ikke vet om dette temaet og hvor underforsket feltet er. Derfor vil en naturlig oppfølging av denne oppgaven være å undersøke hvordan praksis er ute i skolene. Gjennom mitt arbeid har jeg kommet frem til en, ikke-uttømmende, liste over mulige veier videre hvor det er behov for mer kunnskap. Slik jeg ser det er det behov for både kvalitativ og kvantitativ forskning som belyser ulike sider ved disse problemstillingene. Flesteparten av disse undersøkelsene må nok gjennomføres ute i praksisfeltet og bør nok basere seg på lærernes erfaringsgrunnlag. Samtidig er det mulig at deler av informasjonen kan hentes inn på skoleeiernivå.

Slik jeg ser det er det flere mulige veier videre fra denne oppgaven for hva som kan og bør undersøkes ute i skolene. Her er noen relevante forskningsspørsmål som videre undersøker praktiseringen av fritaksretten ute i skolene:

1. Hvilke problemstillinger i undervisningen skaper meldinger om fritak?
2. På hvilket nivå blir fritaksmeldingene løst, hos lærer, skoleledelse, eller hos skoleeier?
3. Hvilke ulike løsninger blir benyttet for å gi gode og likeverdige pedagogiske opplegg til det opplegget som det blir fritaksmeldt for?
4. Hvilke fritaksmeldinger blir innvilget eller avvist ute i skolen?
5. Hva slags undervisningsopplegg eller aktiviteter har man kuttet ut i skolen som følge av fritaksønsker eller frykten for fritaksønsker?
6. Hvordan påvirker gjennomføringen av fritaksønskene elevmassen?
7. Undersøkelse med kommunene som skoleeiere hvilke saker de behandler som en følge av fritaksretten?
8. I hvilken grad mottar skolene ønsker om delvis hjemmeundervisning?

9.2 Epilog

Gjennom å se på fritaksretten gjennom sakene som skolene ikke har klart å håndtere og gjennom den teoretiske rammen i oppgaven har jeg forsøkt å vise noen av de praksisene og de utfordringene som ligger i skolen. Samtidig har dette innebåret en forståelse for hvor vidtspennende dette feltet er og hvor mye usikkerhet det er i skolene om dette feltet. Det viser også at klagesakene i stor grad gjelder forhold knyttet til kjønn og de «religionsnære» arenaene i skolen. Om dette betyr at skolen håndterer andre typer saker selv, vites ikke.

Referanser

- Aas, P.A. (2015) KRLE - en bjørnetjeneste. *Dagbladet* [Internett], 07.01.2015. Tilgjengelig fra: <https://www.dagbladet.no/kultur/krle---en-bjoslashrnetjeneste/60193567> [Lest: 09.10.2019].
- Algrøy, E. (2016) Refleksjon og Fadervår på julesamling. *Dagen* [Internett], 26.11.2016. Tilgjengelig fra: <https://www.dagen.no/Nyheter/2016-11-26/Refleksjon-og-Faderv%C3%A5r-p%C3%A5-julesamling-415527.html> [Lest: 04.08.2019].
- Ali, H. (2018) Sterk økning i andel ikke-troende i Norge. *VG* [Internett], 24.03.2018. Tilgjengelig fra: <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/7lQnEo/sterk-oekning-i-andel-ikke-troende-i-norge> [Lest: 26.07.2019].
- Andersland, I. (2019) *Religion education, religious and national identity, and the purpose of education. An idea analysis of two debates concerning RE in the norwegian Storting*. Doktoravhandling. Oslo: MF vitenskapelig høyskole.
- Andreassen, B.O. (2008) Konfliktperspektiver i religionsundervisning og religionsdidaktikk. *Acta didactica*, 2 (1).
- Andreassen, B.O. (2015) Fritaksrett og presiseringer om religionsundervisning også i videregående opplæring?. *Prismet*, 66 (1), s. 95–98.
- Anker, T., Lippe, M.v.d., og Undheim, S. (2018) Ungdom og religion: Tradisjon, nyskaping og individuelle valg. I: Schjetne, E. og Skrefsrud, T.-A. red. *Å være lærer i en mangfoldig skole. Kulturelt og religiøst mangfold, profesjonsverdier og verdigrunnlag*. Oslo: Gyldendal, s. 58–73.
- Arbeidsmiljøloven. Lov 17.06.2005 nummer 62 om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv.
- Arnesen, H.O. og Westergaard, K.E. (2017) Jesu Kristi kirke av siste dagers hellige mener det er viktig å bevare sin uavhengighet ved ikke å ta i mot støtte fra staten. *Religioner.no* [Internett], 17.10.2017. Tilgjengelig fra: <https://religioner.no/hva-mener-vi/mormoner-vi-gir-heller-tiende-enn-a-motta-statsstotte/> [Lest: 03.10.2019].
- Askling, B., Dahl, T., Heggen, K., Kulbrandstad, L.I., Lauvdal, T., Mausestaden, S., Qvortrup, L., Salvanes, K.G., Skagen, K., Skrøvset, S., og Thue, F.W. (2016) Om lærerrollen. Et kunnskapsgrunnlag. Bergen: Fagbokforlaget.

Den besværlige fritaksretten

- Askvik, K. (2014) En fantastisk lov, sier helsedirektøren. *Dagens Medisin* [Internett], 30.05.2014. Tilgjengelig fra: <https://www.dagensmedisin.no/artikler/2014/05/30/-en-fantastisk-lov-sier-helsedirektoren/> [Lest: 12.07.2019].
- Bangstad, S. (2012) En norsk sekularisme? I Bangstad, S., Leirvik, O., og Plesner, I.T. red. *Sekularisme med norske briller*. Bergen: Fagbokforlaget, s. 47–66.
- Berger, P. (2014) *The Many Altars of Modernity: Toward a Paradigm for Religion in a Pluralist Age*. Berlin: De Gruyter.
- Berglund, J. (2013) Swedish Religion Education: Objective but Marinated in Lutheran Protestantism?, *Tenemos*, 49 (2), s. 165–184.
- Bibelselskapet (u.å.) *Vandring gjennom Bibelen for barn*. Tilgjengelig fra: <https://www.bibel.no/LeseplanerStudieplanerKurstilbud/Kurstilbud/Vandring-gjennom-Bibelen-for-barn> [Lest: 19.09.2019].
- Botvar, P.K. (2010a) Endringer i nordmenns religiøse liv. I: Botvar, P.K. og Schmidt, U. red. *Religion i dagens Norge. Mellom sekularisering og sakralisering*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 11–24.
- Botvar, P.K. (2010b) I skjæringsfeltet mellom det offentlige og det private. I: Botvar, P.K. og Schmidt, U. red. *Religion i dagens Norge. Mellom sekularisering og sakralisering*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 95–110.
- Botvar, P.K. og Holberg, S.E. (2015) Religion i politikken – gammelt tema, nye konflikter. I: Furseth, I. red. *Religionens tilbakekomst i offentligheten? Religion, politikk, medier, stat og sivilsamfunn i Norge siden 1980-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 38–68.
- Bratberg, U. (2019) Gud, fedreland og ytre høyre. *Vårt Land* [Internett], 01.06.2019. Tilgjengelig fra: <https://www.vl.no/meninger/kommentar/gud-fedreland-og-ytre-hoyre-1.1532478> [Lest: 10.06.2019].
- Brun, Ø., Svärd, M., og Lomsdalen, C. (2015) *Foreldreguiden om KRLE og gudstjenester i skoletiden*. Bergen: Human-Etisk Forbund Hordaland.
- Bryman, A. (2016) *Social Research Methods. Fifth Edition*. Oxford: Oxford University Press.
- Brömssen, K.v. (2003) *Tolkningar, förhandlingar och tystnader: elevers tal om religion i det mångkulturella och postkoloniala rummet*. Doktorgradsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Bråten, O.M.H. (2017) Er det mulig å sammenligne religionsfag på tvers av land?. I: Lippe, M.v.d. og Undheim, S. red. *Religion i skolen*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 165–179.

- Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) (2017) Holdninger til lhbtqi-personer. *Bufdir* [Internett], 03.03.2017. Tilgjengelig fra: https://www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/lhbtqi/Holdninger/ [Lest: 13.07.2019].
- Carrette, J. og King, R. (2012) Spirituality and the re-branding of religion. I: Lynch, G., Mitchell, J. og Strhan, A. red. *Religion, Media and Culture*. London: Routledge, s. 59–70.
- Chamdid, F. og Johansen, E.N. (2016) Skolene på Voss dropper julegudstjenesten. *NRK* [Internett], 08.11.2016. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/hordaland/skolene-pa-voss-vil-ikke-delta-pa-julegudstjeneste-i-kirken-1.13216237> [Lest: 17.07.2019].
- Dahle, M.S. (2019) Sa du nøytral? Livssyn, læremidler og myten om nøytralitet. *Egill Danielsen Stiftelse* [Video], 15.09.2019. Tilgjengelig fra: <https://www.youtube.com/watch?v=79mxrx5G53A> [Sett: 03.10.2019].
- Davie, G. (2013) *The Sociology of Religion. A Critical Agenda. Second edition*. London: Sage.
- Den norske kirke (2017) *Ny vigselsturgi vedtatt*. Tilgjengelig fra: <https://kirken.no/nb-NO/om-kirken/aktuelt/ny-vigselsturgi-vedtatt/> [Lest: 07.08.2019].
- Den norske kirke (2019) *Tre av ti sier de tror på Gud*. Tilgjengelig fra: <https://kirken.no/nb-NO/om-kirken/aktuelt/tre%20av%20ti%20sier%20de%20tror%20p%C3%A5%20gud/> [Lest: 31.10.2019].
- Digernes, A.G. (2015a) Får ikkje fritak frå homofiliundervisning. *Vårt Land* [Internett], 21.04.2015. Tilgjengelig fra: <https://www.vl.no/nyhet/far-ikkje-fritak-fra-homofiliundervisning-1.352470> [Lest: 03.10.2019].
- Digernes, A.G. (2015b) Elev får ikkje fritak frå homofiliundervisning. *Vårt Land* [Internett], 18.05.2015. Tilgjengelig fra: <https://www.vl.no/nyhet/elev-far-ikkje-fritak-fra-homofiliundervisning-1.358538> [Lest: 03.10.2019].
- Dybdahl, G.L. (2002) Hjem og skole i samarbeid finner veier i vanskelig terreng. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, 86 (4), s. 301–307.
- Døving, C.A. (2012) Religionens omveier. Det sekulære argument i hijabdebattene. I Bangstad, S., Leirvik, O., og Plesner, I.T. red. *Sekularisme med norske briller*. Bergen: Fagbokforlaget, s. 25–46.
- Fjellveit, I. (2016) Nå er veganisme godkjent som livssyn. *Aftenposten* [Internett], 19.02.2016. Tilgjengelig fra: <https://www.aftenposten.no/norge/i/X6P7/Na-er-veganisme-godkjent-som-livssyn> [Lest: 26.12.2018].

Den besværlige fritaksretten

- Fladset, A. (2014) Skolen hadde ingen alternativ til gudstjeneste. *Bergensavisen* [Internett], 14.12.2014. Tilgjengelig fra: <https://www.ba.no/nyheter/skolen-hadde-ingen-alternativ-til-gudstjeneste/s/1-41-7728200> [Lest: 03.10.2019].
- Flensner, K.K. (2015) Religious Education in Contemporary Pluralistic Sweden. Doktorgradsavhandling. Gøteborg: Göteborgs universitet.
- Flydal, L.O. (2018) Tredobling av ikke-religiøse. *Vårt Land* [Internett], 29.08.2018. Tilgjengelig fra: <https://www.vl.no/kultur/tredobling-av-ikke-religiose-1.1194115> [Lest: 07.08.2019].
- Forskrift til opplæringsloven (2006) *Forskrift til opplæringsloven*.
- Friestad, E. (2016) Første gang: Flertall tror ikke på Gud. *Vårt Land* [Internett], 17.03.2016. Tilgjengelig fra: <https://www.vl.no/nyhet/forste-gang-flertall-tror-ikke-pa-gud-1.702540> [Lest: 26.07.2019].
- Fuglseth, K. (2018) Blind pedagogikk? Religion og livssyn i lærarens allmenne profesjonskompetanse. I: Schjetne, E. og Skrefsrud, T.-A. red. *Å være lærer i en mangfoldig skole. Kulturelt og religiøst mangfold, profesjonsverdier og verdigrunnlag*. Oslo: Gyldendal, s. 178–195.
- Furseth, I. (2015a) Et religiøst landskap i endring 1988-2013. I: Furseth, I. red. *Religionens tilbakekomst i offentligheten? Religion, politikk, medier, stat og sivilsamfunn i Norge siden 1980-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 21–37.
- Furseth, I. (2015b) Religionens tilbakekomst, nedgang eller økende kompleksitet?. I: Furseth, I. red. *Religionens tilbakekomst i offentligheten? Religion, politikk, medier, stat og sivilsamfunn i Norge siden 1980-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 169–182.
- Fylkesmennenes fellesadministrasjon (2016) *Fylkesmennene* [Internett]. Arendal: Fylkesmennenes fellesadministrasjon. Tilgjengelig fra: <https://www.fylkesmannen.no/Om-oss/Fylkesmennene/> [Lest: 09.06.2019].
- Fylkesmennenes fellesadministrasjon (2018a) *Om oss* [Internett]. Arendal: Fylkesmennenes fellesadministrasjon. Tilgjengelig fra: <https://www.fylkesmannen.no/Om-oss/> [Lest: 09.06.2019].
- Fylkesmennenes fellesadministrasjon (2018b) *Historien om fylkesmennene* [Internett]. Arendal: Fylkesmennenes fellesadministrasjon. Tilgjengelig fra: <https://www.fylkesmannen.no/nb/Om-oss/Amtmennenesfylkesmennenes-historie/> [Lest: 09.06.2019].

Gauld, T. (2019) *Albert den vise* [Tegneseriestripe]. Oversatt av Hans Ivar Stordal. Oslo: Vårt Land Forlag.

Gule, L. (2012) *Sekularisering*. Tilgjengelig fra:

<https://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/livssyn/religion-og-livssyn/sekularisering/sekularisering.html> [Lest: 02.07.19].

Gran, E. (2017) Tom Hedalen gjenvalgt som styreleder. *Fri Tanke* [Internett], 11.06.2017.

Tilgjengelig fra: <https://fritanke.no/nyheter/tom-hedalen-gjenvalgt-som-styreleder/19.10534> [Lest: 11.07.2019].

Gran, E. (2018a) Andelen som ikke tror på Gud øker sterkt, gudstroen svekkes. *Fri Tanke*

[Internett], 24.03.2018. Tilgjengelig fra: <https://fritanke.no/nyheter/andelen-som-ikke-tror-pa-gud-oker-sterkt-gudstroen-svekkes/19.10773> [Lest: 07.08.2019].

Gran, E. (2018b) Skolegudstjeneste stod på timeplanen som vanlig undervisning. *Fri Tanke*

[Internett], 20.04.2018. Tilgjengelig fra: <https://fritanke.no/skolegudstjeneste-stod-pa-timeplanen-som-vanlig-undervisning/19.10797> [Lest: 22.07.2019].

Gran, E. (2018c) Utdanningsforbundet i Telemark reagerer på gudstjenestetvang i Skien. *Fri*

Tanke [Internett], 27.08.2018. Tilgjengelig fra: <https://fritanke.no/utdanningsforbundet-i-telemark-reagerer-pa-gudstjenestetvang-i-skien/19.10880> [Lest: 23.07.2019].

Gran, E. (201g) Stort flertall ikke-religiøse. *Fri Tanke* [Internett], 20.10.2018. Tilgjengelig fra:

https://fritanke.no/index.php?page=vis_nyhet&NyhetID=10926 [Lest: 10.12.2018].

Haakedal, E. (2000) *"Det er jo vanlig praksis hos de fleste her-" : religionslærrolle, livstolkning og skolekulturell ritualisering : en religionspedagogisk studie av grunnskolelæreres handlingsrom på 1990-tallet*. Doktorgradsavhandling. Oslo: Universitetet i Oslo.

Habermas, J. (2005) *Religion in the public sphere*. Forelesning. Bergen: Holbergprisen.

Tilgjengelig fra:

https://holbergprisen.no/sites/default/files/Habermas_religion_in_the_public_sphere.pdf [Lest: 04.10.2019].

Hansen, K.S. og Hebnes, S. (2017) *Seksualitetsundervisning*. «Gudene vet hva seksualitetsundervisning egentlig er altså...». Masteroppgave. Tromsø: UiT Norges Arktiske Universitet.

- Haug, K. (2019) Kidnapper kristendommen. *Vårt Land* [Internett], 12.08.2019. Tilgjengelig fra: <https://www.vl.no/nyhet/kidnapper-kristendommen-1.1567061> [Lest: 12.08.2019].
- Henriksen, J.-O. og Schmidt, U. (2010) Religionens plass og betydning i offentligheten. I: Botvar, P.K. og Schmidt, U. red. *Religion i dagens Norge. Mellom sekularisering og sakralisering*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 81–94.
- Hovdelien, O. (2003) Fra kristen trosopplæring til pluralistiskreligionsundervisning. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, 87 (5/6), s. 272–281.
- Hovdelien, O. (2009) Fritaksproblematikken som forsvant. *Prismet*, 60 (3), s. 131–142.
- Hovdelien, O. (2010) «Det er ingen av mine lærere som forkynner...» Grunnskolerektorerers forståelse av egen rolle og eget handlingsrom i forbindelse med religions- og livssynsundervisningen. *Prismet*, 61 (3), s. 77–86.
- Hovdelien, O. (2011) *Den multikulturelle skolen – hva mener rektorene?*. Doktorgradsavhandling. Kristiansand: Universitetet i Agder.
- Hovdelien, O. og Neegaard, G. (2014a) Gudstjenester i skoletiden. *Bedre skole*, 2014 (2), s. 58–63.
- Hovdelien, O. og Neegaard, G. (2014b) Gudstjenester i skoletiden - rektorenes dilemma. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, 98 (4), s. 260–270.
- Human-Etisk Forbund Hordaland (2014) *Kartlegging av religionsutøvelse i Bergensskolene*. Bergen: Human-Etisk Forbund Hordaland.
- Høstmælingen, N. (2005) For sterk trospåvirkning: norsk kristendomsundervisning i strid med menneskerettighetene. *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 106 (4), s. 232–252.
- Høstmælingen, N. (2015) Folkerett og religionsundervisning i videregående opplæring – kommentar til Andreassen. *Prismet*, 66 (1), s. 99–100.
- Iversen, L.L. (2012a) Når religion blir identitet. *Kirke og kultur*, 117 (3), s. 258–270.
- Iversen, L.L. (2012b) Kristne i skapet?. *NRK* [Internett], 11.12.2012. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/ytring/kristne-i-skapet -1.10607917> [Lest: 24.08.2019].
- Iversen, L.L. (2014) *Uenighetsfellesskap. Blikk på demokratisk samhandling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kimanen, A. (2015) Complicated confessionality: How the concept of ‘confessionality’ could serve the debate on religious education better?. *Journal of Religious Education*, 63 (2-3), s. 129–140.

- Klausen, A.O. (2014a) Skole kalte julegudstjeneste alternativ til undervisning. *Fri Tanke* [Internett], 01.12.2014. Tilgjengelig fra: <https://fritanke.no/nyheter/skole-kalte-julegudstjeneste-alternativ-til-undervisning/19.9625> [Lest: 03.10.2019].
- Klausen, A.O. (2014b) Skole må endre praksis for julegudstjeneste. *Fri Tanke* [Internett], 15.12.2014. Tilgjengelig fra: <https://fritanke.no/nyheter/skole-ma-endre-praksis-for-julegudstjeneste/19.9639> [Lest: 03.10.2019].
- Klausen, A.O. (2015a) Selv kristne mot KRLE. *Fri Tanke* [Internett], 07.01.2015. Tilgjengelig fra: <https://fritanke.no/selv-kristne-mot-krle/19.9650> [Lest 09.10.2019].
- Klausen, A.O. (2015b) 20 år siden NOUen «Identitet og dialog» som ga KRL-faget. *Fri Tanke* [Internett], 04.05.2015. Tilgjengelig fra: <https://fritanke.no/nyheter/kom-for-tidlig-og-pa-feil-grunnlag/19.9825> [Lest: 04.10.2019].
- Klausen, A.O. (2019a) Folk i Trøndelag og Nord-Norge er mindre religiøse enn folk ellers i landet. *Fri Tanke* [Internett], 03.06.2019. Tilgjengelig fra: <https://fritanke.no/nyheter/folk-i-trondelag-og-nord-norge-er-mindre-religiose-enn-folk-ellers-i-landet/19.11186> [Lest: 18.09.2019].
- Klausen, A.O. (2019b) Dette er sentralstyret i Human-Etisk Forbund 2019-2021. *Fri Tanke* [Internett], 16.06.2019. Tilgjengelig fra: <https://fritanke.no/nyheter/dette-er-sentralstyret-i-human-etisk-forund-2019-2021/19.11209> [Lest: 16.06.2019].
- Kunnskapsdepartementet (2007) *Rundskriv F-15-07: Informasjon om endringer i opplæringen i faget Kristendoms-, religions- og livssynskunnskap og om rett til fritak fra opplæring i skoleåret 2007/2008*. Oslo: Det kongelige norske kunnskapsdepartement.
- Kunnskapsdepartementet (2008) *Rundskriv F-10-08: Informasjon om endringer i opplæringsloven*. Oslo: Det kongelige norske kunnskapsdepartement.
- Kvam, V. (2016) *Jakten på den gode skole. Utdanningshistorie for lærere*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Leidland, M. (2016) *Kampen om RLE-fagets verdigrunnlag. En analyse av hørings svarene knyttet til forslaget om å endre RLE til KRLE*. Masteroppgave. Oslo: Det teologiske Menighetsfakultetet.
- Leirvik, O. (2012) Religionsdialog, sekularitet og eit felles forpliktande språk. I Bangstad, S., Leirvik, O., og Plesner, I.T. red. *Sekularisme med norske briller*. Bergen: Fagbokforlaget, s. 7–24.

Den besværlige fritaksretten

- Lidh, C.H. (2018) Representera och bli representerad. I: Franck, O. og Thalén, P. red. *Interkulturell religionsdidaktik. Utmaningar och möjligheter*. Lund: Studentlitteratur, s. 87–108.
- Lied, S. (2008) KRL-faget i Strasbourg. Presentasjon av dom og dissens i EMD og skisse av en mulig vei videre. *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 109 (1), s. 55–71.
- Likestillings- og diskrimineringsloven. Lov 16.06.2017 nummer 51 om likestilling og forbud mot diskriminering.
- Lindvåg, A.W.H. (2015) Rungende nei til KRLE. *Vårt Land* [Internett], 06.01.2015. Tilgjengelig fra: <https://www.vl.no/samfunn/rungende-nei-til-krle-1.308973> [Lest: 09.10.2019].
- Lippe, M.v.d (2017) Fritak for hvem og for hva?. I: Lippe, M.v.d. og Undheim, S. red. *Religion i skolen*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 87–100.
- Lippe, M.v.d. (2018) The Right to Exempted. I: Rydving, H. og Olsson, S. red. *Religion, Law, and Justice*. Oslo: Novus forlag, s. 145–172.
- Lomsdalen, C. (2018) Som motstander av religiøs forkynnelse i skolen forstår jeg frykten for yoga. *Fri Tanke* [Internett], 21.02.2018. Tilgjengelig fra: <https://fritanke.no/som-motstander-av-religios-forkynnelse-i-skolen-forstar-jeg-frykten-for-yoga/19.10739> [Lest: 12.07.2019].
- Lomsdalen, C. (2019) LL-140: Kim Friele om norsk skeiv historie. *Lektor Lomsdalens innfall* [Podkast], 05.03.2019. Tilgjengelig fra: <http://lektorlomsdalen.no/2019/03/ll-140-kim-friele-om-norsk-skeiv-historie/> [Lest: 05.03.2019].
- Lundby, K. (2017) Mediebruk og konflikter om religion i Norge. *Norsk Medietidsskrift*, 24 (4), s. 1–19.
- Lundby, K., Christensen, H.R., Gresaker, A.K., Lövheim, M., Niemelä, K., Sjö, S., Moberg, M., og Danielsson, Á.S. (2018) Religion and the Media: Continuity, Complexity, and Mediatization. I: Furseth, I. red. *Religious Complexity in the Public Sphere*. London: Palgrave Macmillan, s. 193–249.
- Lundby, K. og Repstad, P. (2018) Scandinavia: Traits, Trends and Tensions. I: Lundby, K. red. *Contesting Religion. The Media Dynamics of Cultural Conflicts in Scandinavia*. Berlin: De Gruyter, s. 24–43.
- Lynch, G. (2012) Public media and the sacred. I: Lynch, G., Mitchell, J. og Strhan, A. red. *Religion, Media and Culture*. London: Routledge, s. 244–250.

- Lövheim, M., Jernsletten, H.H., Herbert, D., Lundby, K., og Hjarvard, S. (2018) Attitudes: Tendencies and Variations. I: Lundby, K. red. *Contesting Religion. The Media Dynamics of Cultural Conflicts in Scandinavia*. Berlin: De Gruyter, s. 44–61.
- Lövheim, M. og Lied, L.I. (2018) Approaching Contested Religion. I: Lundby, K. red. *Contesting Religion. The Media Dynamics of Cultural Conflicts in Scandinavia*. Berlin: De Gruyter, s. 78–93.
- Løvland, A. og Repstad, P. (2019) Mellom forkynning, kulturarv og inkludering. Skulegudstenester før jul. *Kirke og Kultur*, 124 (3), s. 207–223.
- Matlary, J.H. (2013) «Værdigrundlaget forbliver vor kristne og humanistiske Arv». I: Bjørndal, S.K., Tangen, K.I., og Strøm-Olsen, N. red. *Gud er tilbake! Religionens rolle i fremtiden*. Oslo: Frekk Forlag, s. 80–91.
- Melsom, K. (2019) Sanner vil styrke kristendommen i skolen. Send heller elevene på teater. *Dagbladet* [Internett], 18.03.2019. Tilgjengelig fra: <https://www.dagbladet.no/kultur/sanner-vil-styrke-kristendommen-i-skolen-send-heller-elevne-pa-teater/70876249> [Lest: 02.07.19].
- Myklebust, A. (2015) Får ikkje fritak frå data. *Vårt Land* [Internett], 10.01.2015. Tilgjengelig fra: <https://www.vl.no/troogkirke/far-ikkje-fritak-fra-data-1.309835> [Lest 26.12.2018].
- Nilssen, V. (2012) *Analyse i kvalitative studier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nilsson, S. (2018) Det oförutsägbara klassrummet – utmaningar och möjligheter. I: Franck, O. og Thalén, P. red. *Interkulturell religionsdidaktik. Utmaningar och möjligheter*. Lund: Studentlitteratur, s. 109–130.
- NOU 1995:9 Identitet og dialog.
- NOU 2008:1 Kvinner og homofile i trossamfunn.
- NOU 2013:1 Det livssynsåpne samfunn.
- NOU 2016:13 Samvittighetsfrihet i arbeidslivet.
- Opplæringslova. *Lov 17.07.1998 nummer 61 om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa*.
- Ottosen, E. (2013) Menneskets relative verdi. I: Bjørndal, S.K., Tangen, K.I., og Strøm-Olsen, N. red. *Gud er tilbake! Religionens rolle i fremtiden*. Oslo: Frekk Forlag, s. 92–101.

Den besværlige fritaksretten

- Ottosen, E. (2019) Uryddig homokamp. *Aftenposten* [Internett], 24.06.2019. Tilgjengelig fra <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/g7rvyB/Uryddig-homokamp-Espen-Ottosen> [Lest: 15.07.2019].
- Plesner, I.T. (2016) *Religionspolitikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Redse, A. (2015) *Kristen trusopplæringspedagogikk. Oppsedingog opplæring til kristen tru og liv i heim og forsamling i ramma av eit pluralistisk samfunn*. Høgskulen i Volda, Volda. Upublisert.
- Ringstad, B. (2011) *Fra kirkegang til fellessang. En kvalitativ studie av religiøse høytidsmarkeringer ved en flerkulturell skole*. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Roald, A.S. (2012) Muslimske reaksjoner på norsk sekularisme og sekularisering. I Bangstad, S., Leirvik, O., og Plesner, I.T. red. *Sekularisme med norske briller*. Bergen: Fagbokforlaget, s. 67–86.
- Sandvig, B. (2006) Den viktige diskusjonen. I: Høstmælingen, N., Lindholm, T., og Plesner, I.T. red. *Stat, kirke og menneskerettigheter*. Oslo: Abstrakt forlag, s 165–175.
- Schmidt, U. (2010) Norge: Et religiøst pluralistisk samfunn? I: Botvar, P.K. og Schmidt, U. red. *Religion i dagens Norge. Mellom sekularisering og sakralisering*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 25–43.
- Schmidt, U. (2015) Stat og religion. I: Furseth, I. red. *Religionens tilbakekomst i offentligheten? Religion, politikk, medier, stat og sivilsamfunn i Norge siden 1980-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 105–138.
- Schreiner, P. (2018) Religious Education in Europe – What can be learned for “intercultural religious didactics” in Sweden? I: Franck, O. og Thalén, P. red. *Interkulturell religionsdidaktik. Utmaningar och möjligheter*. Lund: Studentlitteratur, s. 45–64.
- Sex & Politikk (u.å) *Om vårt materiell* [Internett]. Oslo: Sex & Politikk. Tilgjengelig fra: <https://sexogpolitikk.no/seksualundervisning/om-undervisningsmateriellet/> [Lest: 03.10.2019].
- Simonnes, H. (2019a) *Kampen om korset i politikken*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Simonnes, H. (2019b) Politikk og religion sauses sammen. *Vårt Land* [Internett], 09.08.2019. Tilgjengelig fra: <http://www.verdidebatt.no/innlegg/11752377-politikk-og-religion-sauses-sammen> [Lest: 09.08.2019].

- Skeie, G. (2018a) Forskingen om interkulturell religionspedagogikk. I: Franck, O. og Thalén, P. red. *Interkulturell religionsdidaktik. Utmaningar och möjligheter*. Lund: Studentlitteratur, s. 65–86.
- Skeie, G. (2018b) Religioner, livssyn og interkulturell opplæring. I: Schjetne, E. og Skrefsrud, T.-A. red. *Å være lærer i en mangfoldig skole. Kulturelt og religiøst mangfold, profesjonsverdier og verdigrunnlag*. Oslo: Gyldendal, s. 39–56.
- Skrefsrud, T.-A. (2018) Pedagogikk og elevkunnskap i en mangfoldig skole. I: Schjetne, E. og Skrefsrud, T.-A. red. *Å være lærer i en mangfoldig skole. Kulturelt og religiøst mangfold, profesjonsverdier og verdigrunnlag*. Oslo: Gyldendal, s. 22–38.
- Solhjell, B.V. (2013) Slepp religionen inn. I: Bjørndal, S.K., Tangen, K.I., og Strøm-Olsen, N. red. *Gud er tilbake! Religionens rolle i fremtiden*. Oslo: Frekk Forlag, s. 34–47.
- Statistisk Sentralbyrå (2018) *Religion* [Internett]. Oslo: Statistisk Sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/faktaside/religion> [Lest: 08.01.19].
- St.meld. nr. 32 (2000-2001) *Evaluering av faget Kristendoms kunnskap med religions- og livssynsorientering*.
- Stærk, B. (2012) Den skjulte minoriteten – konservative kristne i Norge. *Aftenposten* [Internett], 25.12.2012. Tilgjengelig fra <https://www.aftenposten.no/meninger/i/L0J7x/Den-skjulte-minoriteten--konservative-kristne-i-Norge> [Lest: 01.08.2019].
- Sultan, S.M. (2006) Staten, Kirken og muslimene. I: Høstmælingen, N., Lindholm, T., og Plesner, I.T. red. *Stat, kirke og menneskerettigheter*. Oslo: Abstrakt forlag, s. 140–153.
- Sylte, T. og Omvik, E. (2013) 7 av 10 vil ha skolegudstjenester. *Vårt Land* [Internett], 11.12.2013. Tilgjengelig fra: <https://www.vl.no/samfunn/7-av-10-vil-ha-skolegudstjenester-1.166> [Lest: 29.10.2019].
- Søderlind, D. (2019) Filmen Disco kunne vært et filmatisert leserinnlegg fra Levi Fragell. *Fri Tanke* [Internett], 10.10.2019. Tilgjengelig fra: <https://fritanke.no/kommentar/filmen-disco-oppleves-som-et-filmatisert-leserinnlegg-fra-levi-fragell/19.11305> [Lest: 10.10.2019].
- Sødal, H.K. (2000) *Barn med ulik tro: møte med livssynsmangfoldet i skole og barnehage*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Den besværlige fritaksretten

- Sødal, H.K. (2009) Barn i Jehovas vitner. Møte med skole og barnehage. I: Ringnes, H.K. og Sødal, H.K. red. *Jehovas vitner. En flerfaglig studie*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 79–94.
- Thuen, H. (2017) *Den norske skolen. Utdanningssystemets historie*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Toft, A. (2018) Inescapable News Coverage: Media Influence on Lessons About Islam. Lundby, K. red. *Contesting Religion. The Media Dynamics of Cultural Conflicts in Scandinavia*. Berlin: De Gruyter, s. 282–301.
- Urstad, S.S. (2017) The Religiously Unaffiliated in Norway. *Nordic Journal of Religion and Society*, 30 (1), s. 61–81.
- Urstad, S.S. (2018) *Ikke-religiøse i Norge. Sosiologiske analyser av individer uten religion*. Doktorgradsavhandling. Kristiansand: Universitetet i Agder.
- Utdanningsdirektoratet (2009) *Gudstjenester i skoletiden*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Utdanningsdirektoratet (2013a) *Privat hjemmeundervisning Udir-5-2013*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Utdanningsdirektoratet (2013b) *Læreplan i samfunnsfag (SAF1-03)*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Utdanningsdirektoratet (2015a) *Læreplan i kristendom, religion, livssyn, og etikk (KRLE) (RLE1-02)*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Utdanningsdirektoratet (2015b) *Læreplan i kroppsøving (KRO1-04)*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Utdanningsdirektoratet (2016a) *Å forstå grunnleggende ferdigheter*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Utdanningsdirektoratet (2016b) *Dersom skolen ikke kan tilby noe alternativt opplegg til elever som ønsker fritak, kan skolen heller ikke føre fravær* [Twitter], 13.12.2016. Tilgjengelig fra: <https://twitter.com/Udir/status/809031183032025088> [Lest: 03.10.2019].
- Utdanningsdirektoratet (2018) *Skolegudstjenester*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Utdanningsdirektoratet (u.å) *Elevar, lærarar, skolar*. Tilgjengelig fra: <https://skoleporten.udir.no/rapportvisning/grunnskole/fakta-om-opplaeringa/elevar-laerarar-skolar/nasjonalt> [Lest: 14.11.2019].

- Utdannings- og forskningsdepartementet (2005) *Lov om endringer i opplæringslova og friskolelova (Om faget kristendoms-, religions- og livssynskunnskap og rett til avgrensa fritak)*. Ot.prp. nr. 91 (2004-2005). Oslo: Utdannings- og forskningsdepartementet.
- Vangen, L. (2005) *De fromme har mange sorger, mens verdens dårer ler. En studie av hvordan ikke-læstadianere i Manndalen forholder seg til læstadianismen*. Hovedfagsoppgave. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Venli, V. (2016) Blir ikke spurt om julegudstjeneste. *Kommunal Rapport*, 08.12.2016, s. 6–7.
- Watterson, B. (1991) *Calvin and Hobbes - Wednesday March 6, 1991* [Tegneseriestripe]. Washington, D.C: Go Comics.
- Woodhead, L. (2016) Intensified Religious Pluralism and De-differentiation: the British Example. *Society*, 53, s. 41–46.
- Woodhead, L. (2017) The Rise of “No Religion”: Towards an Explanation. *Sociology of Religion: A Quarterly Review*, 78 (3), s. 247–262.
- Ystebø, A. (2019a) Ingenting er nøytralt – i hvert fall ikke skolen. *Bergens Tidende* [Internett], 15.09.2019. Tilgjengelig fra: <https://www.bt.no/btmener/debatt/i/wPbzlo/ingenting-er-noeytralt-i-hvert-fall-ikke-skolen> [Lest: 03.10.2019].
- Ystebø, A. (2019b) Sa du nøytral? Respekt og kunstige murer mellom tro og fag. *Egill Danielsen Stiftelse* [Video], 15.09.2019. Tilgjengelig fra: <https://www.youtube.com/watch?v=AAW5p6jJZ28> [Sett: 03.10.2019].
- Ystebø, A. (2019c) Sa du nøytral? Hvordan blir livssyn og spørsmål om tro behandlet i læremidler? *Egill Danielsen Stiftelse* [Video], 25.09.2019. Tilgjengelig fra: <https://www.youtube.com/watch?v=D2SGc50sPhU> [Sett: 03.10.2019].
- Zetterqvist, K.G. og Skeie, G. (2014) Religion i skolen; her, der og hvor-som-helst? *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, 98 (5), s. 305–315.
- Årsheim, H. (2014) Legal secularism? Differing Notions of Religion in International and Norwegian Law. I: Wyller, T.E., Breemer, R.V.D., og Casanova, J. Red. *Secular and Sacred? The Scandinavian Case of Religion in Human Rights, Law and Public Space*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, s. 123–151.

Vedlegg A Søknad til Norsk Senter for Forskningsdata (NSD)

MELDESKJEMA

Meldeskjema (versjon 1.6) for forsknings- og studentprosjekt som medfører meldeplikt eller konsesjonsplikt (jf. personopplysningsloven og helseregisterloven med forskrifter).

1. Intro		
Samles det inn direkte personidentifiserende opplysninger?	Ja ☐ Nei ☒	En person vil være direkte identifiserbar via navn, personnummer, eller andre personentydige kjennetegn. Les mer om hva personopplysninger er.
Hvis ja, hvilke?	☐ Navn ☐ 11-sifret fødselsnummer ☐ Adresse ☐ E-post ☐ Telefonnummer ☐ Annet	NB! Selv om opplysningene skal anonymiseres i oppgave/rapport, må det krysses av dersom det skal innhentes/registreres personidentifiserende opplysninger i forbindelse med prosjektet. Les mer om hva behandling av personopplysninger innebærer.
Annet, spesifiser hvilke		
Samles det inn bakgrunnsopplysninger som kan identifisere enkeltpersoner (indirekte personidentifiserende opplysninger)?	Ja ☒ Nei ☐	En person vil være indirekte identifiserbar dersom det er mulig å identifisere vedkommende gjennom bakgrunnsopplysninger som for eksempel bostedskommune eller arbeidsplass/skole kombinert med opplysninger som alder, kjønn, yrke, diagnose, etc.
Hvis ja, hvilke	Saksnummer og andre opplysning	NB! For at stemme skal regnes som personidentifiserende, må denne bli registrert i kombinasjon med andre opplysninger, slik at personer kan gjenkjennes.
Skal det registreres personopplysninger (direkte/indirekte) via IP-/epost adresse, etc) ved hjelp av nettbaserte spørreskjema?	Ja ☐ Nei ☒	Les mer om nettbaserte spørreskjema .
Blir det registrert personopplysninger på digitale bilde- eller videoopptak?	Ja ☐ Nei ☒	Bilde/videoopptak av ansikter vil regnes som personidentifiserende.
Søkes det vurdering fra REK om hvorvidt prosjektet er omfattet av helseforskningsloven?	Ja ☐ Nei ☒	NB! Dersom REK (Regional Komité for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk) har vurdert prosjektet som helseforskning, er det ikke nødvendig å sende inn meldeskjema til personvernombudet (NB! Gjelder ikke prosjekter som skal benytte data fra pseudonyme helseregistre). Les mer . Dersom tilbakemelding fra REK ikke foreligger, anbefaler vi at du avventer videre utfylling til svar fra REK foreligger.
2. Prosjekttittel		
Prosjekttittel	Fritak som eksklusjon	Oppgi prosjektets tittel. NB! Dette kan ikke være «Masteroppgave» eller liknende, navnet må beskrive prosjektets innhold.
3. Behandlingsansvarlig institusjon		
Institusjon	Universitetet i Bergen	Velg den institusjonen du er tilknyttet. Alle nivå må oppgis. Ved studentprosjekt er det studentens tilknytning som er avgjørende. Dersom institusjonen ikke finnes på listen, har den ikke avtale med NSD som personvernombud. Vennligst ta kontakt med institusjonen. Les mer om behandlingsansvarlig institusjon .
Avdeling/Fakultet	Det humanistiske fakultet	
Institutt	Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap	
4. Daglig ansvarlig (forsker, veileder, stipendiat)		
Fornavn	Marie von der	Før opp navnet på den som har det daglige ansvaret for prosjektet. Veileder er vanligvis daglig ansvarlig ved studentprosjekt. Les mer om daglig ansvarlig .
Etternavn	Lippe	
Stilling	Førstemanuensis	Daglig ansvarlig og student må i utgangspunktet være tilknyttet samme institusjon. Dersom studenten har ekstern veileder, kan biveileder eller fagansvarlig ved studiestedet stå som daglig ansvarlig.
Telefon	55582445	
Mobil	95796645	Arbeidssted må være tilknyttet behandlingsansvarlig institusjon, f.eks. underavdeling, institutt etc.
E-post	Marie.Lippe@uib.no	
Alternativ e-post	Marie.Lippe@uib.no	NB! Det er viktig at du oppgir en e-postadresse som brukes aktivt. Vennligst gi oss beskjed dersom den endres.

Arbeidssted	Universitetet i Bergen	
Adresse (arb.)	Postboks 7805	
Postnr./sted (arb.sted)	5020 Bergen	
5. Student (master, bachelor)		
Studentprosjekt	Ja • Nei ○	Dersom det er flere studenter som samarbeider om et prosjekt, skal det velges en kontaktperson som føres opp her. Øvrige studenter kan føres opp under pkt 10.
Fornavn	Christian	
Etternavn	Lomsdalen	
Telefon		
Mobil	93083015	
E-post	clo053@student.uib.no	
Alternativ e-post	christian@lomsdalen.im	
Privatadresse	Sandsliåsen 62	
Postnr./sted (privatadr.)	5254 Sandsli	
Type oppgave	<ul style="list-style-type: none"> ● Masteroppgave ○ Bacheloroppgave ○ Semesteroppgave ○ Annet 	
6. Formålet med prosjektet		
Formål	<p>Prosjektet "Fritak som eksklusjon" skal se på hvilke saker om fritaksretten, knyttet til §2-3a i Opplæringsloven, som kommer til fylkesmennene. For på denne måten kunne se på hva omfanget av slike klagesaker, spørsmål, prinsipielle avklaringer som forekommer i den norske skolen. For å kunne gi et mer faktabasert oversikt over de stridsspørsmålene som forekommer hvert år over hele landet med grunnlaget i denne paragrafen.</p> <p>Problemstillingen er "Hva slags saker knyttet til §2-3a mottar fylkesmennene og i hvilket omfang? Hvordan behandles disse sakene og hvilke svar gis forskjellige steder i landet?"</p>	Redegjør kort for prosjektets formål, problemstilling, forskningsspørsmål e.l.
7. Hvilke personer skal det innhentes personopplysninger om (utvalg)?		
Kryss av for utvalg	☐ Barnehagebarn ☒ Skoleelever ☐ Pasienter ☐ Brukere/klienter/kunder ☐ Ansatte ☐ Barnevernsbarn ☒ Lærere ☐ Helsepersonell ☐ Asylsøkere ☒ Andre	Les mer om forskjellige forskningstematikker og utvalg .
Beskriv utvalg/deltakere	Utvalget vil være de skolene/foresatte/elevene/organisasjonene som har sendt i spørsmål til, klaget til, og bedt om råd fra fylkesmennene vedrørende fritaksparagrafen i Opplæringsloven.	Med utvalg menes dem som deltar i undersøkelsen eller dem det innhentes opplysninger om.
Rekruttering/trekking	Jeg vil forespørre alle fylkesmennene om innsyn i de sakene som har forekommet siden fritaksparagrafen ble en del av opplæringsloven i 2005.	Beskriv hvordan utvalget trekkes eller rekrutteres og oppgi hvem som foretar den. Et utvalg kan rekrutteres gjennom f.eks. en bedrift, skole, idrettsmiljø eller eget nettverk, eller trekkes fra registre som f.eks. Folkeregisteret, SSB-registre, pasientregistre.
Førstegangskontakt	Jeg tar kontakt med fylkesmennene per e-post.	Beskriv hvordan førstegangskontakten opprettes og oppgi hvem som foretar den. Les mer om førstegagskontakt og forskjellige utvalg på våre temasider .

Den besværlige fritaksretten

Alder på utvalget	☒ Barn (0-15 år) ☒ Ungdom (16-17 år) ☒ Voksne (over 18 år)	Les om forskning som involverer barn på våre nettsider.
Omtrentlig antall personer som inngår i utvalget	Ukjent, dette avhenger av antallet saker.	
Samles det inn sensitive personopplysninger?	Ja ☐ Nei ☒	Les mer om sensitive opplysninger .
Hvis ja, hvilke?	☐ Rasemessig eller etnisk bakgrunn, eller politisk, filosofisk eller religiøs oppfatning ☐ At en person har vært mistenkt, siktet, tiltalt eller dømt for en straffbar handling ☐ Helseforhold ☐ Seksuelle forhold ☐ Medlemskap i fagforeninger	
Inkluderes det myndige personer med redusert eller manglende samtykkekompetanse?	Ja ☐ Nei ☒	Les mer om pasienter, brukere og personer med redusert eller manglende samtykkekompetanse .
Samles det inn personopplysninger om personer som selv ikke deltar (tredjepersoner)?	Ja ☐ Nei ☒	Med opplysninger om tredjeperson menes opplysninger som kan identifisere personer (direkte eller indirekte) som ikke inngår i utvalget. Eksempler på tredjeperson er kollega, elev, klient, familiemedlem, som identifiseres i datamaterialet. Les mer .
8. Metode for innsamling av personopplysninger		
Kryss av for hvilke datainnsamlingsmetoder og datakilder som vil benyttes	☐ Papirbasert spørreskjema ☐ Elektronisk spørreskjema ☐ Personlig intervju ☐ Gruppeintervju ☐ Observasjon ☐ Deltakende observasjon ☐ Blogg/sosiale medier/internett ☐ Psykologiske/pedagogiske tester ☐ Medisinske undersøkelser/tester ☐ Journaldata (medisinske journaler)	<p>Personopplysninger kan innhentes direkte fra den registrerte f.eks. gjennom spørreskjema, intervju, tester, og/eller ulike journaler (f.eks. elevmapper, NAV, PPT, sykehus) og/eller registre (f.eks. Statistisk sentralbyrå, sentrale helseregistre).</p> <p>NB! Dersom personopplysninger innhentes fra forskjellige personer (utvalg) og med forskjellige metoder, må dette spesifiseres i kommentar-boksen. Husk også å legge ved relevante vedlegg til alle utvalgs-gruppene og metodene som skal benyttes.</p> <p>Les mer om registerstudier. Dersom du skal anvende registerdata, må variabeliste lastes opp under pkt. 15</p> <p>Les mer om forskningsmetoder.</p>
	☐ Registerdata	
	☒ Annen innsamlingsmetode	
Oppgi hvilken	Arkivdata etterspørres per epost fra fylkesmennene.	
Tilleggsopplysninger		
9. Informasjon og samtykke		
Oppgi hvordan utvalget/deltakerne informeres	☐ Skriftlig ☐ Muntlig ☒ Informeres ikke	Dersom utvalget ikke skal informeres om behandlingen av personopplysninger må det begrunnes.
Informeres ikke, begrunn	De som har sendt inn saker til fylkesmennene vil ikke bli kontaktet direkte og det vil ikke innhentes ytterligere opplysninger fra disse enn de opplysningene som står i sakene. Disse sakene vil normalt sett være aidentifisert fra fylkesmennenes side, slik at det ikke vil bli knyttet noen kontakt mellom de som har sendt inn klagesaker, spørsmål og henvendelser og studenten.	<p>Les mer. Vennligst send inn mal for skriftlig eller muntlig informasjon til deltakerne sammen med meldeskjema.</p> <p>Last ned en veiledende mal her.</p> <p>Les om krav til informasjon og samtykke.</p> <p>NB! Vedlegg lastes opp til sist i meldeskjemaet, se punkt 15 Vedlegg.</p>
Samtykker utvalget til deltakelse?	☐ Ja ☒ Nei ☐ Flere utvalg, ikke samtykke fra alle	For at et samtykke til deltakelse i forskning skal være gyldig, må det være frivillig, uttrykkelig og informert .
Hvis nei, begrunn	De som har sendt inn saker til fylkesmennene vil ikke bli kontaktet direkte og det vil ikke innhentes ytterligere opplysninger fra disse enn de opplysningene som står i sakene. Disse sakene vil normalt sett være aidentifisert fra fylkesmennenes side, slik at det ikke vil bli knyttet noen kontakt mellom de som har sendt inn klagesaker, spørsmål og henvendelser og studenten.	Samtykke kan gis skriftlig, muntlig eller gjennom en aktiv handling. For eksempel vil et besvart spørreskjema være å regne som et aktivt samtykke. Dersom det ikke skal innhentes samtykke, må det begrunnes. Les mer .
Innhentes det samtykke fra foreldre for barn under 15 år?	Ja ☐ Nei ☒	Les mer om forskning som involverer barn og samtykke fra unge .

Hvis nei, begrunn	De som har sendt inn saker til fylkesmennene vil ikke bli kontaktet direkte og det vil ikke innhentes ytterligere opplysninger fra disse enn de opplysningene som står i sakene. Disse sakene vil normalt sett være aidentifisert fra fylkesmennenes side, slik at det ikke vil bli knyttet noen kontakt mellom de som har sendt inn klagesaker, spørsmål og henvendelser og studenten.	
Innhentes det samtykke fra foreldre for ungdom mellom 16 og 17 år?	Ja ☐ Nei ☒	Les mer om forskning som involverer barn og samtykke fra unge .
Hvis nei, begrunn	De som har sendt inn saker til fylkesmennene vil ikke bli kontaktet direkte og det vil ikke innhentes ytterligere opplysninger fra disse enn de opplysningene som står i sakene. Disse sakene vil normalt sett være aidentifisert fra fylkesmennenes side, slik at det ikke vil bli knyttet noen kontakt mellom de som har sendt inn klagesaker, spørsmål og henvendelser og studenten.	
10. Informasjonssikkerhet		
Hvordan registreres og oppbevares personopplysningene?	☐ På server i virksomhetens nettverk ☐ Fysisk isolert PC tilhørende virksomheten (dvs. ingen tilknytning til andre datamaskiner eller nettverk, interne eller eksterne) ☐ Datamaskin i nettverkssystem tilknyttet Internett tilhørende virksomheten ☒ Privat datamaskin ☐ Videoopptak/fotografi ☐ Lydopptak ☐ Notater/papir ☐ Mobile lagringsenheter (bærbar datamaskin, minnepenn, minnekort, cd, ekstern harddisk, mobiltelefon) ☐ Annen registreringsmetode	Merk av for hvilke hjelpemidler som benyttes for registrering og analyse av opplysninger. Sett flere kryss dersom opplysningene registreres på flere måter. Med «virksomhet» menes her behandlingsansvarlig institusjon. NB! Som hovedregel bør data som inneholder personopplysninger lagres på behandlingsansvarlig sin forskningsserver. Lagring på andre medier - som privat pc, mobiltelefon, minnepinne, server på annet arbeidssted - er mindre sikkert, og må derfor begrunnes. Slik lagring må avklares med behandlingsansvarlig institusjon, og personopplysningene bør krypteres.
Annen registreringsmetode beskriv		
Hvordan er datamaterialet beskyttet mot at uvedkommende får innsyn?	Kryptert harddisk på datamaskin som er beskyttet med passord og fingeravtrykk.	Er f.eks. datamaskintilgangen beskyttet med brukernavn og passord, står datamaskinen i et låsbart rom, og hvordan sikres bærbare enheter, utskrifter og opptak?
Samles opplysningene inn/behandles av en databehandler (ekstern aktør)?	Ja ☐ Nei ☒	Dersom det benyttes eksterne til helt eller delvis å behandle personopplysninger, f.eks. Questback, transkriberingsassistent eller tolk, er dette å betrakte som en databehandler . Slike oppdrag må kontraktsreguleres.
Hvis ja, hvilken		
Overføres personopplysninger ved hjelp av e-post/Internett?	Ja ☒ Nei ☐	F.eks. ved overføring av data til samarbeidspartner, databehandler mm.
Hvis ja, beskriv?	Innsynsbegjæringen sendes per epost og fylkesmennene vil stort sett besvare henvendelsen per epost. Dokumentene som sendes vil normalt sett være aidentifisert, men vil normalt sett inneholde et saksnummer eller lignende. Ingen direkte personopplysninger vil vanligvis bli sendt på denne måten.	Dersom personopplysninger skal sendes via internett, bør de krypteres tilstrekkelig. Vi anbefaler ikke lagring av personopplysninger på nettskytjenester. Bruk av nettskytjenester må avklares med behandlingsansvarlig institusjon. Dersom nettskytjeneste benyttes, skal det inngås skriftlig databehandleravtale med leverandøren av tjenesten. Les mer .
Skal andre personer enn daglig ansvarlig/student ha tilgang til datamaterialet med personopplysninger?	Ja ☐ Nei ☒	
Hvis ja, hvem (oppgi navn og arbeidssted)?		
Utleveres/deles personopplysninger med andre institusjoner eller land?	☒ Nei ☐ Andre institusjoner ☐ Institusjoner i andre land	F.eks. ved nasjonale samarbeidsprosjekter der personopplysninger utveksles eller ved internasjonale samarbeidsprosjekter der personopplysninger utveksles.
11. Vurdering/godkjenning fra andre instanser		
Søkes det om dispensasjon fra taushetsplikten for å få tilgang til data?	Ja ☐ Nei ☒	For å få tilgang til taushetsbelagte opplysninger fra f.eks. NAV, PPT, sykehus, må det søkes om dispensasjon fra taushetsplikten . Dispensasjon søkes vanligvis fra aktuelt departement.
Hvis ja, hvilke		

Den besværlige fritaksretten

Søkes det godkjenning fra andre instanser?	Ja ☐ Nei ☒	I noen forskningsprosjekter kan det være nødvendig å søke flere tillatelser. Søkes det f.eks. om tilgang til data fra en registreier? Søkes det om tillatelse til forskning i en virksomhet eller en skole? Les mer om andre godkjenninger .
Hvis ja, hvilken		
12. Periode for behandling av personopplysninger		
Prosjektstart	01.01.2018	Prosjektstart Vennligst oppgi tidspunktet for når kontakt med utvalget skal gjøres/datainnsamlingen starter.
Planlagt dato for prosjektslutt	31.12.2019	Prosjektslutt: Vennligst oppgi tidspunktet for når datamaterialet enten skal anonymiseres/slettes, eller arkiveres i påvente av oppfølgingsstudier eller annet.
Skal personopplysninger publiseres (direkte eller indirekte)?	☐ Ja, direkte (navn e.l.) ☐ Ja, indirekte (identifiserende bakgrunnsopplysninger) ☒ Nei, publiseres anonymt	Les mer om direkte og indirekte personidentifiserende opplysninger. NB! Dersom personopplysninger skal publiseres, må det vanligvis innhentes eksplisitt samtykke til dette fra den enkelte, og deltakere bør gis anledning til å lese gjennom og godkjenne sitater.
Hva skal skje med datamaterialet ved prosjektslutt?	☒ Datamaterialet anonymiseres ☐ Datamaterialet oppbevares med personidentifikasjon	NB! Her menes datamaterialet, ikke publikasjon. Selv om data publiseres med personidentifikasjon skal som regel øvrig data anonymiseres. Med anonymisering menes at datamaterialet bearbeides slik at det ikke lenger er mulig å føre opplysningene tilbake til enkeltpersoner. Les mer om anonymisering av data .
13. Finansiering		
Hvordan finansieres prosjektet?	Ingen finansiering. Ordinært studentprosjekt uten nevneverdige utgifter.	Fylles ut ved eventuell ekstern finansiering (oppdragsforskning, annet).
14. Tilleggsopplysninger		
Tilleggsopplysninger		Dersom prosjektet er del av et prosjekt (eller skal ha data fra et prosjekt) som allerede har tilrådning fra personvernombudet og/eller konsesjon fra Datatilsynet, beskriv dette her og oppgi navn på prosjektleder, prosjektittel og/eller prosjektnummer.
15. Vedlegg		
Vedlegg	Antall vedlegg: 0.	

Vedlegg B Godkjenning fra Norsk Senter for Forskningsdata (NSD)

Marie von der Lippe
Øysteins gate 3
5007 BERGEN

Vår dato: 23.05.2018

Vår ref: 60285 / 2 / LH

Deres dato:

Deres ref:

Vurdering fra NSD Personvernombudet for forskning § 31

Personvernombudet for forskning viser til meldeskjema mottatt 11.04.2018 for prosjektet:

60285	<i>Fritak som eksklusjon</i>
Behandlingsansvarlig	<i>Universitetet i Bergen, ved institusjonens øverste leder</i>
Daglig ansvarlig	<i>Marie von der Lippe</i>
Student	<i>Christian Lomsdalen</i>

Vurdering

Etter gjennomgang av opplysningene i meldeskjemaet og øvrig dokumentasjon finner vi at prosjektet er meldepliktig og at personopplysningene som blir samlet inn i dette prosjektet er regulert av personopplysningsloven § 31. På den neste siden er vår vurdering av prosjektopplegget slik det er meldt til oss. Du kan nå gå i gang med å behandle personopplysninger.

Vilkår for vår anbefaling

Vår anbefaling forutsetter at du gjennomfører prosjektet i tråd med:

- opplysningene gitt i meldeskjemaet og øvrig dokumentasjon
- vår prosjektvurdering, se side 2
- eventuell korrespondanse med oss

Vi forutsetter at du ikke innhenter sensitive personopplysninger.

Meld fra hvis du gjør vesentlige endringer i prosjektet

Dersom prosjektet endrer seg, kan det være nødvendig å sende inn endringsmelding. På våre nettsider finner du svar på hvilke [endringer](#) du må melde, samt endringsskjema.

Opplysninger om prosjektet blir lagt ut på våre nettsider og i Meldingsarkivet

Vi har lagt ut opplysninger om prosjektet på nettsidene våre. Alle våre institusjoner har også tilgang til egne prosjekter i [Meldingsarkivet](#).

Vi tar kontakt om status for behandling av personopplysninger ved prosjektslutt

Ved prosjektslutt 31.12.2019 vil vi ta kontakt for å avklare status for behandlingen av

Dokumentet er elektronisk produsert og godkjent ved NSDs rutiner for elektronisk godkjenning.

Den besværlige fritaksretten

personopplysninger.

Se våre nettsider eller ta kontakt dersom du har spørsmål. Vi ønsker lykke til med prosjektet!

Marianne Høgetveit Myhren

Lise Aasen Haveraaen

Kontaktperson: Lise Aasen Haveraaen tlf: 55 58 21 19 / Lise.Haveraaen@nsd.no

Vedlegg: Prosjektvurdering

Kopi: Christian Lomsdalen, cl053@student.uib.no

Personvernombudet for forskning

Prosjektvurdering - Kommentar

Prosjektnr: 60285

FORMÅL

Formålet med prosjektet er å undersøke hvilke saker om fritaksretten, knyttet til § 2-3a i Opplæringsloven som kommer til fylkesmennene. Hensikten er å se på hva omfanget av slike klagesaker er, spørsmål og prinsipielle avklaringer som forekommer i den norske skolen. Målet er å kunne gi et mer faktabasert oversikt over de stridsspørsmålene som forekommer hvert år over hele landet med grunnlaget i denne paragrafen.

DATAMATERIALET

Datamaterialet består av saker som har forekommet hos fylkesmennene siden fritakparagrafen ble en del av opplæringsloven i 2005. Student søker om å få tilgang til arkivdata fra fylkesmennene. Dokumentene vil være aidentifiserte. Taushetsbelagt informasjon blir sladdet/fjernet fra dokumentene før student får innsyn.

Vi legger til grunn at alle nødvendige godkjenninger og tillatelser for innsyn i dokumentene foreligger.

VURDERING AV UNNTAK FRA KRAV OM INFORMASJON OG SAMTYKKE

Det fremgår av meldeskjema at student ikke planlegger å gi informasjon til eller innhente samtykke fra personer som inngår i datamaterialet. Student vil kun motta aidentifiserte dokumenter hvor taushetsbelagt informasjon er fjernet. Personvernombudet finner at behandlingen av personopplysninger i prosjektet kan hjemles i personopplysningsloven § 8 d), da behandlingen må sies å være nødvendig for å utføre en oppgave av allmenn interesse. Personvernulempen for den enkelte begrenses av at ingen enkeltpersoner vil kunne gjenkjennes i det som publiseres

Student kan fritas fra sin informasjonsplikt med hjemmel i personopplysningsloven § 20 b). Varsling vurderes som uforholdsmessig vanskelig, samt at personvernulempen er liten.

INFORMASJONSSIKKERHET

Personvernombudet forutsetter at du behandler alle data i tråd med Universitetet i Bergen sine retningslinjer for datahåndtering og informasjonssikkerhet. Vi legger til grunn at bruk av privat pc er i samsvar med institusjonens retningslinjer.

PROSJEKTSLUTT OG ANONYMISERING

Prosjektslutt er oppgitt til 31.12.2019. Det fremgår av meldeskjema at du vil anonymisere datamaterialet ved prosjektslutt. Anonymisering innebærer vanligvis å:

- slette direkte identifiserbare opplysninger som navn, fødselsnummer, koblingsnøkkel
- slette eller omskrive/gruppere indirekte identifiserbare opplysninger som bosted/arbeidssted, alder, kjønn

For en utdypende beskrivelse av anonymisering av personopplysninger, se Datatilsynets veileder:

<https://www.datatilsynet.no/globalassets/global/regelverk-skjema/veiledere/anonymisering-veileder-041115.pdf>

Vedlegg C E-post til fylkesmannsembetene

Christian Lomsdalen

Sunday, September 29, 2019 at 6:54:15 PM Central European Summer Time

Emne: Innsynsbegjæring - Opplæringslovens §2-3a og relaterte emner

Dato: tirsdag 19. juni 2018 15:03:59 sentraleuropeisk sommertid

Fra: Christian Lomsdalen

Til: Fylkesmannen Agder, Fylkesmannen Akershus, Fylkesmannen Buskerud, Fylkesmannen Finnmark, Fylkesmannen Fjordane, Fylkesmannen Hedmark, Fylkesmannen Hordaland, Fylkesmannen Nordland, Fylkesmannen Oppland, Fylkesmannen Rogaland, Fylkesmannen Romsdal, Fylkesmannen Telemark, Fylkesmannen Troms, Fylkesmannen Trøndelag, Fylkesmannen Vestfold, Fylkesmannen Østfold

Kopi: Marie von der Lippe

Hei,

Mitt navn er Christian Lomsdalen og jeg er masterstudent i religionsvitenskap ved Universitetet i Bergen. Jeg skriver masteroppgave om Opplæringslovens §2-3a under veiledning av førsteamanuensis Marie von der Lippe ved samme institusjon.

Jeg ber om innsyn i de saker som dere har hatt i tilknytning til denne lovparagrafen eller relatert til denne paragrafen og tematikken den tar opp - både klagesaker, spørsmål, prinsipielle avklaringer, og andre henvendelser med denne tilknytningen. Jeg ønsker innsyn i de sakene som har kommet mellom 2005 og 2018.

Det innsamlende materialet vil bli brukt i min masteroppgave for å se på hva slags saker i tilknytning til denne paragrafen som kommer videre til fylkesmennene og i hvilket omfang slike saker kommer. Jeg vil også se på hva slags svar som blir gitt ved de forskjellige fylkesmannsembetene til disse sakene. Prosjektet er godkjent av NSD og eventuelle personopplysninger vil bli behandlet konfidensielt.

Min veileder er lagt i kopi, og kan kontaktes på e-post: Marie Von der Lippe <marie.lippe@uib.no>.

Med vennlig hilsen

Christian Lomsdalen
Telefon: [930 83 015](tel:93083015)
E-post: christian@lomsdalen.im
Twitter: [@lektorlomsdalen](https://twitter.com/lektorlomsdalen)

Vedlegg D Fullstendig oversikt over sakene i datamaterialet

Saksvedlegget inneholder en gjennomgang av alle de innsamlede sakene i datamaterialet med nødvendig beskrivelse for å forstå sakskomplekset saken dekker. Dette vil variere i lengde ut fra kompleksitet og omfang i hver enkelt sak.

Oslo og Akershus

Svømmenekt 1	År: 2016	Fag: Kroppsøving	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Skoleeier, skole, foreldre, og fylkesmann.		Resultat: Avslag
Beskrivelse: Foreldre til flere elever ønsker at døtrene skal få fritak fra svømming i kjønnsdelte grupper på grunn av at dette krasjer med deres tro og religiøse overbevisning. Skoleeier oversender sak til fylkesmannen for klagebehandling etter enkeltvedtak hos skole. Avslag også hos fylkesmannen.			
Svømmenekt 2	År: 2016	Fag: Kroppsøving	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Informasjonsinnhenting	Parter: Skole og fylkesmann		Resultat: Informasjon gitt
Beskrivelse: En elev ved skolen har bedt om fritak fra svømming ut fra religiøst ståsted. Skolen mener at dette faller inn under §2-3a, men synes dette er problematisk ut fra Opplæringslovas §8-2 som sier at organiseringen av undervisningen ikke kan skje etter faglig nivå, kjønn eller etnisk tilhørighet. Fylkesmannen responderer at §2-3a ikke kan brukes i slike tilfeller siden det er snakk om kunnskapsinnhold i faget, samtidig som de viser til at §8-2 åpner for slik inndeling i kortere perioder.			
Julegudstjeneste 1	År: 2010-2011	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, og fylkesmann		Resultat: Avslag
Beskrivelse: Foreldre klager over kort frist på informasjon om skolegudstjeneste og mangel på informasjon om hva det alternative opplegget er for noe. Det klages også over at			

Den besværlige fritaksretten

skolegudstjenestene i det hele tatt gjennomføres. Dette knyttes også opp mot at elevene ikke skal måtte identifisere eget religiøst ståsted. Fylkesmannen avviser alle klagen med henvisning til regelverket for gudstjenester i skoletiden, at det ikke er viktig at foreldrene vet hva alternativet er, og at tiden nok var knapp, men likevel innenfor.

Julegudstjeneste 2	År: 2006	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Informasjonsinnhenting	Parter: Forelder og fylkesmann		Resultat: Informasjon gitt

Beskrivelse:

Forelder har spørsmål knyttet til om skolen har lov å til å kreve påmelding til det alternative opplegget, eller om det må ansees som om gudstjenestegangen er det alternative som man må melde seg på. Fylkesmannen forklarer regelverket knyttet til subjektivitet, tilpasset opplæring, og at gudstjenester kan være en del av den alminnelige virksomheten til skolen.

Østfold

Vandring i Bibelen 1	År: 2005	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre og fylkesmann		Resultat: Medhold

Beskrivelse:

Foreldre til elev klager over at det er blitt sendt ut et brev til alle elevene på 5. trinn direkte fra Den norske kirke uten at dette har blitt gjennomlest eller kvalitetssikret. Brevet formidler at det vil være en skolegudstjeneste for alle elevene hvor det vil bli utdelt bibler til elevene til odell og eie før det blir gjennomført Vandring i Bibelen-opplegget på skolen i ettertid. Det oppfordres også til lesing av bibelen hjemme. Fylkesmannen gir sin tilslutning til at gudstjenester ikke skal forekomme i religionsfaget i skolen, at skrive ikke burde vært sendt ut, og at bibelutdeling ikke skal skje i skolen. Det må likevel være opp til skolen om «Vandring i Bibelen» er innenfor eller ikke ut fra kompetansemålene.

Fravær	År: 2010	Fag: Generelt	Nivå: Videregående
Henvendelsestype: Spørsmål	Parter: Elev og fylkesmannen		Resultat: Informasjon gitt
Beskrivelse: Elev spør om råd med tanke på rettigheter og regelverk med tanke på deltagelse i religiøse aktiviteter utenom høytid, og fraværsføring av dette. Fylkesmannen informerer om at det er lov å trekke fra inntil to dager fravær knyttet til religiøse høytider i trossamfunn utenfor Den norske kirke.			
Islamfritak 1	År: 2010	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Informasjonsinnhenting	Parter: Skole, Utdanningsdirektoratet og fylkesmann		Resultat: Svar ikke oversendt
Beskrivelse: Utdanningsdirektoratet oversender spørsmål som er kommet inn fra en skole til dem over til fylkesmannen i riktig fylke. Skolen stiller spørsmål vedrørende §2-3a og hvorvidt det er lov til og mulighet for å en foresatt å be om fritak fra emnet «islam» i KRL-faget ut fra paragrafen slik den foreligger.			

Oppland

Julegudstjeneste 3	År: 2014	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Spørsmål	Parter: Utenforstående og fylkesmannen		Resultat: Informasjon gitt
Beskrivelse: Utenforstående, undertegnede, ber om fylkesmannens vurdering av hva som kan regnes for god nok varslings tid for gudstjenester i skoletiden ut fra regelverket som foreligger for dette. Fylkesmannen formidler at de ikke er klageinstans for denne typen frister, men at varselet må skje i god tid og at informasjonen om både gudstjenesten og alternativet må komme samtidig. Opplegget må også være ikke-diskriminerende og det må være reelle valgmuligheter.			

Den besværlige fritaksretten

Islamfritak 2	År: 2010	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Forelder, skole, og Fylkesmann	Resultat: Avslag	
Beskrivelse: Forelder klager på dybden og innholdet i en prøve om islam som vedkommende mener gikk på tvers av hva som skal til for å oppnå læreplanmålet «ha kjennskap til andre verdensreligioner». Foresatt klager også over mangel på informasjon og at det på ukeplanen bare sto at de jobbet med islam som tema. Det problematiseres ytterligere at å kunne den islamske trosbekjennelsen var en del av kompetanseinnholdet. Det understrekes at så dyp kjennskap til islam er i strid med foresattes overbevisning og tro. Skolen har tidligere avvist fritaksmeldingen med at dette er i tråd med kompetansemålene og at man ikke kan få fritak for kunnskapsinnholdet i faget, samt at det ved flere anledninger er sendt ut informasjon om islamprosjektet. Skolen fremholder også at prosjektet har foregått over flere uker og det er først ved kunnskapstesten dette blir et problem for de foresatte. Fylkesmannen avviser klagen med bakgrunn i at de vurderer at prøven og innholdet i den er i tråd med Kunnskapsløftets læreplan for religionsfaget i grunnskolen.			

Buskerud

Fagfritak 1	År: 2005	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Elev, skole, kontaktlærer, og Fylkesmann	Resultat: Avslag	
Beskrivelse: Elev ber om fritak fra religionsfaget i grunnskolen på bakgrunn av egen tro og filosofiske overbevisning, og henviser til menneskerettighetserklæringen. Ønsker også annen saksbehandler enn rektor på samme grunnlag. Mesteparten av dokumentasjonen i denne saken er sladdet. Kontaktlærer informerer om at eleven har deltatt i faget frem til 10.-klasse, men nå har gått ned en karakter på grunn av innsatsen i faget. Tidligere har ikke dette fritaksønsket vært en problemstilling. Rektor avviser fritaksønsket og fylkesmannen stadfester avslaget.			

Svømmenekt 3	År: 2005	Fag: Kroppsøving	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Forelder, skole, religiøs kvinneforening, og fylkesmann	Resultat: Avslag	
Beskrivelse: Foresatte ber om fritak for svømming i kroppsøving på grunn av egen tro, og at kjønnsblandet svømming er i strid med islam. Skolen avviser dette med bakgrunn i at svømmeundervisningen er obligatorisk og dermed ikke kan fritas for. Skolen argumenterer med at koranen har krav til å ikke vise frem kroppen udekket, men at de har kommet med forslag til løsninger tidligere. Blant annet separat dusjing og tightsbruk i svømmingen. Løsningen har ikke blitt godtatt og skolen ber om forslag som kan gjøre det mulig å løse problemstillingen uten fritak. Foresatte anker vedtaket uten ytterligere begrunnelse. Den tyrkiske kvinneforeningen i Drammen sender inn dokumentasjon på at eleven mottar svømmeundervisning hos dem slik at det kan sies at eleven mottar opplæringen som er nødvendig. Rektor avviser anken med bakgrunn i mangel på nye opplysninger. Fylkesmannen gir avslag og viser til løsningsforslag fra skolen og at man ikke kan velge å ha hjemmeundervisning i deler av temaene i skolen og være en del av skolesystemet i andre deler av undervisningen.			
Homofili 1	År: 2010	Fag: Ukjent	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Spørsmål	Parter: Foreldre, Utdanningsdirektoratet, og fylkesmann	Resultat: Informasjon gitt	
Beskrivelse: Forelder skriver inn til Utdanningsdirektoratet for å forhøre seg om fritaksmulighetene for temaet «homofili» og hvorfor så tidlig som ved 10-årsalderen. Forelder understreker at vedkommende mener at homofile skal «kunne ha like rettigheter som alle andre», men at det er noen mennesker som ikke aksepterer at deres barn lærer dette på skolen når de er 10 år gamle og er «lett påvirkelige og ikke vet forskjell på rødt og grønt». Forelder gir beskjed om at skolen har gitt beskjed om at det ikke er lov med fritak fra dette fordi det er en del av læreplanmålene. Forelder spør om det er rett å lære bort om homofili til religiøse grupper som mener at det er feil og stiller også et oppfølgingsspørsmål om det er mulig med fritak hvis det strider mot barnets tro. Utdanningsdirektoratet videresender dette til Fylkesmannen etter et spørsmål om hvilken skole/kommune dette gjelder.			

Fylkesmannen responderer med en forklaring om hva fritaksretten kan brukes til og hva det ikke kan brukes til, og hvordan det kan benyttes av dette. Det fremgår likevel tydelig mellom linjene at det ikke gis fritak for dette.

Leirskole	År: 2016	Fag: Ukjent	Nivå: Grunnskole
------------------	-----------------	--------------------	-------------------------

Henvendelsestype: Informasjonsinnhenting	Parter: Kommune og fylkesmann	Resultat: Informasjon gitt
--	--------------------------------------	--------------------------------------

Beskrivelse:

Oppvekstkontoret i en kommune stiller spørsmål til fylkesmannen med bakgrunn i et konkret spørsmål fra en skole i kommunen. Spørsmålet har blitt diskutert på oppvekstkontoret, men de har ikke blitt enige. Bakgrunnen for spørsmålet er at en elev er medlem av det som omtales som en religiøs sekt og foreldrene til den gjeldende eleven har bedt om fritak fra å delta på «obligatorisk leirskoleuke på 07. klassetrinn».

Oppvekstkontoret har kommet frem til to ulike svar på dette i løpet av sine diskusjoner.

Alternativene oppgis i sitat: «

1. Det er foreldrenes rett å be om fritak for slikt opphold. Skolen kan ikke definere deres religiøse ståsted. Eleven vil da få et alternativt tilbud på skolen.
2. Det er skoleplikt i dette landet. Leirskole er en del av den obligatoriske undervisningen. Vi kan ikke se at et fritak fra leirskoleopphold kommer inn under fritaksreglene for livssynsundervisning. Er foreldrene redd for uheldig påvirkning av et eller annet, kan de eventuelt delta på oppholdet til egen kostnad.»

Fylkesmannen understreker at fritaksretten gjelder alle aktiviteter i all type obligatorisk undervisning, ikke bare livssynsundervisningen. Fylkesmannen understreker videre at det er mulig å søke fritak fra aktiviteten, ikke fra opplæring i kunnskapsinnholdet som resten av elevene skal lære på leirskolen. Eleven kan ikke få fritak fra å lære dette gjennom et eget opplegg på skolen mens resten av elevene er på leirskole, men kan få fritak fra selve leirskolen.

Julegudstjeneste 4	År: 2014	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Lovlighetsvurdering	Parter: Kommune og fylkesmann		Resultat: Avslag
<p>Beskrivelse:</p> <p>Ål kommune i Buskerud har i en arbeidsgruppe sett på hvordan de kan få flest mulig elever med i kirken i tilknytning til jul og påske. Dette etter økende antall elever som skal ha fritak fra skolegudstjenestene. De ønsker også å flytte kirkebesøket inn i (K)RL(E)-faget slik at det også dekker læreplanmål. De sender høringsdokumentet i forkant av en høring til fylkesmannen for en lovlighetsvurdering av det tenkte opplegget. Skolen understreker at det er viktig at det ikke per definisjon er en gudstjeneste og fremhever at det er nødvendig at det er fritt for forkynning. De legger også frem en struktur for julearrangementet som minner i stor grad om en gudstjeneste. Det skal dramatiseres fra juleevangeliet og opplegget inneholder også Herrens bønn som skal introduseres på følgende måte: «For nokre er det naturleg å be denne bøna, for andre å lese ho som ein tekst, for andre igjen å lytte».</p> <p>Fylkesmannen responderer 14 dager senere med en vurdering av at det ikke er tillatt å legge julegudstjenester inn i religionsfaget i grunnskolen og «vil videre presisere [at] skoleeier har ansvaret for at skolene drives i samsvar med opplæringsloven med tilhørende forskrift, herunder læreplanverket for kunnskapsløftet, og menneskerettsloven.».</p> <p>Kommunen rekker å sende en revidert utgave av høringsdokumentet sitt før de rekker å lese svaret fra fylkesmannen. Fylkesmannen velger å gi et utdypende svar på denne andre henvendelsen selv om de også viser til sitt første brev. De presiserer nå at det ikke er ulovlig å legge ekskursjoner til religiøse bygninger som kirker, men at understreker at kommunen bør «tenke gjennom hvem som skal gi undervisningen mens de er i kirken». Det kan lettere oppfattes som forkynnelse om det er presten som står for opplæringen. Fylkesmannen ber også kommunen tenke gjennom hvor stor andel av religionsfaget som undervises i kirkebygg, at de også bør besøke andre kirkebygg, og at Opplæringsloven §2-3a også gjelder for dette opplegget. Det betyr at foreldrene må få god informasjon i god</p>			

tid, at elevene har krav på alternativt opplegg på skolen, og så videre. De understreker også at disse oppleggene ikke kan være obligatoriske på en slik måte at elevene og deres foresatte ikke kan benytte seg av rettighetene de har etter §2-3a.

Telemark

Julegudstjeneste 5	År: 2007	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Informasjonsutsendelse	Parter: Utdanningsdirektoratet og fylkesmann	Resultat: Informasjon gitt	
Beskrivelse: Utdanningsdirektoratet sender ut informasjon til alle fylkesmennene om det som ser ut til å være en tidlig utgave av det som senere blir Utdanningsdirektoratets regelverk for gudstjenester i skoletiden (2009). Direktoratet understreker at det er lov å arrangere gudstjenester i skoletiden, men ikke i religionsfaget i grunnskolen.			
Julegudstjeneste 6	År: 2010	Fag: Generell del	Nivå: Videregående
Henvendelsestype: Informasjonsutsendelse	Parter: Elev- og lærlingeombud, Utdanningsdirektoratet og fylkesmann	Resultat: Informasjon gitt	
Beskrivelse: Elev- og lærlingeombudet i Telemark har sendt spørsmål om religionsutøvelse i videregående skole til Utdanningsdirektoratet. Dette blir videresendt av direktoratet til Fylkesmannen. Spørsmålet er opprinnelig fra en elev (vedlagt) hvor det stilles spørsmål til om man kan tvinges til å delta i religionsutøvelse i undervisningen og hvilke lover/regler som gjelder for dette, og om det er mulig å få fritak. Elev- og lærlingeombudet stiller spørsmålet om hvilket lover og forskrifter som regulerer dette for grunnskole og videregående skole i sitt spørsmål. Fylkesmannen viser til Opplæringsloven §2-3a og §2-4 samt til læreplanene i religionsfagene i grunnskolen og i videregående skole.			

Julegudstjeneste 7	År: 2018	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Lovlighetskontroll	Parter: Kommune og fylkesmann		Resultat: Svar foreligger ikke.
Beskrivelse: Skien kommune sender inn en henvendelse til fylkesmannen om lovlighetskontroll av en av sine vedtak etter vedtak om dette i kommunestyret. Kommunestyret ønsker å pålegge alle skolene i kommunen å arrangere skolegudstjenester i tilknytning til julen. Skolene skal gjøre dette i tråd med Utdanningsdirektoratets regelverk for skolegudstjenester (2018), men rektor får ikke lenger lov til å takke nei til invitasjoner om dette. Svaret på lovlighetskontrollen foreligger ikke i datamaterialet som har blitt oversendt, men av medieomtale er det kjent at kommunens vedtak ble funnet i tråd med lovverket (Gran, 2018c).			

Vestfold

Svømmenekt 4	År: 2014	Fag: Kroppsøving	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Spørsmål	Parter: Skole og fylkesmann		Resultat: Informasjon gitt
Beskrivelse: Skole stiller spørsmål til fylkesmannen med bakgrunn i at en elev ikke ønsker å delta i svømmeundervisningen på skolen av religiøse årsaker. Skolen har allerede kjønnsdelte grupper, og eleven har anledning til å bruke burkini og å skifte og dusje alene. Problemstillingen for eleven går på at det er mannlig lærer. Å bytte ut læreren på dette grunnlaget har ikke tidligere vært gjort på skolen, eller på noen av skolene i nærområdet ifølge henvendelsen. Skolen har to problemstillinger de vil ha råd til. Først og fremst om det å skifte lærer er noe de kan eller skal gjøre og de nevner problemstillinger knyttet til personalet og timeplaner, og at dette kan være noe som det blir mer ønske om hvis en får det. Den andre problemstillingen er om eleven kan få underveisvurdering, halvårsvurdering og sluttvurdering med karakter når noen av læreplanmålene ikke blir oppfylt som en følge av dette.			

Fylkesmannen opplyser om at opplæringslova med forskrifter ikke er til hinder for å bytte ut læreren, men at skolen da må påse at vedkommendes rettigheter etter arbeidsmiljøloven ikke blir brutt. Det kan ikke gis underveisvurdering i kompetansemål som ikke blir gjennomført og det er opp til faglærer hvorvidt det er grunnlag for å sette karakter i faget. Fraværet i seg selv må håndteres via orden og/eller oppførselskarakteren. Fylkesmannen opplyser videre om at §2-3a ikke er en vei å gå for eleven og de foresatte i dette tilfellet ettersom det ikke er mulig å få fritak for kunnskapsinnholdet i fagene. Kommunen er heller ikke pliktig til å godta løsninger der elevene får noe opplæring hjemme og noe på skolen. Fylkesmannen fremhever også nødvendigheten av et godt psykososialt miljø jamfør §9A-1 og forskriftens kapittel 20 om et godt foreldresamarbeid.

Svømmenekt 5	År: 2012	Fag: Kroppsøving	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Spørsmål	Parter: Kommune og fylkesmannen		Resultat: Svar foreligger ikke
Beskrivelse: Sandefjord kommune har sendt inn en henvendelse til fylkesmannen ved fylkeslegen hvor de beskriver at det har forekommet at elever med en annen kulturell bakgrunn har legeerklæring på at de ikke kan delta i svømmingen på grunn av «stor psykisk belastning». Uten at det er foreslått behandling og med eksplisitt beskjed om at vanlige tilrettelegginger etter §2-3a som små grupper, kjønnsdelte grupper eller en-til-en-undervisning ikke vil være tilstrekkelig. Svar fra fylkesmannen foreligger ikke.			

Agder

Teknologifritak 1	År: 2006	Fag: Generelt	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Kommune, foreldre, fylkesmann, og skole.		Resultat: Avslag
Beskrivelse: Foresatt ber om fritak fra «de obligatoriske undervisningsdeler for [elevens navn] der bruk av IKT, video og TV (film) inngår». Dette av tros- og samvittighetsgrunner. Foresatte			

understreker også at ettersom barnet ikke er oppvokst med elektroniske media så må skolen ta ansvar for eventuelle problemer for barnas «holdninger og mm.» hvis slike verktøy benyttes. Skolen viser til at digitale verktøy nå er en grunnleggende ferdighet som det etter Opplæringsloven ikke kan gis fritak for.

Foresatte klager på avslag og forklarer at vedtaket slik det er fattet vil oppfattes å være et krav om å forandre deres tro og etiske vurderinger, og at de mener at dette er brudd på deres religionsfrihet. De viser til at de ikke støtter TV, film eller video, men at de kan godta datamaskiner innenfor visse faste grenser, som ikke spesifiseres. Skolen oversender saken til fylkesmannen.

Fylkesmannen opprettholder skolens vedtak med samme begrunnelse som skolen.

Fylkesmannen pålegger likevel skolen å fortsette dialogen med de foresatte slik at opplæringen kan foregå på minst mulig støtende vis, særlig ettersom foresatte i siste brev spesifiserte at det var rammer som kunne fungere i bruken av datamaskiner.

Teknologifritak 2	År: 2008-2010	Fag: Generelt	Nivå: Videregående
Henvendelsestype: Klage	Parter: Skole, fylkeskommune, foreldre, elever og fylkesmann	Resultat: Medhold	

Beskrivelse:

Fylkeskommunen sender ut et brev hvor de referer til et møte på bakgrunn av en tidligere klagesak (som ikke foreligger). I møtet har det blitt drøftet hvorvidt eleven kan få karakterer uten å bruke datamaskiner og annen teknologi som regnes inn i digitale ferdigheter. Fylkeskommunen og fylkesmannen opprettholder sin vurdering av at elevene ikke kan få karakter uten å bruke disse hjelpemidlene. Elevene klager på dette i et brev hvor de viser til at de mener at de bruker digitale hjelpemidler i liten grad, altså ikke i det hele tatt. De klager også på at de ikke har fått eksamensresultater fra eksamener som ble gjennomført for over et år siden, angivelig på grunn av manglende datamaskinbruk.

Foresatte sender også inn brev hvor de siterer hva Store Norske Leksikon sin definisjon av «digital» er og viser til at kalkulatorer oppfyller denne definisjonen. De viser også til at en av elevene bruker en digital opptaker for å ta opp sanger fra barnekoret de arbeider med.

Saksbehandler hos Fylkesmannen sender brev som svar hvor de viser til at de ikke har funnet noen mulighet for å ta opp saken med fylkeskommunen, men at på grunn av nye forskrifter for elevvurdering så er det nå en åpning for at elevene kan få oppfylt ønsket sitt og dermed få medhold. Fylkesmannen opplyser at de kommer til å ha et nytt møte med fylkeskommunen om saken.

Fylkesmannen sender et nytt brev hvor de opplyser om at det har vært gjennomført flere møter med fylkeskommunen og kommet frem til at elevene kan få sluttvurdering i fag selv de ikke bruker digitale verktøy i undervisningen og til vurderinger. De advarer likevel mot at eksamen vil bli gjennomført digitalt noe som kan skape problemer om en ikke har nødvendig opplæring i programvaren. De understreker også at samfunnet går i en digitaliserende retning, hvor en lettere kan havne på sidelinjen om en ikke bruker digitale hjelpemidler.

Teknologifritak 3	År: 2014	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
--------------------------	-----------------	--------------------------	-------------------------

Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, og fylkesmann	Resultat: Avslag
-----------------------------------	---	-------------------------

Beskrivelse:

Kommune ber om veiledning fra fylkeskommunen og oversender samtidig et enkeltvedtak. Enkeltvedtaket formidler at noen foresatte har ønsket fritak for bruk av digitale hjelpemidler i undervisningen. Dette har skolen gitt avslag på ettersom en ikke kan få fritak fra faginnholdet. Selve fritaksmeldingen er ikke lagt ved henvendelsen. Fylkesmannen svarer kommunen og foreldrene med å gi avslag på klagen på enkeltvedtaket. Jamfør fylkesmannens beskrivelse så oppfatter foreldrene TV, IKT og internett som dyret i åpenbaringen og er noe foreldrene vil beskytte barna sine mot. Fylkesmannen viser til en rekke læreplanmål som er direkte koblet til bruken av digitale verktøy i undervisningen i tillegg til å referere til de grunnleggende ferdighetene. Samtidig understreker fylkesmannen at undervisningen skal legges opp på en så skånsom måte som mulig slik at selv elevene ikke kan få fritak for denne opplæringen så skal ikke digitale hjelpemidler brukes unødvendig mye der hvor skolen kan finne «forsvarlige alternativer i den daglige opplæringen».

Kroppsøving	År: 2015	Fag: Kroppsøving	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Spørsmål	Parter: Kommune og fylkesmann		Resultat: Informasjon gitt
Beskrivelse:			
<p>Skole ber om hjelp vedrørende tilrettelegging i kroppsøvingfaget for elev med muslimsk bakgrunn. Utdragingen er at eleven krever kjønnsdelt kroppsøving, ikke kan bruke bukse, eller dusje med de andre. Skolen ønsker å ha felles kjøreregler for alle elevene og ønsker hjelp til dette. Skolen formidler at det er eleven som kommer med dette og selv har tatt dette opp. Spørsmålet fra skolen er om eleven kan fritas for kroppsøving på grunn av religion og hvor mye skolen er pliktig til å tilrettelegge.</p> <p>Fylkesmannen formidler at det ikke kan gis fritak for hele faget, men det kan gis fritak innenfor faget så lenge eleven får den nødvendige opplæringen i kunnskapsinnholdet. Hvilke tilpasninger som er nødvendige og mulige må skolen finne ut av ut fra hva som er mulig å gjennomføre og tilpasse. Fylkesmannen anbefaler god kommunikasjon med eleven for å gi god nok tilpasning.</p>			

Rogaland

Bibellesning og juleavslutning med andakt	År: 2013	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre og fylkesmann.		Resultat: Informasjon gitt
Beskrivelse:			
<p>En gruppe foresatte klager til fylkesmannen om at skolen skal delta på et prosjekt i kirken hvor hele bibelen skal leses. Det skal brukes tid i religions- og livssynsfaget til både øving og gjennomføring av dette. Det skal være mulig å be seg fritatt fra dette, men de foresatte lurer på om dette i det hele tatt er lov å gjennomføre. Det andre punktet de klager på er juleavslutningen hvor 1. og 2. klasse alltid er med i rollespill om juleevangeliet uten at det er mulig å be om fritak og hvor soknepresten kommer og holder andakt. Igjen</p>			

uten at det er mulig å be seg fritatt fra dette arrangementet. De foresatte henviser også til regelverket og at det er snakk om en liten fådelt skole hvor splittelser av elevgruppen vil ha store konsekvenser. De problematiserer dette med tanke på Opplæringsloven §9A-3.

Fylkesmannen velger å besvare dette med å gi informasjon om regelverket.

Fylkesmannen viser til at det er lov med å bruke forskjellige måter å undervise på uten at dette kan sies å være forkynnelse i seg selv. Fylkesmannen viser også til at de foresatte kan be om fritak, men at skolen da er pliktig til å gi alternativ opplæring i de samme temaene. De understreker også at det er nødvendig at skolen gir nok timer i alle fagene om det blir hentet timer fra andre fag og at innholdet i undervisningen må stå i forhold til plassen temaet har i læreplanen.

Fagfritak 2	År: 2004-2005	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
--------------------	----------------------	----------------------	-------------------------

Henvendelsestype: Spørsmål	Parter: Utenforstående og fylkesmann	Resultat: Informasjon gitt
--------------------------------------	---	--------------------------------------

Beskrivelse:

Human-Etisk Forbund Ytre Ryfylke lokallag tar kontakt med fylkesmannen fordi flere foresatte ved forskjellige skoler i Ytre Ryfylke som er medlem av organisasjonen har formidlet at fritaksordningen som da eksisterte har fungert lite godt på de gjeldende skolene. Med lite informasjon om fritaksmulighet, skjemaer, og temaer i undervisningen. De ber om at dette blir rettet opp raskt. Fylkesmannen svarer at nye regler kommer snart, har tatt tid å slutføre, og at det vil bli sendt ut informasjon.

Fagfritak 3	År: 2007	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
--------------------	-----------------	----------------------	-------------------------

Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, og fylkesmann	Resultat: Avslag
-----------------------------------	---	-------------------------

Beskrivelse:

Foresatt ber om fritak fra KRL-faget etter dommen i den europeiske menneskerettighetsdomstolen. Skolen viser til forskrift og rundskriv F-15-07 (Kunnskapsdepartementet, 2007), og formidler at de ikke kan gi fritak for faget, ei heller kristendomsdelen av faget. De skal derimot være romslige med fritak for enkeltaktiviteter der hvor det er behov for det. Foresatt klager på avslaget og klager også over at temaet

ikke ble tatt opp på foreldremøtet som hadde vært i mellomtiden. Skolen beklager dette samtidig som de sender enkeltvedtaket videre til fylkesmannen sammen med forklaring på saken.

Fylkesmannen viser til Opplæringsloven §2-3a og forklarer den samt rundskriv F-15-07 (Kunnskapsdepartementet, 2007) og forarbeidene til innføringen av fritaksparagrafen. Fylkesmannen opprettholdte skolens avslag.

Homofili 2	År: 2014-2015	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
-------------------	----------------------	--------------------------	-------------------------

Henvendelsestype: Klage	Parter: Skole, forelder, fylkesmann, lærer, og kommune	Resultat: Avslag
-----------------------------------	--	----------------------------

Beskrivelse:

Forelder henvender seg til klasseforstandere ved skolen for å formidle at forelder ser på det som problematisk at eleven har om homofili i den aktuelle ukens norsklekse. Dette er problematisk fordi forelder «er mot at homofili fremstilles som en ok og normal måte å leve på» og sammenligner det med å stjele og å lyve. Forelder ber om at eleven tas ut av undervisningen når dette er et tema, uansett fag. Foresatt formidler også at eleven ikke kommer til å gjøre lekser som har med temaet å gjøre.

Skolen ved rektor besvarer henvendelsen hvor det henvises til §2-3a og at det ikke er mulig å gi fritak for kunnskapsinnhold i fag. Skolen kan dermed ikke innfri fritaksmeldingen. Rektor formidler også at dette er sjekket med fylkesmannen som bekreftet vurderingen. Rektor legger til at skolen forsøker å få til en balansert fremstilling om det er til hjelp.

Senere samme skoleår sender forelder epost som formidler at faglærer har vist en video som har gått på TV i undervisningen. Dette har skjedd som en del av opplegget UKE6 som gjennomføres på mange skoler rundt i Norge. Videosnutten omhandler forskjellige familieformer vi har i Norge i dag. Blant eksemplene i videoen er faglærers egen familie med to fedre og 3 barn som har blitt til ved surrogati. Forelder ønsker at deres barn skal skjermes for dette, at dette er reklame, og at dette ikke skal fremstilles som normalt i undervisningen. Foreldrene har holdt eleven hjemme fra skolen dagen etter

videovisningen og ber om møte med rektor og faglærer. Rektor informerer at hun ikke får snakket med faglærer før mandagen etter, men håper at eleven kan være tilbake allerede dagen etterpå. Forelder går med på det, så fremt rektor kan love at homofili ikke blir nevnt i klassen før de har det møtet hun ønsker seg.

Forelder informerer i ny mail om at eleven ikke har blitt sendt på skolen 4 dager etter videovisningen og at eleven ikke føler seg trygg før møtet har blitt gjennomført. Forelder informerer om at eleven ikke kommer på skolen før dette møtet er blitt gjennomført.

Rektor foreslår møte samme dag eller dagen etterpå, som passer for forelder. Forelder ønsker å lede møtet, noe rektor går med på.

Møtet ble gjennomført og forelder understreker at vedkommende vet at det er forskjellige syn på homofili og at det er noe de respekterer. De ønsker også respekt for deres syn fra skolens side. Forelder mener at skolen bør regne med reaksjoner på videoen og forventer at det kommer etterarbeid til videoen på grunn av dette. Forelder fremmer følgende:

Ønsker å få frem at det er konfliktfylt for barn som læres hjemme at homofili ikke trenger å være den endelige løsningen, på skolen møter en lærer som lever homofilt, og elev ønsker å like og respektere læreren for den han er. Det kan bli vanskelig å stå åpent frem i klassen som elev og mene at homofili og likekjønnet ekteskap ikke er «veien å gå», uten å frykte motstand fra medelever som sympatiserer med denne levemåten som deres egen lærer har valgt.

Skolens verdier trekkes også frem, særlig toleranse og åndsfrihet som må være for alle. Forelder ønsker at lærere skal være nøytrale i alle spørsmål, men forstår at det kan være vanskelig når faglærer er homofil. Forelder foreslår at skolen kan hente inn noen som representerer en motvekt til dette, for eksempel Øyvind Åsen fra foreningen Foreldrerett (Se også saken **Buddhisme** fra Møre & Romsdal hvor foreningen også er med). Faglærer er negativ til dette og rektor «registrerer ønsket». Faglærer viser også til at nyhetsinnslaget som ble vist i videoen var allerede offentlig tilgjengelig og hadde blitt vist på nasjonal og regional TV allerede.

Faglærer opplyser om at de skal ha om homofili i religions- og livssynsfaget senere i skoleåret. Det er et problem for forelder som, selv om faglærer understreker at hans undervisning ikke skiller seg fra de andre lærerne, mener foresatte at dynamikken i klassen blir annerledes med en homofil lærer og at undervisningen derfor automatisk blir annerledes og mindre kritisk. Forelder ønsker heller ikke at temaet surrogati skal komme opp da det er forbudt ved norsk lov og opp til politikerne å diskutere. Rektor understreker at skolens lovverk og læreplaner pålegger skolen å undervise om homofili og at skolen har tillit til at faglærer gjør denne jobben godt. Rektor understreker også at dette bare er snakk om en liten del av en 10-årig læreplan.

Forelder legger frem et ark som ønskes med i referatet som inneholder konkrete ønsker til faglærer. Om blant annet å ikke bruke sin rolle til å påvirke elevene i deres syn på homofili eller likekjønnet ekteskap, ikke dra elever inn i debatter om surrogati, være nøytral når han underviser lærebøkens fremstilling av homofili, orientere foreldre når temaet skal tas opp eller når det skal vises filmer, og «ikke stille kristne elever spørsmål som rokker ved, eller får dem til å bli forvirret i deres forhold til deres tro på Gud eller Bibelen». Faglærer kan ikke samtykke til dette og rektor understreker at faglærer er fri til å legge opp undervisningen selv, og at rektor har tiltro til han som profesjonell lærer. Faglærer kunne ikke samtykke fordi alle visste hvem han var gift med, at han ikke alltid visste det på forhånd at undervisningen ville inneholde videosnutter, at personlige eksempler ofte er god pedagogikk, og at han på forhånd ikke ville kunne vite hva som ville utfordre elevenes tro. Han kunne derfor ikke støtte punktene heller.

Forelder er ikke fornøyd med møtet og sender fritaksmelding med bakgrunn i Opplæringsloven §2-3a. Ettersom forelder selv ønsker å undervise eleven om homofili hjemme ut fra det som står i lærebøkene og at forelder ikke ønsker at eleven skal være tilstede i klasserommet når faglærer har undervisning om temaet. Forelder mener at lærebøkene og skolen i dag fremstiller homofili som noe normalt, godtatt, og noe som samfunnet skal være med på. Det er feil for forelder. Forelder sammenligner igjen homofili med å stjele. Forelder mener også at det er feil at man ikke kan endre seg vekk fra homofili om en ønsker det og trekker frem bibelen som sin rettesnor som forelder

tolker til å være mot homofili. Forelder trekker også inn sine gudsopplevelser. Forelder mener at §2-3a gjelder for denne saken, særlig når foresatt står for kunnskapsinnholdet som skolen ved fritak ikke skal undervise i.

Faglærer reagerer på noen påstander om surrogati i fritaksmeldingshenvendelsen og sender et svar på disse påstandene med kopi til rektor og Utdanningsforbundet.

Skolen ved rektor fatter et enkeltvedtak for å gi avslag på fritaksønske med begrunnelse i §2-3a og at det ikke er mulig å få fritak fra kunnskapsinnholdet i fagene de har på skolen. Skolen opplyser at eleven vil få tilpasset og alternativ undervisning i tilstøtende rom når temaet homofili blir undervist, men at det er faglærer som er ansvarlig for dette opplegget. Skolen opplyser videre at de ikke kan love at spesifikke temaer ikke skal undervises eller diskuteres, og at de ikke kan sette grenser for hva elevene kan spørre om eller få svar på i undervisningen.

Forelder klager på enkeltvedtaket og mener at det ikke er tilfredsstillende med alternativt opplegg all den tid forelder ikke stoler på faglærer som skal gi undervisningen. Forelder lurer derfor på om det er mulig å få en annen lærer og hvilke rettigheter de har med tanke på dette. Forelder omtaler også synet på homofili som noe normalt, slik det er fremstilt i lærebøkene, som et livssyn. Forelder stiller også spørsmål om det er noen måter hun som mor kan beskytte sine barn mot det hun omtaler som antikristent innhold i lærebøkene. Blant annet når lærebøkene formidler at homofili er normalt og at vennesex er normalt. Forelder spør også om hun kan være med på å bestemme hvilke diskusjoner hennes barn kan delta i og om hun som forelder kan være tilstede i undervisningen når det skal diskuteres eller snakke om surrogati.

Klagen på enkeltvedtaket blir oversendt kommunens felles klageorgan sammen med rådmannen i kommunens sammendrag av saken. Rådmannen innstiller på at klage avvises og at saken sendes til fylkesmannen. Det blir i klageorganet fremsatt et motforslag om at klagen tas til følge. Rådmannens innstilling blir vedtatt 2-1 og saken sendes over til fylkesmannen.

Fylkesmannen formidler bakgrunnen for saken og hvordan man skal forstå Opplæringsloven §2-3a, og hvilke rettigheter foreldre har til å bestemme innholdet i undervisningen. Fylkesmannen trekker også inn artikkel 12 i barnekonvensjonen og §17 i forvaltningsloven som sier at barn skal bli hørt om eget liv, men velger å ikke gjennomføre en samtale med eleven ettersom det kan sette eleven i en vanskelig situasjon med en eventuell lojalitetskonflikt til foreldrene. Fylkesmannen henviser også til skolens FAU og samarbeidsutvalg som organer hvor foreldre kan komme med innspill til skolen. Fylkesmannen gir ikke medhold i klagen på enkeltvedtaket.

Hordaland

Julegudstjeneste 11	År: 2009	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Skole og foreldre		Resultat: Avslag
Beskrivelse: Foresatte klager over at det blir gjennomført skolegudstjenester ved skolen før jul da det etter deres mening ikke er blitt håndtert i henhold til regelverket for gudstjenester i skoletiden (Utdanningsdirektoratet, 2009) og Opplæringsloven §2-3a. De klager på når informasjonen kom og informasjon om det alternative tilbudet. De informerer også om at FAU har bedt om at dette blir gjennomført på en god måte. De ber om at gudstjenesten ikke gjennomføres ved skolen dette året. Skolen informerer om at de mener at de har gitt god nok informasjon og i god nok tid i forveien slik at det er mulig å be seg fritatt om det er ønskelig. De informerer også om at de etter kontakt med Human-Etisk Forbund har flyttet fellessamlingen slik at den kommer etter kirkegangen.			
Julegudstjeneste 12	År: 2010	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Informasjonsinnhenting	Parter: FAU og Utdanningsdirektoratet		Resultat: Sak oversendt
Beskrivelse: FAU har fått tilsendt spørsmål om skolegudstjenester og ber derfor om råd fra Utdanningsdirektoratet for å kunne adressere problemstillingene i brevet. De tilsendte spørsmålene har kommet som en følge av at Utdanningsdirektoratet har sendt ut			

regelverket for gudstjenester i skoletiden (Utdanningsdirektoratet, 2009). Spørsmålene går på om det at regelverket er utformet til å bare gjelde kristne gudstjenester betyr at det ikke er rom for å delta på religiøse seremonier overhodet eller hvordan dette skal tolkes. Det stilles også spørsmål ved om dette ikke bør høre med inn under religions- og livssynsfaget, og om dette ikke er en særbehandling av kristendommen.

Utdanningsdirektoratet mener kommunen er riktig sted å henvende seg om dette og videresender det til Bergen kommune med kopi til fylkesmannen i Hordaland.

Julegudstjeneste 13	År: 2011	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
----------------------------	-----------------	--------------------------	-------------------------

Henvendelsestype: Spørsmål	Parter: Foreldre og fylkesmann	Resultat: Informasjon gitt
--------------------------------------	---------------------------------------	--------------------------------------

Beskrivelse:

Foresatt stiller spørsmålstegn ved om besøk hos og teater på Barnekatedralen er innenfor i skolen og om dette ikke dekkes av regelverket for gudstjenester i skoletiden, og om det er mulig med fritak. Fylkesmannen informerer om skolen må ta stilling til om dette er snakk om generell kultur- og tradisjonsformidling eller kunnskapsinnhold, og hvorvidt det er mulig å melde fritak fra.

Julegudstjeneste 14	År: 2013-2014	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
----------------------------	----------------------	--------------------------	-------------------------

Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, og fylkesmann	Resultat: Delvis medhold
-----------------------------------	---	---------------------------------

Beskrivelse:

Hele klagen er sladdet fra fylkesmannens side. Kommunen ved skolen opplyser i sin redegjørelse i enkeltvedtaket de fatter at det i klagen er blitt klaget på at informasjonen om gudstjenesten kom for sent, at gudstjenesten hadde preg av semesteravslutning, at det hadde blitt øvet til gudstjenesten i skoletiden, og at skolen ikke hadde vist respekt for elevenes og foreldrenes religiøse og filosofiske overbevisning samt retten til likeverdig opplæring. Skolen gir medhold i at informasjonen har kommet for sent, de mener derimot at det ikke har preg av semesteravslutning og at de innøvde sangene ikke bare er til julegudstjenesten. De innøvde sangene er i tillegg til gudstjenesten til juletrengangen dagen etterpå samt i tråd med flere læreplanmål. Skolen vil videre sikre at de følger rutineene bedre neste år. Foresattes anke er fullstendig sladdet fra fylkesmannens side.

I oversendelsen til fylkesmannen opplyser kommunen at det i anken er blitt klaget på at det ble gitt for lite informasjon om det alternative opplegget på forhånd og at det ikke var likeverdig. Foresatte har også klaget på at gudstjenesten bar preg av å være semesteravslutning og at skolen øvet til gudstjenesten uten å opplyse om fritaksretten. Skolen opplyser videre om hvordan de vurderer disse elementene. Skolen opprettholder sitt vedtak fra enkeltvedtaket.

Fylkesmannen gir foresatte delvis medhold. Foresatte får ikke medhold i at det alternative opplegget var for dårlig. Fylkesmannen ønsker ikke å vurdere dette da det anses for å være kommunens ansvar. Fylkesmannen råder kommunen til å flytte gudstjenesten tidligere i semesteret for å sikre at det ikke blir oppfattet som semesteravslutning og de blir rådet til å jobbe for at om det er foreldre til stede på avslutning og/eller gudstjeneste at det blir lagt opp slik at elevene har mulighet til å bli observert av foreldrene sine som kommer til arrangementet uavhengig av om elevene har fritak fra gudstjenesten eller ikke. Skolen blir også bedt om å skille mellom øving til gudstjeneste og øving til juletrengang. Foreldre får medhold i at informasjonen kom for sent.

Julegudstjeneste 15	År: 2014-2015	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, og fylkesmann		Resultat: Avslag

Beskrivelse:

Foresatt klager på gudstjenester i skoletiden før jul. Dokumentet er fullstendig sladdet. Ut fra kommunens svarbrev ser det ut til at foresatt klager på manglende aktiv påmelding til gudstjenester i skoletiden. Kommunen gir avslag på klagen da det ikke kreves aktiv påmelding verken i regelverket for gudstjenester i skoletiden (Utdanningsdirektoratet, 2009) eller i §2-3a. Foresatt klager på enkeltvedtaket, klagen er fullsladdet. Det fremgår av fylkesmannens svar at anken dreier seg om den samme manglende aktive påmeldingen. Avslaget opprettholdes.

Julegudstjeneste 16	År: 2015	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Informasjon	Parter: Utenforstående		Resultat: Informasjon gitt
Beskrivelse: Human-Etisk Forbund Hordaland informerer om at de er blitt kontaktet av foreldre ved skolen om hvordan gudstjenester i skoletiden gjennomføres. Det informeres om regelverket og tidligere saker hos fylkesmannen som er relevante. Human-Etisk Forbund Hordaland informerer om at det er nødvendig med gode alternativer og at ordinær undervisning ikke er innenfor, og at håndsopprekking ikke er god måte å finne ut hvem som skal på gudstjeneste og hvem som skal ha alternativ.			
Julegudstjeneste 17	År: 2014	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, og fylkesmann		Resultat: Medhold
Beskrivelse: Foresatte klager på gjennomføringen av gudstjenester i skoletiden. Informerer om at dette er tredje året de klager på dette på sine skoler. Skolen berømmes for å ha aktiv påmelding til gudstjenesten. Foresatte klager på at det alternative opplegget er ordinær undervisning da skolen ut fra dokumentet mener at det ikke dreier seg om en skolegudstjeneste ettersom det er gudstjenesten som er alternativet til ordinær undervisning og skjer etter invitasjon fra Den norske kirke, altså at det ikke arrangeres av skolen. Foresatte klager også over at det ikke er blitt presentert noe alternativt opplegg i sammenheng med informasjon om gudstjenesten. Foresatte klager også over at det blir øvd til gudstjenesten uten at dette er blitt opplyst om på forhånd og gitt mulighet til fritak for dette. Fylkesmannen er lagt i kopi på dette brevet og besvarer raskere enn kommunens saksbehandling. Fylkesmannen opplyser at de ikke kan saksbehandle dette før dette er saksbehandlet i kommunen.			

Kommunen gir medhold i at skolen har brutt regelverket for gudstjenester og opplyser om at dette vil bli gjort i tråd med regelverket neste år. Fagavdelingen i kommunen sender separat brev hvor de redegjør for hvordan de tolker regelverket.

Foresatte sender redegjørelse for sak til fylkesmannen samme dag, men før, de mottar enkeltvedtak fra kommunen. Der stilles det spørsmål knyttet til kommunens håndtering av skolegudstjenester og saksbehandlingen. Når enkeltvedtaket er mottatt sender foresatte spørsmål til kommunen om det nå er slik at elevene året etter vil få et likeverdig og livssynsnøytralt alternativ presentert på forhånd og opplyser om dette betyr at det neste år ikke vil bli aktiv påmelding så vil dette ansees som en straff.

Fylkesmannen opprettholder skolens vedtak om medhold, men opphever den delen om at dette skal forbedres neste år. Fylkesmannen krever at dette skal gjennomføres i tråd med regelverket allerede samme år.

Julegudstjeneste 18	År: 2014	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Spørsmål	Parter: Fylkesmannen i Agder og Hordaland og utenforstående	Resultat: Informasjon gitt	

Beskrivelse:

Saken er plassert under Hordaland da det bare er Hordaland som har videresendt datamaterialet. Jeg stiller spørsmål til fylkesmennene i hele landet om frist for å gi informasjon om gudstjenester i skoletiden. Problemstillingene knyttet til dette er videre beskrevet i kapittel 5.9.2 på side 52. Fylkesmannen i Agder besvarer at siden jeg er fra Bergen så oversender de saken til Hordaland. Når jeg spesifiserer at jeg spør dem bevist viser de til regelverket for gudstjenester (Utdanningsdirektoratet, 2009) og at dette må vurderes konkret. De anbefaler også å ta opp saken i samarbeidsutvalget ved den gjeldende skole. Fylkesmannen i Hordaland slutter seg til svaret og «har ikke noe mer å tilføye til dette».

Julegudstjeneste 19	År: 2014	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre og fylkesmann		Resultat: Sak oversendt
Beskrivelse: Foresatt klager på at det gjennomføres gudstjeneste i skoletiden og at alternativet ikke var blitt opplyst om under informasjonsgivingen om kirken. Klager også på innholdet i alternativet. Fylkesmannen viser til at dette er kommunens ansvar og sender saken til kommunen.			
Julegudstjeneste 20	År: 2014-2015	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, og fylkesmann		Resultat: Avslag
Beskrivelse: Foresatt klager på at det gjennomføres gudstjenester i skoletiden med tanke på at, ifølge de foresatte, regelverket for gudstjenester i skoletiden (Utdanningsdirektoratet, 2009) ikke har blitt fulgt. Foresatte klager på manglende informasjon om det alternative opplegget, på manglende informasjon om øving til gudstjenesten og alternativt opplegg for dette, og at skolen praktiserer fritaksretten gjennom å regne med at om det ikke er meldt fritak tidlig i skoleåret så er det ingen som ønsker dette. Kommunen avviser klagen med begrunnelse i at det ikke er individuell klagerett etter Opplæringsloven §2-3a. Skolen anfører videre at skolen har gitt informasjon om gudstjenesten i god tid og at de har sendt ut fritaksskjema sammen med aktivitetsplan. Foresatte klager på avvisningsvedtaket ut fra de samme punkter som tidligere. Foresatte henviser til rapport omtalt i kapittel 3.4 og de generelle betraktningene der. Foresatte anfører også at selv om skolen mener at det er gitt beskjed om gudstjeneste og alternativet på ukeplanen så mangler informasjon om innholdet i den alternative samlingen. Foresatte klager også over manglende informasjon om øving på fritaksmeldingsskjemaet til skolen. Foresatt har også lagt ved en uttalelse fra advokat som har vurdert svar fra Bergen kommune til Human-Etisk Forbund Hordaland på generelle spørsmål knyttet til kommunens praksis på området.			

Kommunen oversender saken til fylkesmannen. Fylkesmannen avviser klagen da dette er behandlet som en klage på selve skolegudstjenesteordningen hos skolen og det ikke er fattet et enkeltvedtak etter §2-3a. Det førstnevnte kan ikke fylkesmannen behandle. Det sistnevnte hadde de vært riktig instans for.

Julegudstjeneste 21	År: 2015-2016	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
----------------------------	----------------------	--------------------------	-------------------------

Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, og fylkesmann	Resultat: Delvis medhold
-----------------------------------	---	---------------------------------

Beskrivelse:

Foresatt har klaget på gjennomføringen av gudstjenester i skoletiden. Klagen er fullsladdet. Foresatt sender ytterligere informasjon i senere henvendelse, også denne er fullsladdet. Ut fra skolens svar er det mulig å se at det klages på at det ikke er informert godt nok om det alternative opplegget, at det ikke informeres om fritaksrett ved øving til gudstjeneste, at dette bærer preg av semesteravslutning, at dette ikke har vært behandlet i FAU, og at alternativet ikke kan sies å være likeverdig. Kommunen anfører at de har informert godt nok, at det øves både til opptreden på det alternative opplegget og for gudstjenesten i separate grupper, og at det er en egen semesteravslutning. Skolen bemerker i tillegg at de vil for senere år be om å få komme i kirken tidligere «i sesongen» om de blir invitert igjen og de gir foresatte medhold i at det er informert for dårlig om det alternative opplegget. Dette legges ved. Klager får medhold i ett av seks punkter.

Foresatte klager på enkeltvedtaket. Dette dokumentet er også fullsladdet. Svar fra fylkesmannen foreligger ikke.

Julegudstjeneste 22	År: 2016	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
----------------------------	-----------------	--------------------------	-------------------------

Henvendelsestype: Informasjonsinnhenting	Parter: Journalist, utenforstående, Foreldre, Utdanningsdirektoratet, kommunen, og fylkesmann	Resultat: Informasjon gitt
--	--	--------------------------------------

Beskrivelse:

Dette er en samlepost knyttet til den såkalte Voss-saka omtalt i kapittel 3.1. Det er fylkesmannen som har samlet disse sakene sammen, ikke jeg.

Journalist fra avisen Vårt Land stiller spørsmål om praksis knyttet til gudstjenester i skoletiden i Hordaland etter nyhetssak i NRK om at skolene på Voss sier nei til gudstjenester i skoletiden før jul (Chamdid og Johansen, 2016). Fylkesmannen informerer om regelverket og at det er skolene som har ansvaret for dette og ansvaret for å følge §2-3a i Opplæringslova.

Utenforstående (lærer) sender en henvendelse til fylkesmannen etter å ha lest om saken på Voss. Informerer om at å droppe skolegudstjenester er å frarøve barna kunnskap om kulturarven. Fylkesmannen har ikke besvart henvendelsen så vidt jeg kan se.

Foresatte ved skolene på Voss sender henvendelse til fylkesmannen etter at det er blitt presentert et kompromiss på Voss om en undervisningssamling i Kirken før jul. Foresatte oppfatter dette som et forkynnende arrangement og noe som bør følge regelverket for gudstjenester i skoletiden. Henviser også til biskop Halvor Nordhaug fra Bjørgvin bispedømme som har sagt til Dagen at en slik samling er svært vanskelig å få til på en ikke-forkynnende måte (Algrøy, 2016). Foresatte etterspør informasjon om dette opplegget er godkjent hos fylkesmannen ettersom det har blitt påstått fra rektors side. Henvendelsen har også blitt sendt til Utdanningsdirektoratet som videresender denne til fylkesmannsembetet i Hordaland da dette er riktig instans. Fylkesmannen tolker henvendelsen til å bestå av to spørsmål, om de foresatte kan be om å få elevene fritatt fra opplegget og om fylkesmannen har godkjent opplegget. På det første spørsmålet opplyser de om fritaksretten etter §2-3a i Opplæringsloven. På det andre spørsmålet opplyser fylkesmannen at de ikke har noen slik godkjenningssordning og at de ikke har vurdert det aktuelle opplegget.

Utenforstående (pensjonert prest) sender en henvendelse til fylkesmannen i Hordaland etter å ha lest om det nye opplegget på Voss og mener at dette er problematisk gjennomført, og at det bør være rom for fritak i denne saken. Legger også ved debattinnlegg vedkommende har skrevet som argumenterer for at Kirken må utvikle dette opplegget så denne viktige tradisjonen ikke går tapt. Fylkesmannen har ikke besvart henvendelsen så vidt jeg kan se.

Fylkesmannen sender brev til kommunen om det nye opplegget etter de henvendelsene som har kommet og den pressedekningen som har vært. Viser også til dette i brevet. Fylkesmannen vil ikke ta stilling til hvorvidt julesamlingen er å sammenligne med en gudstjeneste, men vil presisere overfor kommunen at kommunen har et ansvar for at «elevane i kommunen får opplæring etter gjeldende regelverk». Fylkesmannen presiserer videre at skolen skal ha likeverdige, alternative opplegg for elever der foreldre har meldt fritak etter §2-3a, at foreldrene må få informasjon i god tid, og at skolen må behandle eventuelle avslag på fritaksmeldinger etter gjeldende regler. Kommunen opplyser om saken og mener at de har holdt seg innenfor regelverket og at de elevene det gjelder har fått fritak. Opplyser også om at opplegget skal evalueres etter nyttår.

Foresatt sender inn en henvendelse i forkant av evalueringen av det nye opplegget på Voss til kommunen med fylkesmannen i kopi. Foresatte opplyser om at det ble tatt godt mot når skolene takket nei til gudstjeneste, men at opplegget som ble presentert var å regne som forkynnende. Informerer også om opplegget slik det var i kirken. Foresatte ber også om at Kirken heller bør be foreldre komme utenom skoletiden med elevene sine.

Julegudstjeneste 23	År: 2016-2017	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, og fylkesmann		Resultat: Sak videresendt

Beskrivelse:

Foresatte klager på manglende informasjon om innholdet i det alternative opplegget og manglende informasjon om fritaksmulighet for øving til gudstjeneste. Rektor mener at det ikke er krav til samtidig informasjon om alternativet og gudstjenesten. Foresatte påpeker at det står i regelverket for gudstjenester i skoletiden at skolen må ha sørget for alternativt opplegg før den takker ja til invitasjon fra kirken. Foresatt synes også det er problematisk at rektor omtaler det alternative opplegget som et undervisningstilbud. Rektor viser til at deres praksis er i tråd med regelverket, men at de har hørt med kommunen. Foresatt purrer på rektor da gudstjenesten er dagen etter og at de fremdeles ikke vet hva det alternative opplegget inneholder. Rektor formidler at foresatt vil få enkeltvedtaket som det er bedt om, dette enkeltvedtaket ligger ikke i saksdokumentene.

Rektor svarer videre at de mener at det ikke er nødvendig å kjenne det alternative opplegget på forhånd for at det skal være likeverdig. Rektor forklarer videre at begrepet undervisning er bredt og dermed ikke nødvendigvis noe som betyr at elevene vil sitte med for eksempel matematikkoppgaver. Rektor mener fremdeles at samtidig påmelding er et «bør-punkt» i regelverket for gudstjenester i skoletiden (2009). Rektor har i tillegg fått tilbakemelding fra kommunen at det alternative opplegget skal være kulturelt av natur og informasjonen gitt på forhånd, dette mener rektor er å gå lenger enn de nasjonale retningslinjene.

Foresatt klager til fylkesmannen på det som er nevnt over med kopi av epostdialogen i kopi. Fylkesmannen sender saken til kommunen da det ikke foreligger noe enkeltvedtak i saken på dette tidspunktet.

Fagfritak 4	År: 2006	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Forelder, skole, og fylkesmann		Resultat: Avslag

Beskrivelse:

Foresatt ber om fritak fra religions- og livssynsundervisningen i skolen da eleven er muslim og det å undervise fakta om religion til en minoritetselev kan være undertrykkende og krenkende uten at læreren er klar over dette. Dette inkluderer undervisning om islam. Skole avviser dette med basis i §2-3a i Opplæringsloven.

Foresatte klager på dette og formidler at dette kommer til å ødelegge tilliten eleven har til læreren og skolen og skadevirkningene kan være langvarige. Skolen videresender saken til fylkesmannen for behandling av klagen.

Fylkesmannen sammenfatter saken og formidler regelverket i fritaksparagrafen.

Fylkesmannen viser også til at skolen har forsøkt seg på dialog med foresatte for å få dette til å fungere innenfor fagets rammer. Foresatt har ikke vært interessert i dette da dette er en prinsipiell sak. Fylkesmannen gir avslag på klagen ut fra at det ikke kan gis fritak for hele faget.

Påkegudstjeneste	År: 2013	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, og fylkesmann		Resultat: Medhold
<p>Beskrivelse:</p> <p>Foresatt klager over at det er øving i skoletiden i forkant av gudstjeneste i skoletiden. De er glad for å bli kontaktet, men opplever valget mellom øving av religiøse sanger og å systematisk trekke eleven ut av undervisningen som svært problematisk. Skolen anser at de har oppfylt §2-3a knyttet til øving til gudstjenestedeltagelsen gjennom forsøk på dialog om et alternativt opplegg som resulterte i den gjeldende klagen og gjennom utsendelse av aktivitetsplan i oktober samme skoleår.</p> <p>Foresatt klager på vedtaket med begrunnelse i at det ikke forelå noen informasjon om øving til gudstjenestedeltagelsen på den nevnte aktivitetsplanen og at dialogen for alternativt opplegg under øvingen skjedde dagen før øvingen skulle begynne. Foresatte klager også på manglende informasjon om omfanget av denne øvingen. Foresatte klager også på generell favorisering av kristendommen som religion, blant annet gjennom bruken av opplegget «Vandring i Bibelen».</p> <p>Kommunen oversender saken med sin vurdering av saken til fylkesmannen i Hordaland. Dette gjentas etter retting av enkelte punkter da det i første oversendelse står at klageren ikke får medhold når det kommer til fritak for øving til og gjennomføring av gudstjenestene i forbindelse med påske. I den nye oversendelsen er vedtaket at eleven har fått fritak for gudstjenesten og øving til denne, og at skolen må informere i god tid i forkant av dette for senere anledninger.</p> <p>Fylkesmannen gir foresatt medhold i klagen om øving til gudstjenesten og informasjon om dette og ber skolen om å endre praksis i tilknytning til dette.</p>			

Vandring i Bibelen 2	År: 2012-2014	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, kommune, og fylkesmann	Resultat: Avslag	
<p>Beskrivelse:</p> <p>Foresatte klager på at skolen velger å benytte seg av opplegget «Vandring i Bibelen» fra Den norske bibelselskap som foresatt oppfatter som forkynnende, og i strid med §2-4 (KRLE-paragrafen) i Opplæringsloven sitt krav om at undervisningen skal være objektiv, kritisk, og pluralistisk, og i strid med kravet om kvalitativt likeverdig undervisning om de forskjellige undervisningene. Skolen svarer på klagen med å formidle at opplegget har vært grundig vurdert, men anses som i tråd med fagets rammer og regler. Rektor informerer om muligheten til å be om fritak fra opplegget, men også at det ikke er mulig å be om fritak fra kunnskapsinnhold i faget.</p> <p>Foresatte klager på dette svaret og utdyper begrunnelsene gitt tidligere, knyttet opp til pedagogiske virkemidler i opplegget, formålet med leverandøren av opplegget med mer. Kommunen opprettholder skolens avvisningsvedtak og videresender saken til fylkesmannen da det etter deres mening ikke er noe nytt som er kommet frem i utdypingen som skulle tilsi at kommunen skulle endre mening knyttet til dette opplegget. Fylkesmannen opprettholder kommunens avvisningsvedtak da dette det ikke er fattet et enkeltvedtak i tråd med §2-3a i saken og det ikke er en individuell klagerettet knyttet til skolens undervisningsopplegg.</p>			

Julegudstjeneste 24	År: 2013-2014	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, kommune, skole, og fylkesmann		Resultat: Avslag
Beskrivelse: Foresatt klager på gudstjeneste i skoletiden og øving til gudstjeneste i skoletiden ved å bruke kapittel 9A i Opplæringsloven om elevenes rett til et godt psykososialt miljø. Foresatt anfører at splittingen av elevgruppen etter fritaksretten i §2-3a medfører en psykososial belastning og opplegget som medfører bruken av fritaksretten er i seg selv diskriminerende og/eller mobbende. Rektor anser at skolen har oppfylt kravet om at eleven skal ha et godt psykososialt miljø og det fattes et enkeltvedtak i den forbindelse. Foresatte klager på enkeltvedtaket og mener at rektor begrunner i nevneverdig grad avslaget på tiltaket etter kapittel 9A. Kommunen kan ikke se at det er kommet nye momenter i saken, opprettholder vedtaket og sender saken til fylkesmannen for behandling der. Fylkesmannen opprettholder kommunens vedtak og anser elevenes rettigheter etter kapittel 9A i Opplæringsloven som ivaretatt med den fritaksmuligheten og gjennomføring av dette som eleven har fått ved skolen.			
Julegudstjeneste 25	År: 2014	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Informasjonsutsendelse	Parter: Utenforstående		Resultat: Informasjon gitt
Beskrivelse: Human-Etisk Forbund Hordaland oversender rapporten (Human-Etisk forbund Hordaland, 2014) omtalt i kapittel 3.4 til fylkesmannen sammen med uttalelse fra advokat som vi også finner i saken «Julegudstjeneste 20». Det er også lagt ved en oversikt over hovedfunn, anbefalinger og bakgrunn.			
Fagfritak 5	År: 2005	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, og fylkesmann		Resultat: Avslag
Beskrivelse: Foresatte melder fritak fra deler av religions- og livssynsudervisningsfaget i henhold til gamle regler. I forbindelse med en overgangsordning etter uttalelsen fra FN-komiteen bes			

det om fullt fritak fra faget. Eleven får fullt fritak våren 2005 med alternativ undervisning i form av lesetrening. Høsten 2005 etter innføring av nye regler fatter kommunen et enkeltvedtak om at eleven ikke kan få fritak for faget det gjeldende eller senere skoleår, men kan få fritak fra enkeltaktiviteter som salmesang, kirkegang med mer. Foresatte klager på dette vedtaket i det samme dokumentet da det er utarbeidet sammen. Fylkesmannen avviser saken og sender den i retur til kommunen for bedre behandling.

Fagfritak 6	År: 2008	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, statsråd(er), og fylkesmann	Resultat: Avslag	
Beskrivelse: Foresatt sender epost med spørsmål om fritak i det nye RLE-faget til statsråd Tora Aasland (statsråd for høyere utdanning). Spørsmålene blir videresendt til statsråd Bård Vegar Solhjell (statsråd for lavere utdanning) som får saken videresendt til fylkesmannen i Hordaland for besvarelse. Fylkesmannen besvarer henvendelsen med henvisning til §2-3a i Opplæringsloven og rundskriv F-10-08 (Kunnskapsdepartementet, 2008). Ingen nærmere forklaring utover henvisning til hvordan finne denne informasjonen.			
Fagfritak 7	År: 2009	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, kommune, skole, og fylkesmann	Resultat: Avslag	
Beskrivelse: Foresatte ber om fritak fra deler av undervisningen som har med bibelen å gjøre, inkludert å slå opp i både det nye og det gamle testamentet. Fritaksmeldingen er fullsladdet, men fritaksmeldingens innhold fremgår av kommunens oversendelsesdokument. Skolen gir avslag på fritaksmeldingen da det ikke kan gis fritak fra kunnskapsinnholdet i læreplanen etter Opplæringsloven §2-3a. Foresatt klager på avslaget, også dette er fullsladdet. Kommunen opprettholder vedtaket og sender vedtaket til fylkesmannen. Fylkesmannen opprettholder kommunens vedtak i tråd med kommunens argumentasjon.			

Evolusjon	År: 2009	Fag: Naturfag	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, Utdanningsdirektoratet, og fylkesmann.		Resultat: Informasjon gitt
Beskrivelse: Foresatt sender spørsmål til Utdanningsdirektoratet med spørsmål om hvorvidt det er mulig å be om fritak fra undervisning om evolusjonsteorien i naturfag. Foresatte argumenterer med at flere lærebøker fremstiller evolusjonen som fakta, ikke «ein teori og ikkje ein hypotese». Utdanningsdirektoratet videresender saken til fylkesmannen i Hordaland. Fylkesmannen i Hordaland opplyser om at dette er fundert i læreplanene og at det ikke er mulig å få fritak fra kunnskapsinnholdet i læreplanene i henhold til §2-3a i Opplæringsloven.			
Fagfritak 8	År: 2010	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, og fylkesmann		Resultat: Avslag
Beskrivelse: Foresatt melder fritak fra deler av undervisningen i religions- og livssynsfaget som er knyttet opp til treenigheten. Foresatt anfører at de lever etter bibelen og ber derfor om fritak fra elementer som de mener går på tvers av bibelen. Foresatt referer til enkelte bibelvers for å argumentere for hvorfor læren om treenigheten er feil og i strid med deres oppfatning av den kristne lære. Foresatte henviser til dommen i Den europeiske menneskerettighetsdomstol, rundskriv F-10-08 (Kunnskapsdepartementet, 2008), og kapittel 9A, §2-3a, §2-4 og §1-1 i Opplæringslova. Foresatte ber også om å få utdelt eventuelle stensiler uken i forveien slik at de kan være forberedt hjemme. Skolen gir avslag på fritaksønsket da det dreier seg om kunnskapsinnhold i faget etter bestemmelsene i §2-3a.			
Fagfritak 9	År: 2015	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, skole, og fylkesmann		Resultat: Avslag
Beskrivelse: Foresatt melder ønske om fritak i 40% av religions- og livssynsudervisningsfaget som skal tas fra kristendomsdelen av faget for å sikre likebehandling av religionene etter			

innføringen av KRLE i 2015. Kommunen gir avslag på dette med henvisning til §2-3a i Opplæringsloven og at dette ville innebåret fritak fra kunnskapsinnhold i faget. Foresatte klager på avslaget og ber om detaljert undervisningsplan for faget slik at man kan komme frem til en praksis i faget som gir en, ifølge de foresatte, god og likeverdig undervisning i faget. Kommunen opprettholder avslaget og sender saken videre til fylkesmannen. Fylkesmannen opprettholder kommunens vedtak, men understreker viktigheten av likeverdig og nøytral undervisning i faget.

Fagfritak 10	År: 2017	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
---------------------	-----------------	----------------------	-------------------------

Henvendelsestype: Klage	Parter: Foreldre, kommune, skole, advokat, og fylkesmann	Resultat: Avslag
-----------------------------------	---	-------------------------

Beskrivelse:

Foresatt ønsker fritak i religions- og livssynsundervisningsfaget for alle emner som ikke er kristendom i faget. Foresatt ønsker selv å gå gjennom dette stoffet hjemme med eleven. Foresatte opplever stoffet om andre tros- og livssynssamfunn og nøytralitetsmålet som problematisk ut fra deres syn på hvordan oppdra deres barn. Dette går blant annet på omtalen av «åndsmaktene bak islam og andre religionar for gud eller gudar» som «går rett i strupen på den tradisjonelle kristne verdsbiletet». Foresatte anser videre faget og nøytraliteten som en sekulærhumanistisk forkynnelse.

Skolen fatter et enkeltvedtak i saken med et avslag begrunnet i at det ikke er rom for å gi fritak fra kunnskapsinnhold i faget ut fra §2-3a i Opplæringsloven. Skolen fremfører videre at skolen ikke har anledning til å tillate at elever tas ut av undervisningen for å få delvis hjemmeundervisning.

Foresatt klager på enkeltvedtaket og viser til at de ikke ønsker fritak fra kunnskapsinnholdet i faget, men fra måten det formidles på i den rammen som faget skaper. Foresatt anfører videre at selv om kommunen ikke er forpliktet til å godta løsninger som delvis hjemmeundervisning så har de mulighet til å innvilge søknader om dette jamfør rundskriv fra Utdanningsdirektoratet 5-2013 (Utdanningsdirektoratet, 2013a). Foresatt forespeiler kommunen at alternativet for dem er å ta eleven helt ut av skolen for å gjennomføre undervisningen hjemme. Foresattes advokat sender brev til

fylkesmannen og kommunen med ytterligere argumentasjon knyttet til de samme punktene.

Kommunen opprettholder avslaget ut fra begrunnelsen gitt tidligere og opplyser også om at kommunen ikke går inn på avtaler med delvis hjemmeundervisning. Saken oversendes fylkesmannen for endelig behandling. Foresattes advokat påklager at det ikke er fattet vedtak om utsatt iverksettelse av kommunens vedtak og sender dette til fylkesmannen.

Fylkesmannen innvilger ikke utsatt iverksettelse da elever i offentlig opplæringstilbud ikke kan velge bort deler av undervisningen annet enn der dette er innvilget. Fylkesmannen opprettholder kommunens avslag i henhold til kommunens argumentasjon knyttet til §2-3a og §2-4 i Opplæringsloven og rundskriv 5-2013 fra Utdanningsdirektoratet (2013).

Møre & Romsdal

Buddhisme	År: 2012	Fag: (K)RL(E)	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Skole, forelder, fylkesmann, lærer, og Utdanningsdirektoratet.		Resultat: Medhold
Beskrivelse:			
<p>Foresatte klager til lærer med kopi til rektor over at det ble gjennomført meditasjon i religionsfagstimene, at det ikke ble informert godt nok om dette i forkant, og at dette ble gjennomført for tidlig med tanke på Molde kommune sin plan for religionsfaget i grunnskolen. Foresatte mente at dette var et brudd på både §2-4 og §2-3a i Opplæringsloven. Klagen blir gjentatt i et nytt brev til rektor ved skolen etter en epostdialog som ikke er i datamaterialet. Foresatte understreker at de anså meditasjonen som forkynnelse i strid med Opplæringsloven §2-4 og mente at det ikke var blitt informert om fritaksretten årlig slik loven krever i §2-3a. Rektor redegjør for bakgrunnen for meditasjonsøvelsen og hvordan denne passer inn i undervisningen. Skolen besvarer dette i form av et svarbrev og ikke et enkeltvedtak, og anser dette for ikke å være religionsutøvelse, men skal ta drøfte i personalet grensene mellom formidling og forkynnelse. Skolen er uenig i at det ikke har blitt informert om fritaksretten, men vil sikre at rutineene er gode nok.</p>			

Foreldrene er ikke fornøyd med svaret og velger å klage til fylkesmannen selv om de selv anerkjenner at dette ikke er et enkeltvedtak som kan klages på. Foreldrene klager med samme begrunnelse som tidligere, men nå med henvisninger til buddhisme.no sin forklaring på hva buddhisme er, en mediasak i lokalavisen, og referat fra foreldremøte hvor saken hadde blitt tatt opp. Det er også lagt ved en uttalelse fra Utdanningsdirektoratet som forklarer det skjønnsmessige ved fritaksretten etter en henvendelse fra foreningen Foreldrerett med bakgrunn i denne saken (også i saken Homofili 2 fra Rogaland er denne foreningen nevnt).

Fylkesmannen besvarer saken med å avvise den på grunn av manglende enkeltvedtak å saksbehandle. Fylkesmannen påpeker likevel at skolen må være forsiktig med virkemidlene i faget og sikre at foreldrene har god nok informasjon i fremtiden. Fylkesmannen ønsker heller ikke å føre tilsyn med skolen eller kommunen med bakgrunn i denne saken fordi det fremkommer i svarbrev fra skolen at skolen kjenner til reglene.

Julegudstjeneste 9	År: 2017	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Spørsmål	Parter: Utenforstående og fylkesmannen		Resultat: Informasjon mottatt
Beskrivelse: Human-Etisk Forbund Møre & Romsdal ber fylkesmannen føre tilsyn med kommunene i Møre & Romsdal og praktiseringen av regelverket for gudstjenester i skoletiden. De oppfatter praktiseringen av regelverket i kommunene i Møre & Romsdal både som for tilfeldig og avhengig av de enkelte lærerne på skolen, men også som for dårlig. De rapporterer om at foreldre på enkelte skoler føler seg tilsidesatt eller motarbeidet i dette spørsmålet. Fylkesmannen oppsummerer kort de problemstillingene Human-Etisk Forbund Møre & Romsdal anfører og informerer om at dette vil bli tatt med i risikovurderingen ved utvelgelse av temaer for neste tilsyn med skoler og kommuner.			

Trøndelag

Julegudstjeneste 8	År: 2014	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Klage	Parter: Skole, forelder og fylkesmann		Resultat: Medhold
<p>Beskrivelse:</p> <p>Forelder klager over gjennomføring av gudstjeneste i skoletiden før jul. Skolen har gitt varsel fire dager i forveien uten informasjon om alternativets innhold, gudstjenesten er det siste som skjer det gjeldende semesteret og det er ikke gitt informasjon om øvingen som skal skje i forkant. I tillegg arrangerer skolen en juletefest på kveldstid for alle elever hvor det er andakt som det er påpekes at også er feil ut fra forelders vurdering. Det henvises også til klagesak i Bergen til Fylkesmannen i Hordaland hvor skole fikk påpakning for bare en ukes varsel før gudstjenesten der.</p> <p>Skolen gir forelder medhold i vurderingene av at det burde vært gitt beskjed på et tidligere tidspunkt og at det fremstår av informasjonen som om dette er semesteravslutningen. De vil også se på rutinene med tanke på øvingen, og andakten under juletefesten blir avvirket. Skolen er uenige i at de ikke har et godt alternativ, men ser at det burde vært gitt beskjed om hva det var tidligere.</p>			
Julegudstjeneste 10	År: 2017	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Spørsmål	Parter: Utenforstående, skole, kommune og fylkesmannen		Resultat: Svar foreligger ikke
<p>Beskrivelse:</p> <p>Human-Etisk Forbund ved organisasjonsrådgiver i Trondheim formidler en henvendelse har fått angående skolens praktisering av gudstjenester i skoletiden. Foreldrene har ikke vært behagelige med å ta henvendelsen på egen hånd jamfør skrivet. Det stilles spørsmål til gudstjenesten som semesteravslutning, arrangementen av gudstjenesten på skolen, opplysninger om alternativt opplegg og fellesavslutninger for alle elevene. Det stilles også spørsmål om skolen har reflektert rundt det at gjennom å slippe til en religiøs aktør inn i skolen så må de også slippe til andre religiøse aktører på lik linje.</p>			

Den besværlige fritaksretten

Finnmark

Fritaksparagrafen	År: 2008	Fag: Generell del	Nivå: Grunnskole
Henvendelsestype: Informasjonsinnhenting	Parter: Fylkesmann og kommuner		Resultat: Informasjon gitt
Beskrivelse: Etter innføringen av §2-3a i Opplæringsloven informerer fylkesmannen om deres plikt å veilede og føre tilsyn med skoler og kommuner etter denne paragrafen, opplyser om plikter og rettigheter etter paragrafen, og stiller spørsmål ved kommunenes praktisering og ber om tilbakemelding fra dem om praksis. Kommunen følger opp med en redegjørelse for praksis i de forskjellige kommunene, med positive og negative resultater, og med redegjørelse for hva som må ordnes for at ting skal være på plass.			

Figur 9: Albert den vise. (Gauld, 2019)

UNIVERSITETET I BERGEN

